

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР
THE CULTURAL WAY

ЭРДЭМ

ШИНЖИЛГЭЭ

ᠡᠷᠳᠡᠮ

ᠰᠢᠨᠵᠢᠯᠭᠡᠭᠡ

Эрхэлсэн: Э.Итгэл

ISSN: 2791-1446

© Sodon Soyod Publishing, Mongolia

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР
THE CULTURAL WAY

ISSN: 2791-1446

БОТЬ VI (№6)

Редакцын зөвлөл:

Доктор (Sc.D)	Д.Бадамдорж	(Монгол)
Доктор (Ph.D)	Л.Чулуунбаатар	(Монгол)
Доктор (Ph.D)	Н.Мягмар	(Монгол)
Доктор (Ph.D)	Л.Хурцбаатар	(Герман)
Доктор (Ph.D)	Л.Хасбаатар	(БНХАУ)
Доктор (Ph.D)	Б.Болд	(Япон)
Доктор (Ph.D)	Залгаабаяр	(БНХАУ)

“СОЁЛЫН ЖИМЭЭР” Соёл Судлалын Төвийн

Эрдэм шинжилгээний редакцын зөвшөөрлөөр улирал тутам хэвлэгдэх сэтгүүл

Улаанбаатар 2023

ISSN: 2791-1446

© Sodon Soyod Publishing, Mongolia

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР
THE CULTURAL WAY

ISSN: 2791-1446

VOLUME VI

Editorial board:

Doctor (Sc.D)	Badamdorj. D	(Mongolia)
Doctor (Ph.D)	Chuluunbaatar. L	(Mongolia)
Doctor (Ph.D)	Myagmar. N	(Mongolia)
Doctor (Ph.D)	Qurčabaatar. L	(Germany)
Doctor (Ph.D)	Qasbaatar. L	(China)
Doctor (Ph.D)	Bold. B	(Japan)
Doctor (Ph.D)	Zalgaabayar	(China)

Edited by: Itgel. E

THE CULTURAL WAY
CENTER FOR CULTURAL STUDIES
Printed with permission of editorial board
a quarterly journal of research

Ulaanbaatar 2023

ISSN: 2791-1446

© *Sodon Soyod Publishing, Mongolia*

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР THE CULTURAL WAY

ГАРЧИГ

1. **Л. Чулуунбаатар**
Шовгор харын тухай.....1
2. **Кань Хай Ин**
Цаг үе ба амьдралын уриа дууч (Мао Дунь ба А.Одсэрийн туужис).....4
3. **Хань Хуйлин**
Мин Инзун хааны магад хууль дахь Түмүбао-ийн дайнтай холбогдсон түүхэн материалын ирэлтийн тухай товч өгүүлэх нь.....25
4. **Жао Фа**
Монгол Хятадын хамтын эзнийг өргөмжлөх: Шадар сайдын яамны түшмэд ба улсыг уламжлах Хасбуу тамгаы учир.....36
5. **С.Мягмарсүрэн**
Тунгалаг тамир МУСК нь түүх бичлэгийн өвөрмөц хэлбэр болох нь.....64
6. **Ли Шяохун**
Чингийн үеийн Мао Да Ин хэмээх хүний тухай нотлол.....75
7. **Наргил, Л.Хасбаатар**
Р.Чойномын зохиол бүтээлийн дундад улс дахь цаасан хэвлэл дамжуулгын зохиол бүтээлийн тухайд.....86
8. **Э.Итгэл**
Дарьгангын хүн амын тухай товч өгүүлэх нь.....94

МЭДЭЭЛЭЛ

ISSN: 2791-1446

© Sodon Soyod Publishing, Mongolia

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР THE CULTURAL WAY

CONTENT

1. Chuluunbaatar. L	
<i>About the Shovgor Kharaz (tapered black).....</i>	<i>1</i>
2. Kan Haiying	
<i>The Motto of times and life.....</i>	<i>4</i>
3. Han Huiling	
<i>Historical material related to the Tumubao's war in Ming Yingzong laws.....</i>	<i>25</i>
4. Zhao Fa	
<i>Mongol and Han lords and Khasbuu stamp.....</i>	<i>36</i>
5. Myagmarsuren. S	
<i>The Tungalag tamir is a unique form of historiography.....</i>	<i>64</i>
6. Li Xiaohong	
<i>Facts about Mao Daying of the Qing empire.....</i>	<i>75</i>
7. Nargil, Khasbaatar. L	
<i>R.Choinom's paper dissemination in the China.....</i>	<i>86</i>
8. Itgel. E	
<i>Historical population of Dariganga.....</i>	<i>94</i>

NEWS

СОЁЛЫН ЖИМЭЭР THE CULTURAL WAY

ЭРХЛЭН ХЭВЛҮҮЛЭГЧИЙН ҮГ

Энэ удаагийн дугаарт ӨМИС-ийн Монгол Судлалын Дээд Сургууль, Монголын Үндэсний Их Сургуулийн эрдэмтэн багш, залуу судлаачдын өгүүллүүд багтлаа. Манай сэтгүүлийн алсын зорилго бол монгол улс дахь хөрш орнуудын залуу судлаач, эрдэмтдийн судалгааны төв цаашилаад монголын соёл судлалд зохих хувь нэмрийг оруулах явдал билээ. Тус дугаарт хэд хэдэн хятад үсгээр бичигдсэн өгүүллүүдийн агуулгын товчийг монгол хэлээр орчуулж, эх бэлтгэв. Монголоос кирилл бичигт хөрвүүлэх, хятад хэлнээс монгол хэлэнд орчуулах орчуулгын баг хамт олондоо талархал илэрхийлье. Халуун сэтгэлээр цаг бүр туслан дэмжих эрхэм номын садан ӨМИС-ийн доктор Бао Ургаацэцэг, Шаогуань Их Сургуулийн багш, доктор Жан Юань, ШУА-ийн ХЗХ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан доктор Т.Батбямба болон бусад бүх номын ах эгч дүү, нөхөд, багш нартаа чин сэтгэлээсээ талархаж буйгаа энд тэмдэглэе. Бидний энэхүү ажилтай танилцан санал хүсэлт, шүүмж байваас харамгүй илгээхийг хичээнгүйлэн хүсье. Таны аливаа санал шүүмжийг бид мэхийн хүндэтгэж хүлээн авах болно.

Эрдэм шинжилгээний редакцын зөвлөлийн гишүүн

Э.Итгэл / Түүхийн ухааны докторант /

2023 оны 06 сар

ШОВГОР ХАРЫН ТУХАЙ

Л.Чулуунбаатар*

2012 оны 7 сарын 15-ны өдөр Шонхор телевизээр Юүндэнгөөгөө, Сүнжидмаа дууны эвлүүлэг нэтрүүлж байв. Дуучид нь сэтгэл зүрхийг долгилуулан гэгээ татуулж, уянгатай сайхан дуулж байв. Клипээр гарч байгаа ноёны хувцас дээл малгай, гутал бүх зүйл зохицож, аятайхан харагдаж байгаа боловч хоёр хиа нь шовгор хар гутал өмссөн нь үйл явдал болоод цаг үетэйгээ зохицолдоогүй харагдаж байв. Энэ нь соёл түүхээ, зан заншлаа мэддэггүй найруулагчийн алдаа гэдэг нь илэрхий байна. Тэгээд нээрээ шовгор хар монголд хэзээ нэвтэрсэн талаар саналаа солилцмоор санагдлаа. Монголд анх нэвтэрч байх үед шовгор хар хэмээн нэрийдэж байсныг “Түмний нэг”, “Өглөө” кинонд тод харуулдагийг бид мэднэ. Харин одоо манай хөдөөний малчин ардууд болон цэрэг эрсийн гол хэрэглээ болсон байна. Ялангуяа бөх ширээр хийсэн хийгээд малчин ардууд маань морь унахад тохиромжтой болохоор маш дуртай хэрэглэдэг байна.

Тийм болохоор хийсэн материалаас нь болоод бахиал, хороом гэх мэтээр нэрлэж байна. Бахиал нь орос хэлний бахила, бахилы хэмээсэн үг бөгөөд монгол хэлэнд авиа дуудлагаар идээшиж бахиал болсон байна. Бахиалыг цэрэг эрс болон ажил төрөл хийхэд өмсдөг нь эдэлгээ даадаг бөх бат учир тэр юм. Харин хороом нь грек гаралтай *chrōma* гэсэн үг бөгөөд савхи, нимгэн булигаар гэсэн утгатай хийгээд англи хэлээр *boxcalf boots* хэмээн нэрийдэх боловч оросоор дамжиж *хромовые сапоги* нь хороом болоод, голдуу гоёлд өмсөх гутал болжээ. Энэ шөвгөр хар анх Х зууны үед туркийн нүүдэлчдээс орос болон ойрх дорнодод нэвтэрчээ. Эхлээд мэдээж дээдэс ноёдын дунд дэлгэрсэн нь мэдээж хэрэг юм. Тэгээд орост 1917 он гэхэд л дөнгөж бүх эрчүүд нь гутал өмсдөг болсон байна. Гэхдээ Игорын хорооны цэрэглэсэн туужийн үед былина хэмээх гутал байсныг оросын түүхийн сурвалжууд гэрчилж байна. Анхны сандаалын мөр НТӨ 500.000 жилийн тэртээд хамаардаг байна. Харин гутлын анхны мэдээ бол АНУ-ын Орегон муж улсын Форт рокийн агуйгаас олдсон бөгөөд үүнийг радио рентгений

* МҮИС-ийн багш, доктор профессор

THE CULTURAL WAY

аппаратаар тодорхойлж үзэхэд 10.000 гаруй жилийн өмнөх хэмээн тодорхойлсон байна. Гутлын хувьд монголчууд аль эрт Хүннүгийн үеэс уламжлалтай бөгөөд учир нь хүчирхэг морин цэрэгтэй байсан тул морь унахад зохимжтой, холын аянд хөл холгохгүй, өвөлийн хүйтэнд удаан хугацаанд хөл дааруулахгүй өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлогтой гуталтай байсан юм. Чингисийн үеийн цэргийн гутал түрийнийхээ дунд давхар төмөр хамгаалалттай байсныг бид Улсын түүхийн музейгээс үзэж болно. Харин шовгор хар бол XX зууны эхэн үе буюу 1911 оны Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалын дараа оросын худалдаачдыг дагаж нэвтэрсэн боловч монгол хүний өргөн хэрэгцээ болж чадаагүй байсан бөгөөд 1921 оны Ардын хувьсгалын үр нөлөөгөөр орос орноос өргөнөөр нэвтэрэн ирэх болсон байна. Гэхдээ л дөчөөд он хүртэл сэхээтнүүд, цэрэг эрс, албан хаагчид, сурагч оюутан нар өмсч байсан байна. Эхэн цагтаа арьс, модоор хийж байсан бол орчин үед пластик, нэхмэл, төмөр, хаймар зэрэг янз бүрийн материалаар хийх болжээ.

Оросоор сапоги, англиар footwear хэмээдэг байна. Энэ нь утгаа хөлийн өмсгөл хэмээх гол утгаа агуулж байгаа юм. Харин орчуулагчид shoes хэмээгээд байдаг нь голдуу түрийгүй, шагай хүрсэн гутал буюу шаахайг хэлж байгаа хэрэг болно. Шаахай хэмээх нь хятад хэлний хie hai хэмээх үг бөгөөд хятадын худалдаачдаар дамжиж монгол хэлэнд орсон үг байна. Оросоор бол ботинки юм. Хэдийгээр монгол хэлэнд гутал гэдэг ерөнхий нэрийн дор хөлд угладаг бүгдийг нэрлэдэг боловч гадаад хэл рүү тохирох үгээр нь орчуулна гэдэг нь утгыг зөв буулгаж, хэлний соёлыг эрхэмлэж байгаа бас нэг эрхэм зүйл мөн. Ялангуяа гуталтай холбоотой өвөрмөц хэлц, зүйр цэцэн үгийг зөв орчуулна гэдэг нь монгол соёлоо бусдад нэвтрүүлэх нэг гол түлхүүр юм. Ийм үгс монгол хэлэнд нийлээд буй.

Жишээлбэл: “Уул үзээгүй хормой шуух, ус үзэлгүй гутлаа тайлах” гэсэн зүйр үг байх бөгөөд энэ нь юмны учир начрыг ололгүй яаран сандран юм хийхийг оролдох, яаруу сандруу, бодлогогүй гэсэн утгыг гаргана уу гэхээс үгчилж орчуулж болохгүй юм. Англиар бол “Catch the bear before you sell his skin”, “Laugh before breakfast you will cry before supper”, “Don’t cross the bridges before you come to them” гэх мэтийн хэллэгүүдээр орчуулбал утга нь сайхан таарна. Мөн “Гутлаа шаахайнаас солих” гэсэн хэлц байна. Хуцаа ухнаас солих, хөхүүрээ боривноос солих, алтаа гуулинаас солих, хадгаа самбайнаас солих гэх мэтийн хэлцтэй нэг утгатай бөгөөд ашигтай зүйлээ ашиггүй зүйлээр солих гэсэн утгатай юм. Англиар бол “Give a lark to catch a kite” гэсэн хэллэгээр орчуулж болох юм. “Гутлаа чирсэн амьтан” гэсэн хэллэг

THE CULTURAL WAY

байна. Англиар бол “a poor man” юмуу “pauper” хэмээх үгээр утга дүйлгэн орчуулахаас шууд орчуулбал инээдтэй явдал болно. Энэ нь доожоогүй, жавхаагүй, бүтэлгүй хэмээх утгыг илтгэх бөгөөд бүр цаашлавал ажилгүй, мэдлэггүй гэх утгыг ч дам илтгэнэ. Энэ нь өргөжөөд “Гунхсан сайхан нь намайг тоохгүй, гутлаа чирсэнийг нь би тоохгүй, гурвын дундах нь надад олдохгүй” гэсэн үг гарсан байна. Англиар бол “A handsome man doesn’t like me. I don’t like a pauper. But the middle one couldn’t be found by me” гэсэн утгаар буулгаж болох юм. Социализмын үед монголчууд гутал хийж зарим хэрэгцээгээ хангадаг байсан бодовч ардчилсан хувьсгалын дараа байхгүй болж харин оронд нь хувийн гутлын үйлдвэрүүд бий болсон байна. Гэхдээ л бид дэлхий дахины янз бүрийн гутлыг өмсч хэрэгцээгээ хангасаар байна. Харин Юүндэнгөөгөөгийн үед хиа нар монгол гутлаа өмсч байсан нь маргаангүй түүхийн үнэн юм. Иймд хуучны түүхтэй холбоотой кино, клип, баримтат кино алив зүйлийг бүтээхдээ түүхийг, тэр цаг үеийн соёлыг судалж байж хийх нь хойч үедээ түүхийн үнэнийг мэдүүлэх зайлшгүй шаардлагатай уялдсан бодит хэрэгцээ мөн болно.

ЦАГ ҮЕ БА АМЬДРАЛЫН УРИА ДУУЧ

- Мао Дунь ба А.Одсэрийн туужис

Кан Хай Ин*

ХУРААНГУЙ

Хувьсгалт уран зохиолын төлөөлөгч Мао Дунь-ий тухайн үеийн ардчилсан хувьсгалд маш их нөлөө үзүүлсэн бөгөөд дундад улсын ахуйч үзлийн утга зохилын хөгжилтийн түүхэн дээр цоо зам нээгчийн үйлдлийг үзүүлсэн байна. Монгол үндэстэний од үеийн нартай зохиолч А.Одсэр ба Мао Дунь-ий туужист хүүрнэлийн хараасын талаас цаг үе хийгээд амьдрал давхцасан хувьсгалын хүүрнэлийн хараа, агуулга зохиомжийн бүрэлдцын талаас байгаль ахуйн зураглал, агуулга сэдэвлэхүүний тэлэлтийн талаас эмэгтэйчүүдийн тухай сэдэвлэхүүн зэрэг талаар хоёр зохиолыг харьцуулан судалж, хоёр зохиолчийн зохиол бүтээлийн адилшил шинжийг хайн сүвэгчлэв.

Түлхүүр үгс: *Мао Дунь, А.Одсэр, хүүрнэлийн хараа, агуулга бүрэлдэц, утга сэдэвлэхүүн*

Мао Дунь бол дундад улсын шинэ соёлын хөдөлгөөний зохион байгуулагч бөгөөд удирдагч, уран зохиолын дархан бөгөөд утга урлагийн шүүмжлэгч, дундад улсын олон үндэстний нийгэм журамт уран зохиолын садан мөн. Мао Дунь бол олонд мэдрэгдсэн үзэмжийг зураглах их багш, шинэ дундад улс байгуулагдсаны дараах 30 жилийн турш гол урсгалын зохиол бүтээлийн аргын үндэслэгч бөгөөд төлөөлөгч юм. Өнгөрсөн зууны 30-аад оны үед хотын сэдэвт туужис нь Мао Дунь-ий урлагийн үйлдлийн дунд, нэн баялаг шинэ аянаа эхлүүлсэн байдаг. “Шөнө дөл” романд 30-аад оны дундад улсын нийгмийн шинж чанар, зөрчил тэмцэл, ахуй байдал зэргийг нэлээд гүнзгий тусгасан бөгөөд ялангуяа үндэстний хөрөнгөтөн ангийн хувь заяа, үнэн төрх байдал зэргийг тун нарийн гүйцэд харуулжээ. Шөнө дөл нь бүхэлдээ 30-аад оны эхэн үеийн орчин үеийн дундад улсын дүр байдлын түүх болно. “Хиртэл”, “Замхрал”, “Гуйвалзал”, “Хөөцөлдөл” нь их хувьсгалын үеийн цаг үеийн бодит байдал жич шинэ цагийн сэхээтнүүдийн оюун санааны байдлыг тусгаж, Хиртэлтэй харьцуулбал Солонго нь цаг үет чанарыг илэрхийлэх талаар сэдэвлэлттэй байж, түүхийн урагшлалт нь давшсан “бүлгэм”-ийн удирдлагаас тогтоогдоно гэдгийг чангатгасан байна. Тэр нь дундад улсын хувьсгалд эш

* ӨМИС-ийн Монгол судлалын дээд сургуулийн багш, доктор (Ph.D)

Судалгааны чиглэл: *Харьцуулсан уран зохиол ба Дэлхийн уран зохиол*

• Энэхүү өгүүлэл нь Хятадын ФНШУА-ийн төслийн онцлох бүтээл. Баталгаажуулалтын дугаар. (21XZW036)

THE CULTURAL WAY

сурвалжийн тогтолцоог байгуулж өгсөн, даруй хожмын уран зохиолын “дутагдсан цаг”-ийн домгийг үүдгэсэн байна¹.

А.Одсэрийн туужис хүүрнэлийн нөхцөл байдлын талаас цаг үе ба амьдрал давхацсан хувьсгалын байдлаар хүүрнэн цаг төрийн хувьсгал улирлыг илтгэн, агуулга зохиомжийн бүрэлдэцийн талаас байгаль ахуйг зураглан, зохиогчийн үзэл сэтгэлгээгээ дам илэрхийлжээ. Өгүүлэлд хүүрнэлийн чиглэлийн талаас цаг үе хийгээд амьдрал давхацсан хувьсгалын байдал, агуулга зохиомжийн бүрэлдэцийн талаас байгаль ахуйн зураглал, агуулга сэдэвлэхүүний тэлэлт, эмэгтэйчүүдийн тухай сэдэвлэхүүн зэрэг талаар Мао Дүнх ба А.Одсэр нарын туужист адилсах шинж илэрсэн байна.

Нэг. Цаг үе ба амьдрал давхацсан хувьсгалын байдал – хүүрнэлийн чиглэл

Хувьсгалт уран зохиолын төлөөлөгч бол Мао Дүнх болно. Шөнө дөл роман бол нийгмийг илэрхийлсэн роман юм. Хот бол гадаадын хөрөнгөт ёс ба үндэстний хөрөнгөтөн ангийн Шөнө дөл доторх тэмцлийн гол байлдааны талбар мөн. Дундад улсын хотод аж ахуй нь голдуу гадаадын хөрөнгөт ёс, дундад улсын үндэстний хөрөнгөтөн анги жич хэсэг ноёгч феодалын аж ахуйгаар бүрэлдсэн байна. Хөдөө тосгон дахь уламжлалт аж ахуй аажмаар уруудах, хотын хөрөнгийн энгийн эргэлтэд уусаж чадахгүй байдаг. Хотын үндэстний хөрөнгө нь гадаадын хөрөнгийн түрэмгийлэлд, өөрийнхөө эзэн мэдэх чадавхаа алдаж, бүхийл дундад улсын аж ахуй нь аврах аргагүй ялагдлын байдалд оршино. Хот хөдөөгийн бүтцийн зохиол бүтээлийн загвар гэх ухагдахуунчилсан зохион бүтээлтийн загвар Мао Дүнх-ий энэ үеийн уран бүтээлд нэвтэрч, уран зохиолын зохион бүтээлтийн амьжирлалын хүч болж байгаа юм. Бүхийл цаг үеийн хувьсгалт уран зохиолын урсгалыг дагаж, Мао Дүнх-ий зохион бичдэг цаг үе ба туужсын тусгасан хувьсгалын ар үзэгдэлтэй хам цагийн шинж чанартай байдаг².

Амьдралын дундах бага учраас хувьсгалын их хүслэнт байдлыг бүтээх нь Мао Дүнх-ий багаар ихийг харуулах, ихийн дунд багыг агуулах хос шугамын хүүрнэлийн чиглэл, аугаа их хувьсгалт цаг үе ба нарийн нягт энгийн амьдралын байдал нь бүх нөхцөлд доошлогдож байдаг. Нэг төрөл нь амьдрал дунд нуугдаж байгаа хувьсгал, даруй Мао Дүнх олон талын нарийн зураглалаар илрүүлэн гаргадаг. Нөгөө нь энгийн амьдралд хүртэх хувьсгал, түүний багаар ихийг харуулан аугаа хувьсгалт цаг үеийн нэг салбар болгодог. Энгийн амьдралаар чиглэл болгоход амьдралыг нарийн ажиглаж, амьдралын дундах зарим битүү хатуу нарийн зүйлсийн зураглалд хувьсгалын гол чиглэлийг олж харна. Цаг хийгээд орон солбицсон хүүрнэлийн бүтэц, нэг зүйл нь шууд хувьсгалын хэрэг үүсгэсэн нийтийн талбар, нөгөө нэг зүйл нь харьцангуй нууцлаг хувь хүний оршихуйн талбар болсон байна. Хувьсгал ба хайр дурлал зэрэгцсэн хүүрнэлийн загвар, хувьсгалын төлөө хайр дурлалаа

¹ 阎浩岗著：《茅盾丁玲小说研究》，人民出版社，2018年，第16页。

² 徐美容：《论茅盾小说中的「城乡结构」》，华东师范大学硕士学位论文，2014年，第40页。

THE CULTURAL WAY

үрэгдүүлэх зарчмыг баримтлан, Мао Дунь-ий зохиол бүтээл нь цаг үе хувьсгалын урагшлалтыг дагалдан эмэгтэйчүүдийн асуудал ба ураг гэр бүлийн асуудлыг анхаарч, уншигчийн дур сонирхлыг татах арга нь даруй хоёулаа амьдралын хүрээ хэмжээнд буцсанаар илэрхийлэн, бодитой хайр дурлалын амьдралаар хувьсгалд шинэ агуулга ивээдэг. Хайр дурлал нь хувьсгалын төлөөх хүч болно, мөн ч хувьсгал ялагдахын нууц гарам байж, бас хувьсгалын нэг зүйлийн дэд бүрэлдэхүүн болдог билээ. Хувьсгалын хүүрнэлийг сонгон уран зохиолын хөгжлийн суурин газар болгох нь Мао Дунь-ий сүвэгчилж олсон хувьсгал ба уран зохиолын нэгэн адилтгалын цэг мөн, тэр нь уншигчдын бүлэг бүрэлдэхүүнтэй шилдэг хувьсгалын хүүрнэл бүхий туужсийг үүдгэсэн байна. Нэг талаар хөрөнгөтөн ангийн хилэн хорслоо зураглалын төв болгоход хүрвэл ажилчин ангийг зураглах ба магтах нь үгээгүй ангийн хувьсгалын эрхийг булаан авах тэмцлийн дунд хөрөнгөтөн анги дахь хорслын сэтгэлгээний зураглалыг товойлгож, үгээгүй ангийн үхэхээс айхгүй, баатарлаг тэмцэх зориг санаагаар ангийн суурь болгож, чөлөөлөхөөр үүрэг болгохтой эсэргүүцэлдэж байдаг. Нөгөө талаар хувь хүний үзэл ухамсар ажиглах үзэл нь ажилчин анги хийгээд тариачны ойлголт гүн биш, үзэл ойлголт нь баригдаж, хүний дүрийн зураглал нь бодит үйлдэл дунд хүчтэй байж, түүний ойлгох нь хотын амьдрал, дагууд нь үндэстний хөрөнгөтөн ангийг зурагладаг³. Дундад улсын үндэстний аж үйлдвэрийн түрэмгийлэл ба залгилт нь зохиол бүтээлд амьдлаг бодитой дүр төрөхөөр дамжин илрэн гарсан байна.

Шөнө дөл бол 20 дугаар зууны 30-аад оны үеийн Шанхайн түнэр харанхуй цаг үе, энэ нь яг сайхан үүр гэгээрэхээс өмнөх цаг үе, дундад улсын ард түмэн шөнө дөлийн шанхайн нийгмийн түнэр харанхуйгаас үүрийн гэгээнд итгэж, Шөнө дөлийн үзэл санаа агуулгын бүтэц болсон байна. Шөнө дөлийн нийгэмд ариун цэвэр хайр сэтгэл нь зоос мөнгөний хар шавраас зайлж чадахгүй байдаг. Шөнө дөлийн эхний зураглал нь бүх зохиолын үндсэн гүн аясыг илэрхийлж аж үйлдвэрийн, шанхайн мөнгөн гүйлгээний шөнө дөлийн уур амьсгалыг тусгасан байна. Шөнө дөлд: “Ү настан нүдээ бүлтийлгэн харав. Уур хилэн занал ба хэтэрхий шаталтаас болж царай нь халуураад хөхрөх боллоо. Зочдын танхимд өнгө бүрийн цахилгаан дэн гялалзан эргэлдэж эргэх тутам хурдан болж байлаа. Түүний дэргэд ойрхон нэг гялалзсан дугараг төмөрлөг жинтэй юм сор сор дуугарсаар бас зүүнш баруунш аажуухан сажилж хүний өөдөөс амьсгал бүтэм хүчтэй салхи үлээх нь төмөр нүүртэй ямар нэг буг чөтгөр толгойгоо сажлан увдис үзүүлэх мэт харагдана. ... улбар хувцастай Ү Суньфу-ийн эхнэр, алмараад ногоон өнгөтэй нэг бүсгүй, шаргал өнгөтэй ба нэг эмэгтэй, бүр хий солиотой юм шиг дэвхрэн үсэрлээ ! тэдний өмссөн нимгэн панс хувцас нүцгэн биеийг нь гүйцэд халхалж чадахгүй тул сартайсан хөх ув улаан хөхний товч ба суганых нь нарийн үс хүртэл ив ил харагдаж байлаа ! эдгээр сэртгэр торгон хүүхнүүдийн бүжиглэн эргэлдэх дунд

³ 惠佳俞: 《茅盾小说中的革命叙事要素》, 南京师范大学硕士学位论文, 2017年, 第55页。

THE CULTURAL WAY

Ү Сүньфу-ийн барзгар дөрвөлжин царай ба Энъ шюань-ий тэр шуналтай шуламсын харц хутгалдана. Тэгж байтал, цацран бүжиглэх, бүжиглэн эргэлдэж байсан тэр олон хүүхнүүд гэнэт яг самуун зэв шигээр Ү настны өвчүү цээж өөд нисэн ирж хуран хурсаар цээжин дээр нь дарж хүндрэн хүндэрсээр бас өвдөг дээрх < хурмаст тэнгэрийн соёрхол > дээр нь дарлаа. Тэгэхдээ бас л гэр дүүрэн зэвүүн инээд тачигнаж, гэр байшин унамаар нурмаар сажиллаа.” гэж Ү настны хөдөөнөөс хот орсон зам дагуу өнгө үзэмжийг зураглаж, шинэ соёл боловсныг хүлээн авч чадахгүй байгаа будлиант сэтгэлгээг тусгажээ.

Өнгөрсөн зууны 30-аад оны үед Шөнө дөл роман сэдэвлэхүүний талаар өргөц ихтэй, хэмжээ нь аугаа сүрлэг, агуулга нь элбэг баялаг байж, урлаг үзэл санааны хүч нь эн түрүүнд цаг үе нийгмийн амьдралтай нягт харьцаатай мөртөө нэлээд их агуулгатай, 30-аад оны үеийн нийгмийн байдлыг үнэн бодитойгоор зураглаж, тухайн үеийн нийгмийн хурц ширүүн зөрчил мөргөлдөөнийг илрүүлсэн байна. Шөнө дөл нь хувьсгалт уран зохиолын онол ба нийгэм журамт үзлийн бодит бичиглэлийг аргыг сүвэгчилж⁴, дундад улсын ойрх үеийн түүхийн шинэ нэгэн хуудсыг нээжээ. Мао Дүн-ий эрт үеийн бүтээлд гэрэл сацрангуйн дунд уйтгар гашуудлын сэтгэлгээ ч нуугдаж байдаг⁵. Фостер (福斯特 *fusite Stephen Collins Foster*)-оос “Туужсын тухай тал талын үзэлтэнд: туужис бол зохиогчийн тархин дахь бодит ахуйн дүрс зурагт нэг бага зүйлийг нэмэх ба нэг бага зүйлийг хасах аргаар бүрэлддэг” хэмээжээ. Мао Дүн-ий туужис бол жаахан давуулсан нэн олонх нь туйлширсан аргаар бичигдсэн байдаг. Шөнө дөлийн сэтгэлгээний дутагдал нь “5.4”-ний хөдөлгөөний бодгаль чанарын чөлөөлөлтийн гол сэдэвлэхүүний үргэлжлэл мөн. Шөнө дөлийн бүтэц нь сүлжээний бүтцийн нэгэнт тогтворжсон онол байж, нэн ч нэгэн гархин хэлбэртэй нийлмэл бүтэц болно⁶.

Романд: “Энэ хэрэг надад огтоос хачин санагдахгүй байна. Настан хөдөө нэгэнт < эртний хуучин үхдэл > болчихсон, гэтэл хөдөө бол хэрэг дээрээ зэлүүд далд < були > болохоор, үхдэл булины дотор < оршдог >-гүй байжээ. Одоо энэ шинэ цагийн их хотын шанхайд ирсэн юм чинь доороо < орших > нь зайлшгүй хэрэг. За хуучин болсон эртний нийгмийн үхдэл тонилтугай! Таван мянган оны үхдэл болсон хуучин дундад улс бас шинэ цаг үеийн салхи шуурган дунд удалгүй түргэн оршиж байхыг би олж үзлээ! Хурдхан тонилох болтугай!” гэж Ү овогтын оршуулгаар эхлэл болгож хуучин цаг үеийн эцэслэл хийгээд шинэ цаг үеийн хүрч ирэхийг бэлгэдэж, зохиолын гарчиг нь тухайн цаг үеийн нийгмийн харанхуй байдал ба хориглохын аргагүй гэгээн саруул ирээдүйг бэлгэджээ. Дундад улсын үндэстний хөрөнгөтөн ангийн дорой буурай чанар, хоёр талт чанар харьцуулшгүй чанар хийгээд урт хугацааны турш санаачилж байсан ахуйч үзлийн урлагийн үзэлтэй нь

⁴ 孙中田著：《论茅盾的生活与创作》，中华书局，2015年，第113页。

⁵ 夏志清著：《中国现代小说史》，复旦大学出版社，2005年，第114页。

⁶ 徐德明著：《中国现代小说叙事的诗学践行》，社会科学文献出版社，2008年，第103页。

THE CULTURAL WAY

зөрчилдөж байдаг. Энэ нь хүүрнэгчээс хажуугийн зураглалаар нэгэн уран сайхан арга барил даруй эхнээс нь дуустал нэвтэрсэн “гашуудлын ай” болсон байна, гашуудлын аяын хэсэг өндөржих хэсэг буурах нь ондоо нэг зүйлийн улс төр аж ахуйн хүүрнэлийн айзмын бэлгэ тэмдэг, зарим үед хүүрнэгчийн сэдвийн ил тодорхой бэлгэдлийн чанартай багаж болсон байна⁷.

“Ямар үндэстэн, ямар анги давхарга, ямар хөдөлмөрийн гэрээ, хоосон үг, би зөвхөн мэдэх нь нэг улс. Харин улсын залуур нь заавал ган бат төмөр шиг алганд барих хэрэгтэй, хамгийн чухал нь бүтээхэд буй. Хоосон яриад байх биш!, харин ямарваа хүн энэ улсыг хамаарах төмөр алгыг эсэргүүцэж болохгүй!” гэж улс төрийн эрх мэдэл нэг улсад хичнээн чухал гэснийг хөндсөн байна.

“Шөнө дөл”-ийн төгсгөлийн бүлэгт: *“ цагийн бүдүүн зүү есөд тэгнэн дуугарлаа. Энэхүү ган утасны цацраглан долгисох цэвэрхэн тод дуу эндэх өрөөний уурын тэрэгтэй Ү Сүньфу-ийн чихэнд сонстоход, түүний аньсан нүдний аньсага аяархан таталзав. ... зүүд зүүрмэглэлийн дунд, Ү Сүньфу тэр цагийн дохионы тодхон дууг бас олж сонссон байна, гэвч тэр энэ бачмаг давчуу зүгийн давчуу зөнгийн дуу арилжааны газар дахь хавтас цохих тавцангийн дээрх зөнгийн дуу, дэлгүүр эхлэх зөнгийн дуу, тэр нь Ү Сүньфу нарын шийдвэрлэх тулалдаан эхлэхийн дохионы бууны дуу болон сонстож байлаа.”* гэж Ү Сүньфу-ийн арилжаа дампуурсан ба түүний арилжааны ялагдлаас амиа хорлосон жич үндэстний хөрөнгөтөн ангийн аж ахуйн эцэс төгсгөлийг үзүүлж, зохиолын төгсгөлийн гунигт гүн аясыг чавхдаж байна.

“Морьт цэргийн дуулал”-д: *“Япончууд бууж өгөөд хагас жил болоогүй байхад Идэр хошуу нутгийн ах дүүгээ дагуулж хэд хэдэн бүлэг хулгай дээрмийг устган, малчдын мал сүргийг хамгаалсан болохоор Идэрийн оюун санаа, хатан зоригийг хүмүүс их магтдаг болсон юм. Тэгэхдээ малчид Идэрийг өргөж сайн дурын зэвсэгт хүчнийхээ ахлагч болгожээ. ”* хэмээн чөлөөлөгдөхөөс өмнөх япон цэрэг, Жян-ий дээрэм, Хө Фугүй-ийн түйвээнийг морьт цэрэг хэрхэн эсэргүүцсэн явцыг үзүүлсэн байна.

“Түүхийн цуурай”-д хүн чанар, хүний хувь заяаг тогтоож байгаа нийгэм, улс төр, анги давхаргын даралт, зааг шугамын хүчийг далдхан бэлгэдэв. Мөн зохиогчийн нэгэн сэхээтэн, бодлоготон хүний өрөвчхөн сэтгэлийн гүнээсээ хүн чанарын доройтлоос болсон гунигт хувь заяаны төлөө хашхирч байгаагаа бэлгэдэн харуулав. *“Урьддаа Солонгыг дотроо үргэлж бодож явж байсан ажиллах бригадын дарга Мандал түүний сүүмийн харж байгаа цоггүй болсон нүдийг удтал ширтээд дотроо < ай, хөөрхөн цэгцээхэй минь > гэж сэтгэл харамсан бодоод мөн ч бус дайсантай адил хоёр сум харваж нөхвөрлөхөө мартсангүй. Түрүүчийн сум нь түүний нарийхан цагаан бие дээр бараг цусгүй гэмээр бяцхан нүх гаргаж, хөхийг нь шувталсан дараачийн сумных нь шархнаас нэгэн дусал цустай сүү дааварлан гарч ирэв. ”* гэж чөлөөлөгдөхийн эхний жилүүдэд гоминданы хувьсгалын эсэргүү

⁷ 徐德明著：《中国现代小说叙事的诗学践行》，社会科学文献出版社，2008年，第103页。

THE CULTURAL WAY

этгээдийг арилгах хөдөлгөөний дундах эмэгтэйчүүдийн хувь заяаг дэлгэн үзүүлсэн байна.

“Нулимстай инээд”-д: *“Өвч зэвсэглэсэн эрчүүд Мядаг хөгшинийг бригадын байшин дээр аваачиж тусгаар нь нэг тасалгаанд хориод, тэр даруйд нь ээлжлэн дайралт явуулав. ... сүүлээр нь тэдгээр < тэргүүний туршилага >-тай тусгай хэргийн дугуйлангийн хүмүүс < малтаж арилгах > байлдагчдын сэнхрүүлэх ба бодитой хавсруулга доор хөгшиний тархи толгой жаахан сэхээрч, хэдийгээр < тушаах > үг хэлнийх нь ам сээр сайн золгохгүй, ухаан төхөө дамай олодохгүй боловч хувьсгалын зам өөд арай чарай хандаж анх алхам алхав. Чингээд Шэнь Жянь-ий бичиж таглаж өгсөн шинэ өвөр ардын намын хүснэгт дээр хуруугаа дарвайтал даржээ. Ингэснээс хойш малтаж арилгах байлдагчдын авах байдал нь өөрчлөгдөж, зодож цохих, харааж загнахаа больсон мөртөө өөд царай гаргаж тамхи цай уулгах болов. Чингээд хөгшин цааргалбал уучлах төрийн бодлогын ач тусыг цаг тухайд нь олж хүртжээ. ... ”* гэж үгээгүй ангийн соёлын их хувьсгалын үед ид хүчтэй өрнөсөн өвөр ардын намыг малтаж арилгах хөдөлгөөнийг нүдэнд үзэгдтэл зураглах, энэ хөдөлгөөний ял нүглийг илчлэн буруушаасан байна. Эдгээр туужист зарим улс төрийн хөдөлгөөн нь урт хугацааны үйлдлээр дамжаад нэгэнт буруу болчихсон байна. Гэтэл тэрхүү буруу хөдөлгөөнөөр сэдэвлэн бичсэн болбоос түүний харуулсан гол үзэл санаа нь тухайн үеийн улс төрийн хөдөлгөөн биш харин үнэн ба худал, хар ба цагаан, сайхан ба муухай ... болоход байгаа юм⁸.

“Алсын говьд”-оос өмнөх зохиолууд нь ардын үлгэрээс шим тэжээл хүртэж, үлгэрт суурилан бичсэн бол тус зохиолоос эхлэн дүрийг бүтээх талаар анхаарчээ⁹.

“Алсын говьд”: *“Алс хойд зүгийн сэрүүн тунгалаг уул мөрнийг зорьсон жаргалт халиун галуу үр төлөө дагуулан цэлмэг огторгуйд ганганан өнгөрч, хөвчийн өндөр оройгоос хөхөөн дуу сонстох нь хар хавсарга, хэцүү шүүргэ өнгөрөөд түмэн бодис амьдран дэлгэрэх тайван хавар эхэлсний бэлгэ тэмдэг болов”* гэж морьт цэргийн ялалттай урагшлан байх цэрэг ардын баяр бахдал бялхан байгааг галуу зулзагаа дагуулан нисэж байгаа ба хөхөө шувууны чөлөөт уяхан донгодоог дүрслэн баяр жаргалын бэлгэдэл болгов. Зохиогч урлагийн арга бүхнийг идэвхтэй хэрэглэж зохиолын баатрын зан чанарыг бүтээх дээр хүч тавьсан оролдлого тодхон харагддаг. Мао Дунь-ий “Алсын говьд” гэдэг өгүүллэгийн түүврийг уншаад: “Энэ зохиолын гуравдугаар бүлэгт орсон нь эхний үеийн бүтээлүүд багтана (1959 оноос өмнө), эдгээр нь нийтийн онцлогтой: үлгэр нь хүний сэтгэлийг хөдөлгөнө, байгаль орчин тойрныг бичсэн нь гойд сайхан ... 1959-1961 оны зохиол нь харин нэг том алхам дэвшсэн байна. Энэ нь гол төлөв дүр бүтээх ба бүх зохиолоо

⁸ М.Жалибуха: “А.Одсэрийн зохиолын зохиомж ба сэдэв сонголтыг товч өгүүлэх нь”, МХУЗ, 1985.1 т 71.

⁹ Сугараа: “А.Одсэрийн өгүүллэг туужийг үнэлэх нь”, Алтан түлхүүр, 1983.1 т 26.

THE CULTURAL WAY

зохиомжлох явцад илэрч байна, бас яг энэ хоёр тал дээр зохиогчийн хувийн зохион бичих хэв суртал нь илэрч байна. Хэлэлгээнгүй, уянгын хувь ба хүсэнгүйч үзлийн гялбаа ч зохиолчийн хувийнх нь зохион бичих хэв сурталын нэг бүрэлдэхүүн болжээ хэмээн үнэлэн шинжилсэн байна. “Цогт ба түүний сартай хээр”-ээс эхлэн эерэг дүрийн баатрыг дүрсэлж, хувьсгалт тэмцлийг тусгахад анхаарсан байна¹⁰.

А.Одсэрийн туужист үндэстний ардчилсан хувьсгалын цаг үеийн өвөр монгол орны үндэстний чөлөөлөлтийн хөдөлгөөн ба орны өөртөө засах хөдөлгөөний хувьсгалт тэмцлийг тусгасан мөртөө нийгэм журамт хувьсгал ба нийгэм журамт бүтээн байгуулалтын цаг үеийн өвөр монгол орны маш чухал улс төрийн хөдөлгөөн ба аж ахуйн бүтээн байгуулалтыг тусгаж, тал нутгийн ардын цэргийн ангийн дайчин амьдралыг олон талаас нь дүрсэлсэн мөртөө малжих орны ард түмний цоо шинэ оюун санааны дүрс байдлыг нүдэнд ургатал зурагласан байлаа. Чөлөөлөх дайны үеийн өвөр монголын морьт цэргийн дайчин амьдрал тэмцлийг тусгасан цөөн хэдэн өгүүллэг нь эрэлхэг баатарлаг, сүрлэг жавхлантай аяс хүнгэнэн дуурсахаас гадна нийгэм журамт хувьсгал болон нийгэм журамт бүтээн байгуулалтын үеийн тал нутгийн ард түмний хөдөлмөр тэмцлийг тусгасан ихэнх өгүүллэг нь хоёр зам, хоёр зүйлийн үзэл санааны тэмцлийн оч гялалзан цацарч, тод тунгалаг, баяр баясгалант, зол жаргалын инээд хангинан цуурайтаж байдаг. Голдуу өвөр монголын тал нутгийн ард түмний дайчин тэмцэл дайны амьдралыг дүрсэлсэн юм. Одсэрийн өгүүллэг туужийн сэдэвлэсэн материал ба гол утга сэдвээс өвөр монголын саруул уудам тал нутгийн ард түмний сүр далайцтай хувьсгалт тэмцлийн түүхт зургийг тодхон олж харах юм. Сэдэвлэсэн материал, утга сэдэв дээр түүний зохиол бүтээлийн үндэстний онцлог шинж тодхон илэрч байх нь мэдээжийн хэрэг юм¹¹.

Мао Дунь, А.Одсэрийн туужист цаг үе амьдралын алхаатай айзам зохицуулан, үлгэр үйл явдлыг хүүрнэж, утга сэдэвлэхүүний тэлэлтийг биелүүлсэн байдаг. Шөнө дөл романд дундад улсын 30-аад оны түүх, жижиг хөрөнгөтөн ангийн арилжааны ялагдал, мөнгөн гүйлгээний хямралыг тусгаж, Одсэрийн туужист 40-өөд оноос нааш дундад улсын 70 жилийн түүхт байдлыг тусгасан байна.

Хоёр. Байгаль ахуйн зураглал – агуулга бүтцийн бүрдэл

Шөнө дөлд нэг талаар зохиолын гол баатрын амьдрал хийгээд дотоод сэтгэлийг илэрхийлэх, нөгөө талаар байгалийн өнгө үзэмжийг зураглал нь бүхийл зохиол бүтээлд нэвтэрч, зохиолын бүтэц зохиомжид туслах үйлдэл үзүүлдэг. Эх байгалийн дүр зураглалын хөдлөнгүй чанараас нарийн зүйлсийн зураглалын урлаг ба баялаг урлагийн илэрхийлэх арга барил бүхий хэл

¹⁰ Жаргал: “Тал нутгийн эрэлхэг баатарлаг охид хөвгүүдийн магтаал дуу – зохиолч А.Одсэрийн өгүүллэг туужийн тухай өгүүлэх нь”, ӨМБИСЭШС, 1979.1 т 1.

¹¹ Жаргал: “Тал нутгийн эрэлхэг баатарлаг охид хөвгүүдийн магтаал дуу – зохиолч А.Одсэрийн өгүүллэг туужийн тухай өгүүлэх нь”, ӨМБИСЭШС, 1979.1 т 1.

THE CULTURAL WAY

хэллэгээр эх байгалийн орчин тойрныг зураглан, зохиол урлагийн агуулахууныг агуулж байдаг. Шөнө дөл романд: *“Арван долоо, салхи жаваргүй, цэнхэр хөх тэнгэрийн хөшгөнд хэдэн хэсэг цагаан үүл хөвөөд, үүлэн завсраар сарны инээмсэглэх мэт царай харагдана. Доод ертөнцийн нууц далдыг толилон үзэх нь тэр юм байжээ. Хуан фу мөрний ус яг гэрэл цацруулсан буурал шар өргөн бүс шиг нам дөлгөөхөн бөгөөд цог баясалтай урсана. Нэгэн багахан галт онгоц тэр гялалзсан мэлгэр усыг цалгиулж сүр жавхаатайгаар дуугарлаа. Онгоцны шал хавтасны дээр улаан ногоон жижицг цахилгаан дэнгүүдийг асааж, цэвэр сэлүүхэн шөнийн харанхуйд огторгуйн од мичидтэй мөчөөрхөнө. Энэ бол жарган цэнгэлдэгчдийн онгоц байжээ.”* гэж тухайн үеийн 30-аад оны үед шанхайн аж үйлдвэрийн хөгжил, байгаль ахуйн үзэмж байдлыг зурагласан байна.

Жинхэнэ урлагийн бүтээл бол агуулга ба хэлбэрийн бүрэн төгөлдөр нэгдэл мөн. Утга урлагийн бүтээлийн үйл явдал хийгээд бүтэц бол зохиол бүтээлийн үзэл санаа ба хүмүүсийн зан чанарыг илэрхийлэх чухал арга барил болно. Шөнө дөл нь нийгэм шинжлэх ухааны сэдэвлэхүүнээс гардаж хийсэн 20 дугаар зууны 30-аад оны дундад улсын нийгмийн шинж чанараас үзвэл, Мао Дүн-ий туужсын сэдэвлэхүүн ба нийгэм улс төртэй нягт холбоотой байдаг. Уран зохиол нь улс төрд үйлчлэхийн нийтлэг жишээ болно. Нийгмийн шинж чанарыг эзэмших талаар тухайн үеийн хамгийн ардчилсан марксын үзэлтэй хамгийн оновчтой чанарт хүрсэн байна. Мао Дүн бол “нийгмийг залах бүлэгтэн”-ий нийтлэг төлөөлөгч юм. Уран зохиолын анхаарлын цэг нь хүн, харин нийгэм ба түүх биш. Мао Дүн хуучин дундад улсын нийгмийн харанхуй бодит ахуйд ханамжгүй байгаа жич сайн сайхан ирээдүйн хүсэл эрмэлзэл, хувь хүний гутрангүй амьдралын бэрх тэвчээр жич оргилом сэтгэлгээ, сэдэлт өгөх хүслийн төлөө хувьсгалын хөдөлгөөнд оролцох болно. Шөнө дөлийн анхаарлын цэг нь сэхээтэн хувь хүний хувь заяа ба гарах зам нь улс үндэстний бодит байдал хийгээд гарах зам руу шилжсэн байна. Романд Ү настан, Ү Сүнфу, Жао Ботао, Ту Вэйюэ, Лү Заньмү зэрэг хүмүүсийн дүрийг амжилттай бүтээсэн байна.

Шөнө дөлийн эхлэлийн хэсэг: *“Тэнгэрийн хаяанаа оройн наран жаргаж, зөөлөн салхи хацрыг илбэнэ. Сүжсөү голын булингар ус цэлийн мэлтээнэж барууни алгуурхан урсана. Хуан фу мөрний оройн түлхээн гэнэт нэмэгдээд, Сүжсөү голын хоёр хөвөөн янз бүрийн онгоц бүр дээш хөөрч, онгоцны шал гармаас дээш хагас тохой хэртэй давж байлаа. Далайн хөвөөний цэцэрлэгийн хөгжмийн аялгуу салхины аяар цуурайтаж, буурцаг хуурах мэт нүржигнэн дуугарах бөмбөрийн дуу хамгаас тодхон сонсогдож, хүмүүсийн сэтгэлийг сэргээнэ.”* гэж тухайн үеийн шанхайн байгалийн өнгө үзэмжийг зурагласан бөгөөд Ү настны хөдөөнөөс хот орж, феодалын ялзармал үлдэгдэл хүч удалгүй мөхөх гэж байгаа, шинэ цаг үеийн үүрийн гэгээ удалгүй хүрч ирэхийг бэлгэдэн үзүүлсэн байна.

THE CULTURAL WAY

“Шөнө дөлийн арван хоёр цаг боллоо. Аж үйлдвэр мөнгөн гүйлгээний хот болсон шанхайн олонх хүмүүс цус махаараа тэмцэлдээний аймшигт зүүдэнд шанална. Шөнийн цуглааны газрын архины мухлаг дотор харин хутга сэрээний хангир цангир дуу ба архины лонхны таглааг авах чимээ нүс нүс сонсогдоно. Ү Сүньфу баруун гараараа архины хундагыг дарж, зүүн гараараа толгойгоо тулаад, архины мухлагт орж ирэх ба эндээс гарах хүмүүсийг дэмий л харж сууна.” Ү Сүньфу-ийн аж үйлдвэрлэл хямрал гарсан жич хатагтайн ургийн гаднах хайр сэтгэлийн зүүдийг зэрэгцүүлэн зурагласан байна.

“Линь овогтын пүүс”-нд Тун жангуйт нарийн хянамгай, гэвч хөдөө тосгоны дампуурал, тариачдын худалдан авах чадвар доошилсон ба дайны нөлөөнөөс болж албан яамны хяхал мөлжил, адил үйлстний гадуурхал, түүний жижиг пүүс нь эцэстээ дампуурч үүдээ хаасан байна. “Хаврын хүр”-д Лао Тунбао-ийн нэг гэрийнхэн нэг сар зовуурь зүдгүүрээр хүрийн ширхэг элбэг хураалт олсон боловч гадаадын бараа борлуулалт сайтайгаас болж үндэстний нэхмэлийн үйлдвэр нь үүдээ хааж, хүр тэжээсэн хүмүүсээ алдаж, өрөнд унасан байна. “Шөнө дөл” нь 20 дугаар зууны 30-аад оны үеийн дундад улсын нийгмийн шинж чанарын эзэмдэл нь тухайн үеийн хамгийн ардчилсан марксын үзэлтэй адил оновчтой хэмжээнд хүрч, Хаврын хүр зэрэг бүтээл нь үнэн бодитоор тухайн үеийн хөдөө тосгоны элбэг хурааж гай болсон үзэгдлийг зураглаж, энэхүү үзэгдлийг буй болгосон үндэс шалтгааныг эрэлхийлсэн байна. Шя Жычин: “Хаврын хүрээс хүн чанар нэр төрийн магтаал дуу”-г олж харсан байна”¹² гэжээ. Хаврын хүр, Намрын хураалт, Хахир өвөл зэрэг зохиол нь хоцронгуй газар орны хоцронгуй тариачныг бичиж, хувьсгалын үзэл ухамсар, ангийн үзэл ухамсар зэргийг бичсэнгүй, эс тийм бол үнэн бодит биш болно. Хаврын хүр нь их хувьсгалын дунд сэхээтний хувь заяаны зураглалаар дамжиж, ухамсартай ба ухамсаргүй зүтгэлийн хооронд хот ба хөдөөгийн бүтцийн ухамсартай буюу ухамсаргүй ойлголтыг илэрхийлж, энэхүү зүтгэл нь их хувьсгалын ялагдлаас Мао Дүн-ий үзэл санаанд үзүүлсэн нөлөө тусгалыг харуулсан байна. Шөнө дөл нь үндэстний хөрөнгөтөн ангид Ү Сүньфу гол баатар болгож, харин ажилчин ард түмэн хийгээд ажилчны толгойлогч биш, Линь овогтын пүүс нь пүүсний жангуйт ба доод давхаргын үгээгүй ядуу ард түмнийг сонгосон байна.

А.Одсэрийн “Сувд цацсан тал”-д: *“Өглөөний гүн тунгалаг огторгуйд сэмжин цагаан үүл сэвэлзэн нүүсээр агаар тэнгэрийн алс хязгаарт арилан үзэгдэхгүй болно. Гэрийн тооноор эгц дээшээ суварсан аргалын цагаан утаа ч мөн хэсэг нимгэн мэт цайн тунарна. Тэнгэрийн зүүн хаяанаас аажмаар мандсан алтан туяа аварга том өнгөт хээр шиг тулалзахад, намрын ширүүн салхи талын бэлчээр ба хөдөө бэлчин яваа үхэр хонийг зөөлөн илбэн өнгөрнө. Голын хөвөөний цэвэр агаарыг амьсгалахад цээж онгойж, дотор их л аятай санагдана.”* малчдын тэргүүний ба хоцронгуй үзэл санааны зөрчлийг

¹² 阎浩岗著：《茅盾丁玲小说研究》，人民出版社，2018年，第9页。

THE CULTURAL WAY

харуулахын хамт хоршооллын дараах хуучин хүчний аминч тулгамч үзлийг шүүмжилж, зохих хэмжээний ангийн тэмцлийг тусгажээ¹³. Хоршооллын хөдөлгөөний үед хонин сүрэг бэлчин, Наранцэцэгийн гараар хээлтүүлэх ажил амжилт олсон өнөр хөгжил байдлыг зураглаж, тэргүүний ба хоцронгуйн зөрчил, ангийн тэмцэл, Ганбуугийн ажлын байдал, намын зөв удирдлага зэрэг асуудлыг харуулжээ.

“Саруул нутгийн хүү”-ийн зохиолын эхэнд: *“Үүрийн гэгээ орж харь холын мянга түмэн од мичид огторгуйгаас ангижирч, өнгөт цолмон алсын агаарт нуугдав.”* гэж зураглан зохиолын төгсгөлд: *“Хоёул гар гараа чанга атгалцан алхахад тэдний өмнө хязгааргүй уудам саруул зээргэнтийн тал униартан, ариун тунгалаг хүнхэрийн голын ус цайлжсан харагдаж, өнгө бүрийн цэцэг хуар голын тохойг дагаж дэлгэрээд халуун жаварт сайхан үнэр анхилна. Дэнж дагаж суусан зуслангийн айлын өндгөн цагаан гэрүүд жигдлэн харагдаад, адуу хонин сүрэг өвст тал дүүрэн чимэглэжээ”* дээрэм дарах явдал бүх үлгэрээ холбон сэжимлэсэн байдаг. Саруул нутгийн хүүгийн аюулаас мултарч цэргийн хуарандаа буцсаны дараах баяр бахдалыг дүрсэлжээ.

“Морьт цэргийн дуулал”-д: *“Шөнө пад харанхуй, өвлийн хүйтэн амьсгал харганатай уулын ноён оргилоос бургастайн талыг өвч хамарлаа. Бөөн бөөн хар үүл цэвдэг хүйтэн тэнгэрийг нийт бүрхэж, үе үе ширүүн салхи цас бударган тал дээгүүр исгэрнэ. Ярайн түгсэн одон сүрэг алс хол анивчин гялалзана. Уул нурууд, дов долоон цөм харанхуй шөнийн хахир шуурганд далд оржээ. Гайгүй сайн ажиглавал замын хажуу дахь навтгар жижижсэн ололжин гэр, уван цуван буусан монгол гэрүүд л энд тэнд бүртэлзэнэ. Улай эргэсэн өлөн чонын улих дуун тасралгүй сонстоно.”* морьт цэргийн дайны үеийн зураглалаар орчин тойрны хэцүү бэрхшээлтэй, аймшиг сүрдүүлэлтэй ахуй орчныг тусгаж, морьт цэргийн эрэлхэг баатарлаг зориг сөстэй байдлыг тусгасан байна. Романд аж амьдралын бүх бүдүүлэг, оршин тогтнолын мөн дүрс болон тэд нутгийн өнгө үзэмж нь хүмүүсийн дурыг булааж, гуньж баярлах, догдолж зовох санаа сэтгэлийг өөрийн эрхгүй ундруулдаг.

“Инээлцэн урсах рашаан гол”-д: *“Их байгалийн өвөрт зуу мянган жил нойрссон хүмүүс, одоо үеийн боловсны хориглагдашгүй хүчит урсгалд цочисхийн сэргижнэлээ. Өөрчлөлт нээлтийн үеэс голын хоёр хөвөөний тал нутаг хөөр хөгжөөнөөр бялхав. Өнгөрсөнд зөвхөн давсны аяны үхэр тэрэг, их говийн тэмээн жин л цувдаг байсан ханагар талын харгуй замаар зүйл бүрийн машин тэрэг зөрөлдөн цуварч, моторын дуу өдөржин шөнөжин хүржигнэн дүнгэнэж нарлаг талын нам сэлүүнийг түргэн донсолгож эхлэв”* гэж шинэ эринд рашаан голын хөвөө дагуу орны хүн зоны үржил төлжил, амьдрал эснэлийг зураглав.

“Цэнхэр долгионт рашаан”-д: *“Хөхрөн харагдах хан хайрханы ноён оргил өглөөний наран өөдөөс улбар саа нөмрөн мишээнэ. Монгол гэрийн тооноор манаран дэгдэх аргалын галын цайвар утаа рашаан голын мөнгөн*

¹³ Сугараа: “А.Одсэрийн өгүүллэг туужийг үнэлэх нь”, Алтан түлхүүр, 1983.1 т 31.

THE CULTURAL WAY

долгиог илбэн уудам талын ханагар өрцөнд замхарна. Голын баруун тэртээх өлөн хиагийн дунд дөч тавин хүмүүс тэнгэрийн од шиг энд тэнд бутран уван цуван хөдөлж харагдана. Эрчүүд нь ханцуй шамлаж бүсгүйчүүд нь хормой шуун сандуу эргүүлэн хадландаа мэрийнэ. ... өвсөн довын арын шаагим ногоон хиагт бие бялдартай хүдэр хар залуу дээд биеэ нүцгэлж өвс ширвэн хүчээ шалгана. Хурц сандуу нь наранд гялс гялс гялалзаж хүрэн бор зоог нь дагаж хөлс нь урсаад хөлөг хөлөг гөлтгөнөнө.” гэж монгол нутаг, монгол орны амьдралын зураглалаар монгол амьдралын өөд эсрэг, амьжрал эснэлийг бэлгэдэн харуулжээ. “Он сарын олон мөр”-д: “Тавдугаар сарын Баарин талын нутаг, номин ногооноор цэлгэрч, соргог сайхан уур амьсгал сэтгэлийг минь тэнийлгэнэ. Замын хажуугаар цахирмаа цэцэг хөхрөн дэлгэрээд өвс ногоон дунд элдэв өнгийн цэцэг хуар алаглан харагдаж, зөөлөн салхинд нааш цааш найган ганхаад анхилмал сайхан үнэр ханхална. Тэртээх талын алс хязгаарт харагдах үүлэнд шургасан ноён оргил бол даруй миний төрсөн нутгийн богд оргил сайхан хан уул болно. Уулын ар дахь үзэсгэлэнт сайхан жалга бол даруй миний унаган багаасаа хөл нүцгэн хурга тугалаа хариулж явсан торгон зөөлөн бэлчээр юмсан. ” гэж өнгөрсөн зууны 40-өөд оны үеийн баарин нутгийн зураг шиг ертөнцийг дэлгэн үзүүлж, нутаг усны тухай хайр сэтгэл шингэж байдаг. Шөнө дөлийн байгалийн ахуй зураглал нь үлгэр үйл явдлын үүсэл хөгжилд суурь тавин өгч, орчин тойрны зураглалаар зохиолын хөг амьсгааг чангаруулж, үйл явдлын төгсгөлд үйлчлүүлсэн бол А.Одсэрийн туужист байгаль ахуйн зураглал нь мөн монгол нутгийн байгаль ахуйг уншигчдын өмнө дэлгэж, 40-өөд оны үеийн гоминданг эсэргүүцэх монгол морьт цэргийн дайны байдал, үлгэр үйл явдлын үүсэл хөгжилд үйлчлүүлсэн байна. Ямарваа зохиол бүтээл нь гагцхүү аль чадахаар үнэн зөвөөр байгаль ахуйг зураглах үес сая зохиомол шинжтэй болдог. Иймээс уран зохиолын зохион бүтээлт нь түүхэн ондоошил ба түүхэн хүслэнг агуулж байдаг.

Гурав. Эмэгтэйчүүдийн тухай сэдэвлэхүүн – утга сэдэвлэхүүний тэлэлт

А.Одсэрийн туужис туурвил, ялангуяа шинэ эриний зохиол бүтээлдээ эмэгтэйчүүд ба хайр дурлал гэр бүлийн харьцааг шинэ цаг үеийн байдалд тусган үзүүлж, хайр дурлал, гэр бүлийн асуудалд үүссэн шинэ эриний эмэгтэйчүүдийн үзэл ойлголт, үйл ажиллагаа зэргийг тусгасан байна. Түүний туужист илрэх эмэгтэйчүүдийнх ихэнх нь шинэ үзэл ухамсартай, өөрийн гэсэн үзэл бодолтой, хүслийнхээ төлөө хичээж, чөлөөт хайр дурлалыг хөөцөлдөж, бас гэр бүлийн үүрэглэвээс зохих хариуцлагаа үүрэглэдэг шинэ цаг үеийн эмэгтэйчүүдийн дүр болно. Үүнд, эмэгтэйчүүдийн тухай сэдэвлэхүүний талаар Мао Дунь ба Одсэрийн туужист адил шинж илэрсэн байна.

Эмэгтэйчүүдийн зохион бүтээлт хийгээд ялгаа нь сэдэвлэхүүний тал дээр байгаа биш, харин эмэгтэйчүүдийн дутуулаг үзэл бодол ба хувь хүний чээжлэхүй, хувь хүний оршихуйн туршлагаар амьдралын хэмжээн дэх сэдэвлэхүүнийг шийдвэрлэдэг¹⁴. Уран зохиол нь хүний амьдралаас эх

¹⁴ 刘思谦: 《女性, 妇女, 女性主义, 女性文学批评》, 《南方文坛》, 1998年第2期, 第62页。

THE CULTURAL WAY

үндэстэй мөртөө хүн чанарын олон талт шинж нь гадаад дотоод, хятад монгол уран зохиол дахь мөнхийн сэдэвлэхүүн болж бичигдсээр ирсэн юм. Мао Дүнь ба А.Одсэрийн туужсын зохиол дахь эмэгтэйчүүдийн ухамсар нь хүн чанарын мэдрэмжид шамдан орсон байна.

Эмэгтэйчүүдийн уран зохиол гэдэг бол эмэгтэйн эрхийн онолын дагуу гарч ирсэн уран зохиолын үзэл урсгал буюу зохион бүтээх хэлбэршил. Энэхүү үзэл урсгал өрнө дахинд анх буй болж, 20 дугаар зууны 80-аад оноос эхэлж дундад улсын уран зохиолынхонд дуу шуугиантай болжээ. Эмэгтэйчүүдийн уран зохиолын хамгийн ил тод онцлог бол эзэнт биет ухамсар ба шүүмжлэх ухамсар болно¹⁵. Эмэгтэйчүүдийн ухамсар нь өрнө дахины эмэгтэйчүүдийн үзлийн утга зохиол, эхийн эрхт үзлийн утга зохиол ба эмэгтэйчүүдийн ухааны судалгааны эхлэлийн цэг бас ч гол цөм мөн. Утга зохиол нь хүний үзэл ухамсрын гадагшлал илэрхийлэл мөн болохоор эмэгтэйчүүдийн утга зохиолд эмэгтэйчүүдийн бүх зүйлийн ухамсрыг илрүүлэх нь утга зохиолын хөгжлийн аажим жам юм. Гэхдээ эмэгтэйчүүдийн утга зохиол дахь эмэгтэйчүүдийн ухамсрын илрэл бодит байдалд буюу ухамсрын хүчлэц, ухамсрын хэр түвшин нь цаг үеийн ба улс үндэстний гэх ялгаа зөрөө байна. Энэхүү ялгаа зөрөө нь улс үндэстний нийгэм улс төрийн байдлаас тогтоогдохоос гадна эмэгтэйчүүдийн утга зохиолын өөрийнх нь хөгжлийн байдалд ч холбогдоно¹⁶.

Мао Дүнь залуу сэхээтэн эмэгтэйчүүд онцгойлон “шинэ эмэгтэйчүүд”-ийг бичихээр алдаршиж, зохиол бүтээлдээ сексийн зураглалыг тодруулдгаараа хүмүүсийн зэмлэлийг ч хүртсэн байна. Шөнө дөл романаа Мао Дүнь өргөн хэмжээгээр дундад улсын нийгмийн бодит ахуйг зураглах ном гэж төсөөлж байсан боловч Ү овогтын ордноор төв болгож, дээд давхаргын нийгмийн бүх төрлийн бүсгүйчүүд ба сэхээтний дүрийг бүтээсэн байна. Тэд өөрийнхөө үзэл санааны хэв төрхтэй байж, адил бус хэмжээнд “Шөнө дөл”-ийн нийгмээс тэдний хязгаарлал ба нөлөө тусгалыг илрүүлсэн байна. Мао Дүнь зохион бүтээлтийн дундаа эмэгтэйчүүдийн дүрээр цаг үеийн онцлогийг харуулж, дотоод сэтгэлийн зураглалаар эмэгтэйчүүдийн дүрийг бүтээх зэрэг онцлогтой байдаг. Хувьсгалыг нэг ч ойлгохгүй хамгийн эцэст хувьсгалын замд орсон сэхээтэн залуу эмэгтэйн дүр буй. Дотоод сэтгэлийн нарийн зураглал бол Мао Дүнь-ий зохиол бүтээлийн нэгэн онцлог болно. Мөн ч Шөнө дөлийн нэгэн илэрхий урлагийн онцлог болно. Шөнө дөлийн гол баатрын үг яриа нь хүмүүсийн үзэл ухамсар, үзэл сэтгэлгээ, хэв боловсрол, дотоод сэтгэлийн байдлыг нэлээд оновчтой илэрхийлсэн байна. Шөнө дөлийн хүмүүсийн хэлний онцлог нь мөн ч нэлээд өндөр хэмжээтэй байдаг. Зохиогч эрт үеийн бүтээлдээ дотоод сэтгэлийн зураглалыг гүнзгий зураглах чадвартай байдаг. Шөнө дөлд ажилчны хөдөлгөөнийг нууцаар төлөвлөхийн дагуу, сексийн

¹⁵ Сараана: “Зөн билгийн монгол уран зохиол”, ӨМИСХХ, 2009 т 308.

¹⁶ Гэгээнсар: “Монгол уран зохиолын шүүмжлэлийн үзэгдэл судлал”, ӨМАХХ, 2011 т 82.

THE CULTURAL WAY

талаар дур зоргын байж, хүмүүсийг сандаргах буюу бухимдал хүргэх нь үргэлж харагдана¹⁷.

Шөнө дөл бол манай улсын орчин үеийн уран зохиолын түүхэн дээрх чухал нэгэн иж бүрэн ойр үеийн хүн соёлын үзэл санааны зогсцоос дундад улсын ойр үеийн соёлын эртний сонгодог хүн соёл үзэл санааны аугаа их түрэлтийг үнэн бодитой гүн гүнзгий тусгасан амжилттай бүтээл байж, дундад улсын хүний ойр үечлэлийн сүвэгчлэлд олтгойлж болшгүй хувь нэмэр үзүүлжээ¹⁸. Мао Дүн-ий өмнөх үеийн эмэгтэйчүүдийн үзэл бол түүний зохион бүтээлтэд нөлөө тусгалтай байдаг. Эмэгтэйчүүдийн ухамсар бол цөм болно. Бодит агуулагдахуун нь хүний өөрийн ухамсар, бие махбод ба аж ахуй улс төрийн талын харьцуулшгүй тусгаар биеэ даах, хайр сэтгэлийн ариун нандин, хайр дурлалаар суурь болгосон ураг хурим ба шинэ сексийн ёс суртахуун, хэсэг талын эш ёсны үзэл, эмэгтэйчүүдийнхээр төвлөх хэлбэр бүхий хэлбийхийг засах гээд хэтрүүлэхийг эсэргүүцэж, нийгмийн өөрчлөлт бол шинэ эмэгтэйчүүдийн өөрийн биеэ биелүүлэх үндсэн зам мөн¹⁹. Шөнө дөл бол ахуйч үзэл ба эдүгээч үзлийн уусалцлын талст мөн. Шөнө дөл нь Мао Дүн-ий туужсын урлагийн чанга хүчтэй оюунч төсөвлөлийн чадавхийг илэрхийлж, зохиогчийн мэдрэхүйн урлагийн баялаг туршлага агуулагдаж байдаг²⁰.

Шөнө дөл дэхь Ү хатагтайн Линь Пайяо-ийн ургийн гаднах хайр сэтгэлийн талгардал, Линь Пайшань-ий Фань Бовэнь дэх хайр дурлалын булшлагдал зэргийн хайр дурлалын гунигт жүжиг өөр өөрийн хэв маягаараа хүүрнэгддэг. Жишээлбэл, “Шөнө дөл”-д: *“Ү хатагтай исрийн түшилэг дээр толгойгоо түшүүлж хэдийн суугаад нүд дүүрэн нулимс мэлтээнүүллээ. Ү Сүнфү-ийн эдгээр үгийн утгыг тэр сайн ойлгож байгаа боловч ажил үйлсийнхээ төлөө бүх сэтгэлээ зориулж байгаа эр нөхөртөө өөрийн сэтгэлийн зовлонгоо ойлгуулахын аргагүй байлаа. Тэгэхлээр зовох юм уу, баярлах юм уу, эсвэл бухимдах юм уу чухам алийг нь үл мэдэгдэхийг нэг зүйлийн хачин бодлого түүний дотор төрөгдөнө. ...”* Романы төгсөлд: *“Пайяо ! тэднийг хурдхан бэлтгүүл, бид энэ оройн галт онгоцонд сууж гармаас гараад сэрүүн газар явна. Ү хатагтай үүнийг сонсоод цочисхийж ховх үсрэн босоход түүний өвдөг дээр байсан бичиж газар унаж, бичгийн дотор хатсан цагаан саргай цэцэг хийсэн гарав. Энэ бичиг, энэ хатсан цэцгийг Ү Сүнфү гурав дахь удаа олж үзлээ. Гэтэл бас өнгөрсөн хоёр удаагийнхтайгаа адилаар олон сэтгэл татагдаж байсан болохоор түүнийг анхааралгүй өнгөрүүлээ. Ү хатагтай царайгаа улайгаж, газар ширвэн харснаа баахан түтгэлзэж: “дэндүү бачим болсонгүй юу? гэвч чи аяараа бол*

¹⁷ 阎浩岗著：《茅盾丁玲小说研究》，人民出版社，2018年，第15页。

¹⁸ 阎浩岗著：《茅盾丁玲小说研究》，人民出版社，2018年，第76页。

¹⁹ 阎浩岗著：《茅盾丁玲小说研究》，人民出版社，2018年，第77页。

²⁰ 阎浩岗著：《茅盾丁玲小说研究》，人民出版社，2018年，第86页。

THE CULTURAL WAY

доо” гэлээ.” гэж Ү хатагтайн хичнээн жилийн турших сэтгэлийн гүн дэх нууцгай хайр сэтгэлийг зурагласан байна.

Үүнээс гадна, бас “--- Фань Бовэнь толинд удал хараад, аажимхан нэг амьсгаа авч заслын богцыг хараад толгойн өргөн Линь Пайшань-ийг дахин ширтлээ. Линь Пайшань-ий хөмсгийн сэжүүр завжны захаар усхал зөөлөн инээмсэглэл харагдсаар байлаа. Түүний тэр намрын тунгалаг ус шиг нүдний цөцгий нь дотор тэр хоёрын завсаргүй амраг дотно байсан бүхэн Фань Бовэнь-д харагдах шиг санагдана. ... гар гараа барилцах нь тэдэнд энгийн хэрэг байсан боловч одоо харин нэг зүйлийн татах хүчтэй шиг байлаа. Фань Бовэнь толгойгоо далжийлгаж ойртоод Линь Пайшань-ийг санамсаргүй байхад нь гэнэт үнсээд авъя гэж бодов. Гэвч Линь Пайшань-ий цэвэр ичимхийг бодолхийлэх хэрэгтэй гэж бодсон байна. ” эдгээр эмэгтэйчүүдийн хайр сэтгэл, янаг дурлал нь тус тусынхаа уяраад, романтик чавхдасыг чавхдан буй. Феодалын гэр бүлийн залуу эмэгтэй Жан Вэньчин, шинэ үзэл санааны нөлөөг хүртсэн боловч зоос мөнгөний хүлээслэлээс мултарч чадсангүй эмэгтэй Линь Пайяо, зохиогчоос харамсах ба өр өвдөж, дорой буурай өгөл энгийн залуу эмэгтэй Жан Сусу, хэнхдэг цээжиндээ холын бодолгүй тоглоомын амьдрал бүхий залуу эмэгтэй Линь Пайшань-д зохиогч хошигнох байдал гаргасан байна.

Ү Сүньфу-ийн хүсэл эрмэлзэл ба анхаарлын төв нь хувь хүний ашиг тусын бодолхийллээс салж чадсангүй. Ү Сүньфу-ийн ялагдал нь үндэстний хөрөнгөтөн ангийн ялагдал биш, хувь хүний зэрлэг санаа бодлын ялагдал болох юм. Шөнө дөл нь зохиогчийн хувь хүний чанар ба биеч чанарыг үгүйсгэж, туужсын хүүрнэлийг бусдач, үзэл сэтгэлгээний бус онцлогтой болгожээ. Шөнө дөлийн сэдэвлэхүүн ба үзэл сэтгэлгээний арга маяг нь бүр нэг зүйлийн хувь хүний туршлагаас давсан онцлогийг илэрхийлсэн байна. Шөнө дөлөөс хойших зохиол бүтээл нь нийгмийн задралын өмнөх түвшинд шилжиж, зохиогчийн анхаарал тавьдаг нь сэхээтэн залуучуудын хувь хүний хувь заяа ба гарах замаас улс үндэстний бодит ахуй ба гарах зам руу төвлөрсөн байна. “Хиртэл”-д эмэгтэй гол баатрын махбод биеийн зураглал мөн олон буй.

Мао Дунь улс төр ба аж ахуйн байдлаас хотын хөгжлийн явцыг ажиглаж, дундад улсын шанхайн үндэстний аж ахуйн хөгжлийг илэрхийлж, туужис нь бидэнд одоогийн шанхай хотын үзэмжийг дэлгэн үзүүлсэн байна. Шөнө дөлд Мао Дунь бүхнийг эзэмдэх хүүрнэлийн байдлыг хэрэглэж, орон зай алсалсан хүүрнэгч болсон байна. 20 дугаар зууны 30-аад оны их хот шанхайн хачин жигтэй, дотор зуураа өрсөлдөх зэргийг нүдэнд үзэгдтэл дүрсэлсэн байна²¹.

А.Одсэрийн туужист залуу насны хайр хүслийн цалгардал үүсгэсэн энэхүү их зовнил нь мөн өөр би-ийн хүсэл шуналын өөр нэг хэлбэр болох уран зохиолд шилжин илэрч, түүний өөрийн биеэ тайтгаруулах бас нэгэн арга зам болжээ. Залуу насны энэхүү тохиолдол нь Одсэрийн сэтгэлд өнөдийн шарх

²¹ 戴永课: 《茅盾和老舍都市小说叙事模式之比较》, 《文史哲》, 2007年第2期, 第57页。

THE CULTURAL WAY

сорви болж, түүний хожмын зохиол бүтээлд гүнзгий нөлөөлж, тэрээр үргэлжлүүлэн тун олон өрөвчхөн сэтгэлтэй, цайлган зантай, өр өвдмөөр эмэгтэйчүүдийн дүрийг бүтээсэн байна²². А.Одсэрийн туужист монгол нутгийн гоо үзэмжийг зураглан, зургийн дунд гоо чимэг болж бүхий монгол бүсгүйчүүдийг дүрсэлж, тэдний үйл хөдлөл, үйл ажиллагаа, санаа сэтгэл, үйлс хөөцөлдлөөр зохиол бүтээлд амьдчилан үзүүлэв. Түүний бийр доорх эмэгтэйчүүдийн дүр нь ихэнхдээ содлог өндөр бие, хас цагаан цэвэр царай, нарийн хөмсөг, торомгор алаг нүд, чийрэг тэнхлүүн бие, үйл хөдлөл нь хөнгөн шаламгай, хүнд ээлтэй хувьтай хөдөө нутгийн монгол хүүхний төрөлхийн хөөрхөн гоо сайхан байдаг. А.Одсэрийн туужист хөдөөгийн бор бүсгүйн дүр, эр нөхрийнхөө үгийг дагаж, нөхөртөө шударга, үр хүүхдээ асран хүмүүжүүлсэн аугаа их эхийн дүр ч буй. Гоёлон засахыг амьдралынхаа нэгэн сайхан мөч болгосон шинэ эмэгтэйн дүр ч буй. Хөрөг дүрийн зураглал нь хүний өнгө зүс, нүүр төлөв, бие бялдар, үйл хөдлөлөөс зурагладаг. Үүгээр дамжин хүний дүр төрхийг тушааж, хүний дотоод сэтгэлийн ертөнцийг илрүүлж, үзэл санаа зан чанарыг тодруулдаг. Хөрөг дүр ба өмсгөл засалд цаг үе ба үндэстэн, орон нутгийн онцлог тод илэрч байдаг. Нэн ч зохиогчийн зохиол дахь эмэгтэйчүүдийн дүр бүтээлтийн талаар өөрийн үзэл сэтгэлгээ ба бодит амьдралтай уялдуулан илэрхийлсэн байна.

“Цэнхэр долгионт рашаан гол”-д: *“Мөнгөнтөлийн нарийн сайхан бие нь тогос шиг тунгалаг усан дотор харагдана. Түүний хэзээд аяар нь хаяад заримдаа өвс ногоо наалдчихсан байдаг үс толгойгоо өнөөдөр харин гяв гялалтал самнаад угийн дүр нь арилж, улаа бутарсан залуу насны өнгө гялалзана. Мойл хар нүд нь угаасаа улам цогтой улам ч гэрэлтэй тормолзох нь өнөө мөн ч мэлмэлзэн тунарах рашаант ус шиг тунгалаг сайхан харагдаж билээ.”* хэмээн монгол эмэгтэйчүүдийн нүдэндээ галтай, нүүрэндээ цогтой үзэсгэлэн гоо байдлыг дүрсэлжээ. *“Рашаан голын хоёр талын бүрэг харанхуй шөнийн үзэмж болон олом тохойн зөөлөн зүлэг тэд нарт амраг найзын болзооны нөхцөлийг харамгүй бүрэлдүүлж өгсөн нь эцэстээ тэд нар хааш л хэдэн мянган жилийн уламжлалт зуриллаас мултарч хүчрэхгүй тус тусын хувь заяагаа дагадаг байжээ. Айл аймгийн хүүхэн нь аймшиггүй өөрсдөө хүргэн ирэхэд хүрвэл ичгүүртэй явдал гэж айл аймагтаа жигшигддэг”* тэрхүү нийгэм орчинд Мөнгөнтоль чөлөөт хайр дурлалыг хөөцөлдсөн байна.

“Инээлцэн урсах рашаан гол”-д: *“Бие чийрэг, зан авир шударга номхон, соёлгүй малчин бүсгүй жам амьдралын хүнд дараас, олон хүүхдээ тэжээж, хувиа сахиж амьдарна. Тэр угийн эр нөхөртөө цохигдож байвч, тэсвэр тэвчээртэй байж, ийм хувь заяа гэж л байв. Түүний зан нь ажилч хөдөлмөрч, асвар цайлган гэвч ноомой дорой зантай. Янжмаа угтаа ажил хөдөлмөртөө нэлээд сайн хүүхэн байсан боловч Намартай сууснаас хойш сүүний үйлдвэрийн дарга болж, явах тутам даргын хатны ларзаа орж, алжуу залуу мөртөө аминцар хувинцар болжээ”* гэж Мөнгөнтоль эрс шийдмэг тэмцэж,

²² Чин Хуа: “А.Одсэрийн туужис дахь хүн чанарын төрөгдөл”, ӨМҮИСЭШС, 2008.3 т 47.

THE CULTURAL WAY

нийгмийн хөгжлийг дагалдан хөдөөгийн сайхан үзэмж, үндэстний онцлогоор их мөртөө эртний сүм хийдтэй зэрэг аль ашигтай нөхцөлийг атгаж Сундуй, Нямаатай хамт бэл оруулж тал нутгийн архины мухлаг нээжээ. Мөнгөнтолийн ганц үзэл санааны талаар хувирал гаргаснаар үл барам, бас үйл ажиллагаа авсан байна.

“Амилалын гэрэл”-д: *“Сумьяа тэр хэдийгээр 38 хүрч хоёр хүүхдийн эх болсон боловч махлаг улаавтар царай, давхраатай хоёр нүд, навчин хоёр хөмсөг, өндөрдүү нарийн хамар, жимийсэн жимсэн уруул зэрэг нь мөн л (талын цэцэг) гэж алдаршиж байсан залуугийнхаа сайхан зүс гуалиг шинжээ нэлээд хадгалсаар байлаа.”* гэж “Сарнуурын хүүхэн”-д: *“Түүний бие нь нарийн сайхан, үйл хөдлөл нь туйлын хөнгөн шингэн. Жимийсэн зүс, чигч лавдуун овор, асвар зөөлөн ааль зан нь яг л сайхан дэлгэрсэн тураг сараана цэцэг шиг билээ”* гэж Улаанхуарын үйл хөдлөл ба ааль занг дүрслэн бичсэн байна. зохиол дахь Улаанхуар нь асвар цагаан мөртөө ухаантай эгч Цагаанхуарын үгийг сонсож, түүний хүүг нь асран хүмүүжүүлж байлаа. Улаанхуар багаасаа бүжигт үнэхээр дуртай болж, өөрийн хатуужил үйлсийн төлөө зүтгэдэг, бусдын төлөө бодолхийлдэг, эгэл борогшуу зан ааль дүр харагдана. Цагаанхуар хотын ганган бүсгүйчүүд шиг засаж чимэх дуртай, түүний өмсөж зассан нь олноос даанч онцгой байдаг. Тэр угийн эгэл борогшуу байдлаа орхиж, хотын ямбат бүсгүйн дүрт байдалтай болж, өөрийн эр нөхрөөсөө ондоо эрэгтэйд дурлаж, гэр бүлээ хаяж явсан байна. Түүний иймэрхүү үйл ажиллагаа нь монгол орны хөдөөгийн үнэнч шударга дүрийн эсрэг талын дүр болж бүртгэгдсэн байна. Өөрийгөө хүнээс дээгүүр хэмээх хувинцар бодлоос болж, угийн жаргалт амьдралаа орхисон байна. Энэ нь түүний хөвсгөр зан, нугарамтгай, гадаад ертөнцийн мөнгө бодисын шуналын орхигдлыг дагаж чадаагүйгээс болсон байна. Хөдөөгийн Улаанхуар, хотын Цагаанхуар хоёрын зан ааль этгээд харьцуулал болсон байна.

“Мартагдашгүй харамсал” дахь *“Сүү адил ариун цагаан, булгийн ус адил цэвэр тунгалаг, хүүхэд мэт цайвар сэтгэлтэй, цэцэг мэт гоо төрсөн хүүхэн ... согоохон нарийн бие нь өндөр ч биш намхан ч биш, гозгор шиг царай нь хаши адил цагаан, махны ширхэг нь торго мэт гоёхон, эгц өмнөөс нь үзсэн ч хажуугаас нь харсан ч дээрээс нь доороос нь үзсэн ч бүр л өө сэвгүй сайхан төрсөн хүн байлаа. Тэр бүх насаараа сая арван зургаатай болсон болохоор чухам нэгэн сайхан бадран дэлгэрсэн миний цэцэг мэт гуалиг”* Энцэцэгээс ураг салж “гээмэл эхнэр” болсон гунигт хувь заяа нь зохиогчид туйлын харамсалтай бөгөөд дотоод сэтгэлийн зовлон болж зүрх сэтгэлийг нь шимшрүүлэн сэжимдэж, “Өнөөдрийн сэтгэлийн зовлон нь өнгөрсөн түүх болж мартагдах байлгүй гэж бодож байлаа. Гэтэл тэр нь надад түр цагийн сэтгэлийн зовлон болсон төдий л биш харин нэг насанд мартагдахгүй элэг зүрхэнд сийлэгдсэн гүн харамсал болжээ. ... миний нэгэн насны амжилт бүтээлийн мөр хуудас бүхэнд нэг хүний зүтгэлт хөлс шингэгдэж байхын хамт бас нэг хүний гомдлын нулимс урсаж байх биш үү? ... би энэхүү өөрийн зохиосон хязгааргүй

THE CULTURAL WAY

харамслын далайгаас би хэзээ туулж гарахыг бүү мэд!” гэж өөрийн осол буруугаа наминчлан цайруулж, хүн чанарын эргэцүүлэл хийж, зохиогчийн цайлган цайвар зан чанарыг илрүүлэн, уншигчаас гол баатрыг өрөвдүүлэх хэмжээнд хүрч чадсан байна.

“Он сарын ул мөр”-д цэргээсээ нутагтаа харьсаны дараах Цэвэрхастай салан ядсан сэтгэлгээ, зол жаргалт сэтгэгдэл зүрх сэтгэлд нь хуран дүүрнэ. *“Түүний тунгалаг хар нүд, чихнээс нь хэзээд сэжлэн унжаад байдаг дөрвөн сайхан ээмгээ энгэсэг түрхэхгүй ч улайгаад байдаг жимсэн улаан бяцхан уруул нь үзэгдээд байх шиг санагдана. Заримдаа би түүнтэй зүүдэндээ учирч, түүнээ тэврэн авч цэвэрхэн цагаан царайг нь үнсэн таалъя гэтэл тэнд хүн орж бидний халуун янаглалд нөлөөлөөд байх тул ..., аа ! миний амь насны дунд халуунаар дүрэлзэн шатаж өнгөрсөн янаг хайрын оч даруй ингэж агишин зуурын хооронд сөнөн замхарлаа. Гэтэл тэрхүү балт сайхан учрал нь миний гэгдэх сэтгэлийн гүнд өнө үүрд мартагдашгүй хатагшин үлдэнэ. ... би түүнийгээ туйлын танил дасал, туйлын дотно халуумсаг мөртөө өнө үүрд мартагдашгүй тунгалаг нүд, зөөлөн харц, өргөн магнай, нимгэн уруул ба цэвэр цагаан шүдийг нь хүртэл дахин нэг удаа харж сэтгэл зүрхэндээ өнөд мөнх хатагшуулан хоцруулав”* гэж зохиогчийн угийн Цэвэрхасаа санан мөрөөдөж, өнө мөнхийн дуртгал болгон салж ядсан өр зүрхний хайр сэтгэлээ цайварлаж дэлгэсэн байна. А.Одсэрийн туужис дахь эмэгтэйчүүдийн зан аалийг түүний үйл ажиллагаагаар дамжин илэрхийлдэг. Зохиогчоос асвар зантай, үнэнч шударга, ноомой зөөлөн зантай, ажил хөдөлмөртөө сайн, тэсвэр хатуужилтай эгэл борогшуу бүсгүйг бахархдаг байж, эсрэгээр хувинцар зан, хөвсгөр зан, нугарамтгай зантай бүсгүйн дүрийг жигшин эгдүүцдэг. Энэхүү үзлийн буй болсон чухал нэгэн шалтгаан нь даруй монголын уламжлалт зан аалийн гоо сайхны нөлөөг хүртсэн хэмээн үзэж болно.

Онцгой түүхэн цаг үед, судлаачид эмэгтэйчүүдийн шунал тачаалын нотлол бол үнэндээ хууль ёст хүн чанарын уриалал болно. Эмэгтэйчүүдийн шунал тачаалын тусгаар үнэ цэнэ бол эмэгтэйчүүдийн махбод биеийн судлалын шинэ нэгэн хандлага болно²³. Эмэгтэйчүүдийн бие махбод нь эрэгтэйчүүдийн гоо сэнхрэлийн хүслэнг илэрхийлэх дамжуулагч, нэг зүйлийн бай чанартай оршихуй, нэгэн хоосон заагдахуун мөн. Бие махбодын сэрэгдэл бол аливааг магадлах өртгийн систем хийгээд утга урлагийн баримжаа мөн. Үзэгдэх байдлыг хүлээн авах бол эмэгтэйчүүдийн чанарын ялгалын итгүүлэх хүч ба бодгаль чанарын чухал илрэл болно²⁴. А.Одсэрээс монгол эмэгтэйчүүдийн хайр сэтгэл, оюунч чанар, хүслэн ба бодит ахуйн зөрчил дунд өөрөө хэмээх хүслийн янаг дурлалын хөөцөлдлийг зурагласан байна. Янаг хайр нь хүн төрөлхтний онцгой сэтгэлгээний загвар болсны хувьд олон зүйлийн элементээр бүрэлдсэн байна. Хайр дурлалын гүн гүнзгий суурь бол амьд бодисын элемент (шунал тачаал, үндэс угсаагаа залгамжлах ур чадавх)

²³ 陈宁著：《女性身体观念与当代文学批评》，南开大学出版社，2014年，第164页。

²⁴ 陈宁著：《女性身体观念与当代文学批评》，南开大学出版社，2014年，第190页。

THE CULTURAL WAY

ба нийгмийн элемент (нийгмийн харьцаа, хоёр хүний гоо сайхан ба ёс суртахууны мэдрэхүйн хэмжээ, янагшихын хөөцөлдөл) зэргээр бүрэлдсэн байна. А.Одсэрийн туужист хуучны ураг хуримын дүрмийг орхиж, аав ээжийн санаа, эд мөнгө, үүд өрх зэргийн харшлалыг эсэргүүцсэн дүр ч буй. Монгол үндэстний эмэгтэйчүүдийн дүрд хайр дурлалын сэдэвлэхүүнийг илрүүлэхдээ голдуу оюун санааны талыг чухалчилж, шунал тачаал сексийн талаар дэмий хөндсөнгүй. Зохиогч зохиолын хайр дурлалын утга сэдвийг хөндөхдөө феодалын ёс дэглэм, эцгийн эрхт зэрэг хуучны үлдэгдэл хүчинд дайралт хийж, хүн чанарын сэргэлтийг уриалж, хуучин нийгмийн ёс дэглэм, гэр бүлийн эрх мэдэж эзэн суух зэрэг феодалын үлдэгдэл үзэл ухамсрын хайр дурлалд учруулах хор хөнөөлийг илчлэн шүүмжилжээ. Уламжлалт ёс суртахууны баримжаа бол гэр бүлээр төв болгон, түүний бүрэн бүтнийг хамгаалж, гэр бүлийн дүрмийг зөрчигсөд нь олон нийтийн залхаалт шүүмжлэлийг хүртдэг байна.

“Цусан нулимсат гүн хайр” гэх зохиол дахь Уянгын ээж (Сэржээ) бол уламжлалт соёлын хүмүүжлээр бойжсон хүн тул тэдний үзэл санаанд нь мөн уламжлалт үзэл санааны им тамга үлдсэн байна. Охин нь эр нөхөртөө зодуулахад *“Миний охин сонсож бай! Эрдээ зодуулахгүй эм хүн энэ дэлхийд байна уу даа, охин минь, өнөөдөр чи нялх хүүхэдтэй болчихоод ийм хүйтэн бороонд улаан нүцгэн хүүхдээ үүрээд ирнэ гэдэг чинь даанч аягүй биш үү хүүхэд чинь даарч бээрээд өвдчихвөл яана вэ? ...”* гэж Сэржээ охиноо төрхмийн гэртээ ирүүлэх санаагүй түүнийг бас зэмлэсэн байна. *“Уянга түүний дэргэд хүрч ирээд ядам хуруугүй зэмдэг гарыг нь атгаж, бөмбөгөн гэрээс багахан зайтай аваачаад үг дуугүй мяндас шиг зөөлөн гараараа Сүмбэрийн хүзүүг тэврэн авч шатам халуун хацраа түүний элгэнд наалдуулж мэгиин уйлсаар: “Би одоо болтол унтсангүй чиний хэлсэн үгийг тунгааж бодсон. Ах минь! Чи бол миний төлөө, Агваан болон түүний нэг гэрийн төлөө, миний бяцхан хүүгийн төлөө ингэж байх юм байна. Чи бүр бусдын төлөө. ... үхэвч чамайгаа мартажгүй. ...”* гээд үг хэлж чадахгүй болов. Сүмбэр Уянгааг энхрийлэн тэвэрч үнсэхэд түүний халуун нулимс хацар уруу нь урсаж зүрхнийх нь лугшилт нь бүр сонсогдохоор байлаа” хэмээн дүрслэв. Уянга эр нөхөр Агвааныхаа булшны өмнө хүрч өнгөрсөн бүхнээ эргэцүүлэн эмгэнэн гашуудаж байтал *“Нэг том бүргэд жигүүрээ дэлгэн өндөр агаарт халин нисэж үдшийн бор туяаг амжин эзгүй хээр аглаг уулын дээгүүр хэдэнтээ эргэлдэн нисээд Нарстайн ноён оргилыг чиглэн ниссээр харааны үзүүрт замхрав”* гэсэн дүрслэл байдаг. Энэ нь Сүмбэрийн төлөө үрэгдсэн Агвааны дүрийг улам сүрлэгжүүлэн түүний сүр сүлд зориг санааг бүргэдээр илтгэн бэлгэдэв²⁵.

“Цэнхэр долгионт рашаан гол”-д Мөнгөнтолийн хуучин ургийн ёсыг эрс эсэргүүцэж, эрх чөлөөт хайр дурлалыг хөөцөлдөж, эрс хатуу байдлаар тэмцэл хийж, эцэстээ сэтгэлийн амраг Сундуйтайгаа хуримын гэрчилгээгээ

²⁵ Чин Хуа: “А.Одсэрийн туужис дахь бэлгэдлийг ажиглах нь”, ӨМҮИСЭШС, 2006.1 т 41.

THE CULTURAL WAY

авч гэрлэн суусан байна. Тэр “миний зориг рашаан голын урсгал шиг буцалтгүй” гэж эрс шуурхай байдлаар хайр дурлалын сэтгэлээ илтгэсэн байна. *“Сундуйн сэтгэл нь Толь хүүхний түймрийн гал шиг халуун элгэндээ тэврэн хайрлан үнсье гэж бодсон боловч саяхан намд ороод удаагүй залуу эцэстээ оюуны сэрлээрээ өрц цээжний долгионоо дарж өнгөрөв”* Мөнгөнтөл түүний хүдэр том гараас нь атгасаар байж биедээ ойртуулан өөдөөс нь ширтэж түүнийг арал шиг бүдүүн гараараа элгэндээ тэвэрч энхрийлэн үнсэх болов уу гэж хүлээсэн юм шиг харж зогсов” зэрэг нь А.Одсэрийн туужис улам ил саруул хэв маягтай болсон байна.

“Инээлцэн урсах рашаан гол”-д жам, хуучин уургийн ёсонд эсэргүүцэл тавьсангүй, ээжийнхээ үгийг дагаж гурван удаагийн ураг хуримын ялагдалд учирч гунигт төгсгөлөөр төгсөж, ядуу зүдүү, хэцүү зовлонг ханатал амссан байна. Гэвч эдгээр бүхэн нь түүнийг толгой бөхийлгөсөнгүй ажил амьдрал, үр хүүхдийнхээ төлөө аливаагаа зориулсан байна. Эцэстээ үнэн сэтгэлийн хайр дурлал арван нас бага Нямаатай айл гэр болж, тооноо босгож явсан байна. Түүхийн цуурайд Солонгын дээрмийн гарт орохоос өмнөх цовоо хөөрүүн дүр ба дээрмийн гарт орсны дараах бие сэтгэлийн тамлал шаналалыг хүний сэтгэл хөдлөм зураглан бичив. Үүнтэй зэрэгцээгээр их бууч Солонгыг хайрласан жич түүний дээрэм байснаасаа хүн чанар нь ч идэг идэгээр сэргэсэн байна. Солонго ч их буучийг занан хорсож байснаасаа өрөвдөх болсон, өрөвдөж байснаасаа хайрлах болсныг амьдлаг бодитой бичсэн тул уншихтай зэрэг уяраад гунигтай эвхрүүн гашуудалтай санагдах мөртөө хүний хайр, нинжин чанарын тухай ээвэршин сэнхрэх төрөгдөл ч олгоно. Зохиог үүнтэй харшуулан хүн чанарын талхигдал, хүн чанарын сүйрлийг ч этгээд сайхан дүрслэв²⁶. “Саруул нутгийн хүү” дэхь Бадамын Батсүхэд өгсөн хуартай тамхины уут ба гүйлсэн хуартай тамхины шуудай бол бүр тухайн үед монгол оронд илэрсэн эмэгтэйчүүдийн хайр дурлалын бэлгэдэл зүйл юм. Уг өгүүллэгт зургаан удаа илэрсэн гүйлсэн хуартай тамхины шуудай бол даруй “би”-ийн сэтгэл дэх, гүйлс бэргэний байр суурийн бэлгэдэл төрөхөөр хүүрнэгдэв. Гүйлс бэргэний өрөвчхөн үнэнч хайрын хариу “би” өртэй явснаа мартаж харамсан гутарсан сэтгэлгээний бэлгэдэл болно. Хүний дотоод сэтгэлгээ, хүн чанарын тухай үнэн бодитой хувиралыг тусгаж чадав.

“Хиртэл”-ийн хүлээн авалт нь цаг үеийн эмэгтэйчүүдийн дүр ба улс төрийн далд бэлгэдэл жич урлагийн илэрхийллийн хандлага нь бодитжуулал дээр сэдэвлэхүүнтэй байж, удалгүй тогтоох байдал бүрэлдэж, биелүүлэх бололцоо бүхий хүлээн авах чиглэл нь мөн шинэ нэгэн өрсөлдөөнтэй нүүр тулж байдаг. Хиртэлд цаг үеийн шинэ залуучуудын доройтмол үзэл сэтгэлгээ нь устан замхрах хий хоосон хүний амьдралын туршлага ба маанаг галзуу өшөө авах дотоод сэтгэлгээний тогтолцоо, солиотой галзуу оюун ухаан зан авир, хурц тод мэдрэлийн саатал дунд оршихуйн утга агуулгыг мэдрэх, цагийн тухай айдас хүргүүлэх зэрэг сэтгэгдэл агуулж байдаг.

²⁶ Чин Хуа: “А.Одсэрийн туужис дахь бэлгэдлийг ажиглах нь”, ӨМҮИСЭШС, 2006.1 т 39.

THE CULTURAL WAY

Төгсгөл

Жинхэнэ урлагч бол цаг үед харьяалагдаж, ард түмний хувьсгалтай нягт чанга дуу авалцаж байдаг. Энэхүү тэмцэл нь ард түмэн ба эзэрхэг түрэмгий ёс, ноёлогч хөрөнгөтөн ёс, феодал үзлийн үндсэн зөрчлийг тусгана. Цаг үеийн ороо бусгаа нарийн будлиантай нийгмийн зөрчил мөргөлдөөн нь түүний аугаа их урлагийн зохиомж дундах хүмүүсийн ажиллагаа нь нэг нэгээр илрэн гарч ирдэг. Эдүгээчлэлийн дундад улсын нийгэмд үзүүлсэн үйлдлийг бүх талаар давуулалгүйгээр тусгасан нь Мао Дунь-ий Шөнө дөл роман болно. Шөнө дөлийн үнэ цэнэ нь өнөөгийн нийгмийн шинжлэх ухааны хүүрнэлийн байдлаас нийгмийн сэдэвлэхүүний агуулагдахууныг задлах ба агуулсан байдаг. Ердөө хотын амьдралын орчны нөлөөллөөс болоод эмэгтэйчүүдийн хувь биеийн үзэл ухамсар ба тэдний оршихуйн нөхцөлд хувирал үүсгэсэн бөгөөд эмэгтэйчүүдийн эзэн бус учралаар илэрсэн байна. “Хиртэл” (Замхрал, Гуйвалзал, Солонго, Хөөцөлдөл) зэрэг туужист соёлын их хувьсгалын үед эмэгтэйчүүдийн оюун санаанаас бие махбодын уруудал доройтол зэргийг тусгасан байна. Ургийн гаднах янаглал нь хэдийгээр нийгмийн ёс суртахуун ба хууль цаазын хамгааллыг хүртэж чадахгүй боловч нийгмийн амьдрал дунд цөөн бус илэрсэн байна. Тэдгээр эмэгтэйчүүд нь гэр бүлийн дутагдаж болшгүй нэг хэсэг болж, нэн зарим нь эмэгтэйн хувиар гэр бүлийн бүх хариуцлагыг даан авч, хадам аав ээжээ асран үр хүүхдээ хүмүүжүүлэн туйлын аугаа байдаг. Хуучин нийгэм дэх эмэгтэйчүүдийг зураглахтай харьцуулбал, А.Одсэрийн шинэ эриний туужис дахь эмэгтэйчүүдийн зарим нь сурган хүмүүжил хүртэж, чөлөөт хайр дурлалыг хөөцөлдөж, хайртай болбол зоригтойгоор хайраа илтгэж, ажил үйлс босгох алсын хүсэлтэй байж, хүслээ биелүүлэхийн төлөө амь тэмцэн мэрийх зэрэг талаар зохих давуу талтай болжээ.

А.Одсэрийн зохиол бүтээл дэх эмэгтэй дүрийн ихэнх нь сурган хүмүүжил хүртэж, үзэл санаа давшингуй болж, хуучин ургийн ёс, нийгмийн дэглэмийн зүй зохисгүй талыг ойлгон, өөрийн эрхээ хамгаалан, чөлөөт хайр дурлалыг хөөцөлдөж, шинэ үеийн үзэл санааны талд давшингуй эмэгтэйчүүдийн дүрийг бүтээжээ. Түүний туужис дахь эмэгтэйчүүдийн ихэнх нь сурган хүмүүжлээр дамжин үзэл санааны талаар хувиралт гарч өөрийн хувь заяандаа эзэн мэдэж, хуучин нийгмийн бүх талын хүлээслэлээс мултрахыг хүссэн байна. Амь нас ба соёлын харилцан уусалцал, нэвтрэлцэл нь бат бэх мөртөө өнө удаан харьцаа болон үргэлжилдэг. Ихэнх эмэгтэйчүүд аж ахуй, улс төр, нийгмийн амьдралын дунд чөлөөллөө олж, хайр сэтгэл, ураг хурим, гэр бүлд нэлээд их хэлэхүйн эрх олсон байна. Улс төрийн чөлөөлөл хийгээд хүн чанарын чөлөөллийн нэгдэл нь сая жинхэнэ бүрэн төгөлдөр хүний чөлөөлөл болно.

Хүйс ялгалын бүрэлдэхүүний эрх тэгш бус нь ангийн хэлэхүйн төвлөрлийн цэг биш юм. Хэрэв эмэгтэйчүүдийн тусгаарлал нь гэр бүл, овог угсаа, аж ахуй, шинжлэх ухааны судлал, засаг захиргааны байгууламж зэрэг

THE CULTURAL WAY

бүх шатны байгууламж хийгээд нийгмийн зохион байгуулалттай харилцан авцалдахгүй бол чөлөөлөлт нь зөвхөн хязгаартай үзлийн төлөвлөл төдий юм. Энэ утгаас үзвэл, хүйс ялгал хийгээд анги нь заавал хамтын аугаа их чиглэл болж нийлэх хэрэгтэй. Хүмүүс эрхбиш энэ чиглэлээр тэдний хоорондох харьцааг ажиглавал сая эрэгтэй эмэгтэй хоёрын үүрэглэвээс зохих үүргийг дахин хуваарилж чадна.

ABSTRACT

MAO Dun, the representative of "Red Literature", had a great influence on the democratic revolution at that time, and also played a role as a pioneer in the development history of Chinese realistic literature. To the Mongolian, contemporary famous writer and MAO dun's novels, from the narrative perspective, from the era and life overlapping revolutionary narrative perspective, from the content composition, from the natural reality description, from the content of the expansion, from the aspects of female subjects comparative study of two works, explore the identity of the two works.

Keywords: *Mao Dun, A. Odser, narrative perspective, content composition, meaning theme*

**МИН ИНЗУН ХААНЫ МАГАД ХУУЛЬ ДАХЬ ТҮМҮБАО-ИЙН ДАЙНТАЙ
ХОЛБОГДСОН ТҮҮХЭН МАТЕРИАЛЫН ИРЭЛТИЙН ТУХАЙ ТОВЧ
ӨГҮҮЛЭХ НЬ**

Хань Хуйлин*

ХУРААНГУЙ

Түмүбао-ийн дайнтай холбогдох тухайн үеийн бодит хүний тэмдэглэлд Ли Ши-ийн “Умардад элчилсэн тэмдэглэл”, “Ян шадар сайдын элчийн тэмдэглэл”, Юань Бинь-ий “Умарш дайлсан үйл явдал” ба Ха Мин-ий “Жөн Тун-ий үеийн умардад хүрсэн тэмдэглэл” ба “Жөн Тун-ий үеийн умард дахь ан агналын үйл явдал” зэрэг буй. Тухайн үеийн бодит хүний тэмдэглэлийг бас анхны түүхэн материал хэмээн үздэг, тэр нь даруй өөрийн үүсгэсэн хэрэг явдал лугаа шууд холбоотой түүхэн материал болно. Иймээс анхны түүхэн материалын хамгийн чухал нь гэвэл даруй тухайн хүний шууд ажиглалт ба шууд эргэцүүлэл болно. Тус өгүүлэлд “Мин Инзун хааны магад хууль” хийгээд тухайн үеийн бодит хүний тэмдэглэл дэх “Түмүбао-ийн дайн”-тай холбогдсон түүхэн тэмдэглэлийг харгуулан харьцуулсны дүнд, Ли Ши-ийн “Умардад элчилсэн тэмдэглэл” зэрэг түүхэн материал “Мин Инзун хааны магад хууль”-нд ямар хэлбэрээр ашиглан уламжлагдсаныг илрүүлсэн байна.

Түлхүүр үгс: *Мин Инзун, Умардад элчилсэн, түүхэн материал, Мин улсын магад хууль*

---

* ӨМИС, МСДС-ийн Монгол түүхийн салбарын багш, доктор

明英宗“北狩”直接史料在《明实录》中的传述

韩慧玲

【摘要】《北征事迹》《正统临戎录》《北使录》《正统北狩事迹》是明英宗“土木北狩”事件的亲历实录。本文将对直接史料及《明英宗实录》中的内容，研究《明实录》中采摘直接史料的情况，以探讨这些史源资料在《明实录》中的传述。

【关键词】 明英宗“北狩”；直接史料；《明实录》

公元 1449 年，明英宗在“土木之变”中被俘入蒙古，在蒙古地区生活了一年时间，经过明蒙之间的曲折交涉，于 1450 年南归明朝。历史上称之为明英宗“北狩”事件。记述明英宗“北狩”期间事迹的资料，有李实《北使录》、杨善的奉使录¹、袁彬《北征事迹》、哈铭《正统临戎录》、《正统北狩事迹》等五种直接记载，是研究明英宗“北狩”事件的第一手材料。杨善书已不存，明朝史官修《明英宗实录》时，有关明英宗在蒙古期间的史事，多采信以上几种著述。

一、明英宗“北狩”几种直接史料概述：

（一）《北使录》，一卷，又名《使北录》、《虚庵李公奉使录》、《李侍郎使北录》²等，是李实记其出使蒙古经过的专题著述。该书详细地记述了其出使经过、旅途见闻、与蒙古瓦剌太师也先的交涉谈判、探视被俘中的明英宗，以及与也先论辩之语等。其中还记有他途中所作的诗章，表达了他关心国计民生的胸怀，是研究土木之役、明英宗南归、当时的明蒙关系等问题的第一手资料。

（二）《北征事迹》一卷：是袁彬记英宗北狩期间事实的回忆录。记事始于正统十四年（1449）八月十五日，终于次年八月二十五日，详细地记述了英宗被俘期间随瓦剌军北徙、南返的经过，在蒙古期间的的生活情况及遭遇，明蒙之间的各种往来活动等，对也先等蒙古首领

【基金项目】本文系国家社会科学基金一般项目“明人边政蒙古类著述有关明蒙相互依存关系史料整理与研究”（22BMZ148）阶段性成果之一。

【作者简介】韩慧玲（1981-），女，内蒙古大学蒙古历史学系副教授，文献学专业。

¹刘定之：《否泰录》，纪录汇编本。

²王雄：《古代蒙古及北方民族史料概述》，内蒙古大学出版社，2007年，.223页。

的为人处事及蒙古的社会生活习俗也有所叙述，是研究土木之变后明朝与蒙古关系及蒙古内部情况的第一手资料。

（三）《正统临戎录》及《正统北狩事迹》，各一卷：《正统临戎录》是杨铭追述在蒙古营中的俘虏生活而成。该书记述了“土木之变”的导因，记其被拘原委，明英宗被俘经过，侍奉明英宗起居及在蒙古的生活情况，以及明蒙之间围绕明英宗南还问题的种种交涉。对蒙古地区的山川地理、游牧特征、生产情况，蒙古人的信仰也有具体的记述，是研究当时明蒙关系及蒙古内部情况的重要资料。

《明史·艺文志》著录有“杨铭《正统临戎录》一卷、《北狩事迹》一卷。”³今本《正统北狩事迹》作者佚名。据《明史·艺文志》将《北狩事迹》与《正统临戎录》的作者著录为一人，以及二书内容基本相同来看，二书当为同一著作的两个文本。《正统临戎录》多口语，叙事详细，而《正统北狩事迹》为书面语，且文字较简括，当是他人据杨铭的《正统临戎录》改写而成。在改写中间有遗漏，亦有补充。

袁彬的《北征事迹》书末有“右题本臣在史馆时已备载诸实录，颇加损益润色之。及此，又蒙袁锦衣出示，乃复具录，垂后于以昭我英皇之神功圣德，感化丑虏，而袁锦衣之摅忠效劳，始终遭际，皆旷古所未有。信乎！天意之有在而非人力所可及也。臣尹直谨识。”说明袁书是由袁彬初述，由史官尹直笔削整理而成⁴。据此推测，《正统北狩事迹》很可能是史官据杨铭的《正统临戎录》笔削整理的结果。就目前流传的版本而言，《正统北狩事迹》在版本上有一个很大的价值，就是今本《正统临戎录》有半页无文字，致使文意不衔接。对照《正统北狩事迹》，可知所缺文字当为李实出使瓦剌回还及哈铭从明朝讨使回来等情况的记述，《正统北狩事迹》恰好完整地保留了此段内容。

---

³【清】张廷玉：《明史·艺文志二》，卷97，中华书局，1974年，2383页。

⁴袁彬：《北征事迹》，纪录汇编本。

二、《明英宗实录》对上述史料的采摘：

从唐代开始，新帝继位之后给先帝修实录就成为定制。修纂实录，严格地说是必须以档案文献和史官的记录为依据，私人的著述是不予采信的。但明英宗的情况有些特殊，因为他在蒙古生活了一年，从正统十四年八月到十五年八月期间，朝中关于他的事迹官方资料或缺或讹，无所凭据。故而不得不采用一些私人著述，以至于进行临时的采访。

《明英宗实录》始修于天顺八年（1464），成化三年（1467）八月成书⁵。《北征事迹》载：“锦衣卫掌卫事都指挥佥事臣袁彬谨题，为纂修事。成化元年七月二十一日，该太保会昌侯孙继宗等题，英宗皇帝车驾北征往还事迹，有锦衣卫都指挥佥事袁彬一向随侍，必能详知，合无令其开写具题。奉圣旨：‘是。钦此。’钦遵，本月二十二日，臣将事迹录写，欲送该馆，未敢擅便，具题。奉圣旨：‘是。录写完了还封进。钦此。’钦遵，今将事迹开坐，谨题请旨。”⁶可知，成化时为了实录中记述“英宗皇帝车驾北征往还事迹”，曾征集过有关人员提供资料。袁彬的《北征事迹》由此而作，哈铭《正统临戎录》的背景也当如此。《明英宗实录》在正统十四年八月至景泰元年八月的记事中，明显地有采摘上述几种资料的地方，下面从《明英宗实录》中列举几条史料加以阐述：

（1）《明英宗实录》正统十四年八月癸亥条载：

虏众奉车驾次雷家站，以锦衣卫校尉袁彬来见，上问能识字否，彬对曰能，遂令侍左右。是日，命彬以书与千户梁贵回京取九龙、蟒龙、段匹及珍珠六托、金二百两、银四百两去赐也先。

（2）《明英宗实录》正统十四年八月甲子条载：

也先闻车驾来，惊愕未信，及见，致礼甚恭，奉至宣府城南，传旨谕杨洪、纪广、朱谦、罗亨信开门来迎，城上人对曰：所守者皆皇上城池，天暮不敢开门，杨洪已别往。乃移蹕涉宣府河而北。是夕大雨雷，震死也先所乘良马，虏众皆惊。夜半，上命袁彬出寝

⁵ 王雄：《古代蒙古及北方民族史料概述》，内蒙古大学出版社，2007.167页。

⁶ 袁彬：《北征事迹》，纪录汇编本。

THE CULTURAL WAY

幄窥虏，彬见赤光复寝幄不散，时虏有欲谋逆者，见上幄有瑞异乃止，明旦，也先来就幄前，顿首进熟食及皮服寝具。

《实录》中的这两条记载与《北征事迹》中八月十六和八月十七条内容基本相同。（1）是删掉了袁彬书中“皇上在雷家站高岗地上众坐，达子围着。是臣远观，认的是我英宗皇帝。臣叩头哭，上问：‘你是甚么人？’臣说是校尉。当奉圣旨：‘你不要说是校尉，只说是原在家跟随的指挥。’”一句，直接用“虏众奉车驾次雷家站”一句概括。

（2）是删去“宣府西城角舍答话，城上放短枪，不得近。又转到南门”的表述，改为“也先闻车驾来，惊愕未信，及见致礼甚恭”。还删除了“臣下水控马”。又将袁彬书十七日条中“也先就来帐房前叩头致敬”和十九日条中“也先令伯颜帖木儿得知院来进熟肉、铺盖、皮袄”两条内容合起来，改为“明旦，也先来就幄前，顿首进熟食及皮服寝具。”

（3）戊辰（八月），虏奉车驾次大同，遣袁彬持驾牌，往告以土木败兵之事。城中以吊桥取彬入，广宁伯刘安出见，上曰，汝等勿疑，朕汝主也。安伏哭于前，时虏惟二十余人随侍，上谓安曰，令通事一人来。安入城，令通事及彬出，虏酋伯颜帖木儿得知院于上前求赏赉，少顷，都督金事郭登具衣冠同大小官员人等出见。登伏哭曰，六军东归，孰料至此。上曰，将骄卒惰，朕为所误，复何言。因问大同库内钱物几何，登对曰，有银十四万两。上命取二万二千两至，以五千赐也先，以五千赐伯颜帖木儿等三人，余散虏众。时上谈笑自若，神采毅然。登等相谓曰，圣主可谓处困而亨者矣。

《实录》中此条将袁彬书二十一日条中“二十一日早，过西门答话。上又令忠勇伯到城下，城中不信。着臣自骑马到城下，跪说：‘我是写字的校尉，见有驾牌为照，我原籍是江西人，这里委的是皇帝，在土木时军马尽被也先杀散了。下吊桥放我进去。’臣入城……”概括改为“虏奉车驾次大同，遣袁彬持驾牌，往告以土木败兵之事”。删除了“见刘安、郭登、沈固、霍瑄。众官计议良久，留臣在城”，以及对通事李让及通事李让答应与大同王对亲，后有反悔，不敢出城等内容。加上了“上曰，汝等勿疑，朕汝主也。安伏哭于前，时虏惟二十余人随侍”等内容。

THE CULTURAL WAY

还有一处改动是后面讲到的郭登，袁彬的《北征事迹》中所载出城见上皇的是刘安，不是郭登。而到了《明实录》中却成了郭登。而且又增加了一些郭登对皇帝的恭敬赞赏的话，如，“时上谈笑自若，神采毅然。登等相谓曰，圣主可谓处困而亨者矣”。郭登是明朝开国功臣武定侯郭英的孙子。郭英的妹妹是朱元璋的宁妃，孙女亦即郭登的堂姐，是仁宗的贵妃。郭登因在景泰初镇守大同，也先挟英宗至大同城下，明英宗让他开城门，他坚守不开。后明英宗复辟后，郭登上八事以迎合明英宗，免于一罪（《明史·郭登传》）。《实录》中郭登对明英宗态度与此是截然相反的。编撰者显然有自己的取舍标准，有明显的改动与增补。说明《实录》的记载包含有编写人的主观意识。

（4）己巳……，上命袁彬入大同城取赏赉物，得武进伯朱冕、西宁侯宋瑛、内官郭敬家赉及三人蟒龙衣并指挥千百户所共出衣服、彩段以赐也先等。又置酒以劳其众。上召郭登谕固守城池，人来有所传报必察诚伪，慎勿轻信。是夕虏奉上驻蹕于城西二十里。郭登遣人告袁彬，欲使夜不收五人入，虏营奉上往石佛寺乘间入城，彬以闻，上曰，我命在天，今若为此，万一不虞，乃自取也，不从。

这一段增加了明英宗对郭登所说的一句话，“上召郭登谕固守城池，人来有所传报，必察诚伪，慎勿轻信。”但袁彬书中并没有提到郭登。乍一看，似乎明英宗同也先等到大同，郭登闭门不开，乃是朱祁镇所召谕。这样一来，提升了明英宗的威望及形象。

（5）十月戊申朔，……是日，虏众复奉上皇至大同东门，也先遣得知院及太监喜宁通事指挥岳谦到城下言，今送上皇回京，若不得正位，虽五年十年务要仇杀。谦密言，虏情叵测，于是知府霍瑄从水窦出见，控上皇马献鹅酒等物。上皇密谓之曰：汝去与郭登说，固守城池，不可开城门。

这条记载与直接史料《北征事迹》与《正统临戎录》记载有所不同。《正统临戎录》中只讲总兵官未差人迎接。《北征事迹》中载：“二十八日，到大同。上至北门下，郭登等朝服，在月门里设交床一把，俟候叩头。上不肯下马。郭登潜令人伏城上，欲放下月城闸板。

THE CULTURAL WAY

虏觉之，就拥上出门。也先到大同东门，叫城中头目出见。城中不从，惟进羊酒诸物。上亲说与城上官军‘这厮每说谎，不肯送我。你每守祖宗的城池，操练军马，不可怠慢。’”而《明实录》将袁彬这段内容却引用在了景泰元年六月丙戌条中。

(6) ……是日（庚戌），虏众奉上皇至阳和，阳和守将进牛羊酒。……是日（丙辰），喜宁引虏骑攻紫荆关，副都御史孙祥与之相持四日。虏潜由他道入，腹背夹攻，关破，祥死之。……是日（丁己），虏众奉上皇车驾过易州，次良乡县，父老进茶果羊酒。……戊午，虏众奉上皇车驾次芦沟桥，果园署官以果品进。上皇命袁彬作书三封，奉皇太后及弟皇帝及谕文武群臣，通报虏情，俾固守社稷。遣岳谦同虏使纳哈出至彰义门外答话。谦为官军所杀，纳哈出奔回。也先遂列阵至西直门外，上皇御幄止于德胜门外。……

《明实录》的这条记载也是采摘《北征事迹》而成，内容基本相同，有概括和删削，只将袁彬书中的“初四日，到紫荆关北空地驻扎。有通事都指挥岳谦与臣说：‘喜宁会说达达话，说他领哨马进紫荆关去抢北京。’臣思喜宁颇知中国虚实，虏用，恐其乘虚入关，当以岳谦所说奏闻。上曰：‘只凭着天理去。’初五日，喜宁领前哨进紫荆关北口。初九日，喜宁等烧毁紫荆关，杀都御史孙祥。”删减缩改为“喜宁引虏骑攻紫荆关，副都御史孙祥与之相持四日。虏潜由他道入，腹背夹攻，关破，祥死之。”言辞上有了一些修饰，将袁彬书中“讨了牛羊酒”改为“守将进牛羊酒”，将“上御德胜门外空房内”改为“上皇御幄止于德胜门外”。

(7) 是日（壬辰），虏众奉上皇车驾至瓦剌老营。得知院妻宰羊出迎，捧杯跪进。虏初轻视中国，及犯京师，见城池之固，人心之愤，始大丧气，自是见上皇者皆行君臣之礼。

……是日（癸巳），上皇车驾至苏武庙，得知院宰马设宴，也先每二日进羊一只，五日、七日、设宴一次，逐日进牛乳、马乳，又进窝儿帐房一顶。时天寒，袁彬从卧起。一夕，上皇出帐外，仰视天象，谓彬曰，天意有在，朕当终归。昼行，或坐暖车，或乘马。途中达子达妇见者，皆于马上叩头或随路进野味，也先每宰马设宴，

THE CULTURAL WAY

必先奉上皇酒，自弹虎拔思儿唱曲，众达子齐声和之。大同王、赛罕王皆跪奉酒曰：中国圣人天缘幸会也。

以上记载与袁彬《北征事迹》内容基本吻合。但《实录》另外加了一些恭维明英宗的话语，如：“虏初轻视中国，及犯京师，见城池之固，人心之愤，始大丧气，自是见上皇者皆行君臣之礼。”“大同王、赛罕王皆跪奉酒曰：中国圣人天缘幸会也。”

(8) 是日(辛亥)，上皇在瓦剌营，喜宁与也先议，欲南侵。袁彬言，天寒不可去。也先怒，欲杀彬，上皇使人谕也先，既而也先自率众掠宁夏，期月始回，献野味于上皇。……

是日(乙亥)，上皇在虏营，令袁彬写书，遣人赍回与皇帝并文武群臣，以祖宗社稷为重，用心操练军马，谨守城池，不必顾虑，朕身自有归日也。时虏每夜见上皇御帐火光隐隐，若黄龙交腾其上，大惊异。也先数以妹进上皇，固却之，益大敬服，而奉还车驾之心渐固矣。

辛亥条是采摘了《北征事迹》二月初六条前段内容。乙亥条中“是日……不必顾虑”是《北征事迹》中十二月初六日条的内容，加了一句“朕身自有归日也。”“时虏每……固却之”数句，是采摘了《北征事迹》中十二月初二、三日的条文。后面的词句“益大敬服，而奉还车驾之心渐固矣”是《实录》编纂者所加。

(9) 景泰元年六月……丙戌……上皇车驾至大同。先是，虏北入既深，又议选战马奉上皇南归。是日，至大同，虏声言送驾还，守将郭登等设计于城月门里，具朝服以候，潜令人伏城上，俟上皇入，即下月城闸板，既及门，虏觉之，遂拥上皇退去。

就这段内容而言，前述几种史料所载有详有略。此段采纳的正是《北征事迹》的内容，如：“(九月)二十八日，到大同。上至北门下，郭登等朝服，在月门里设交床一把，俟候叩头。上不肯下马。郭登潜令人伏城上，欲放下月城闸板。虏觉之，就拥上出门。”《正统临戎录》及《正统北狩事迹》所载日期都是景泰元年六月。《正统临戎录》载：“有王智亲说，‘如今朝里说没有皇帝，说有也不信。若信有皇帝时，送皇帝到大同，总兵等官见了才信。’次日，也先差伯

THE CULTURAL WAY

颜帖木儿等自领人马同圣驾到大同，见得大同说计请驾。众达子知计，将铭怪怒，要杀。伯颜帖木儿言说，‘皇帝把你当眼目心腹一般，你往来两日，与城里人说话，你和他一心害我每。若养狗时，也认得主人。’铭回说，‘我并不知道。’当有也先弟赛刊王说，‘我的人在先时赶他城里的人往东边小门里进去，城楼上放下闸板，把我的人拿了。我和你说，你也不信。’又有孛来劝说，‘是哈铭不知道，你也不要怪他。’有伯颜帖木儿言说，‘我每若进去，中了他的计，只争一分不曾落在狗口里死了。’铭方存命。”《正统北狩事迹》中概括为：“智言曰：‘中国不知驾在，虽云在，亦不信。若奉驾至大同，令总兵等官见之，乃信。’伯颜帖木儿奉驾至大同，大同守将设诈夺驾，觉之而去。怒铭，欲杀之。铭言实不知，乃免。”可见，《明实录》日期是以哈铭书为依据，内容是采取了袁彬书。

(10) 景泰元年秋七月……丁卯……礼部右侍郎李实言：臣自瓦刺还时，也先与臣言，今奉太上皇帝回京，尔朝须遣一二大臣于八月五日至此奉迎。臣言差人与否须归朝请旨，使臣岂敢擅为期约。也先言，此期决不可过，如正使一时难遣，亦须先遣一二人同我使臣来报，如违此期，异时勿谓吾失信也。遂令其头目偕少卿罗绮往大同一带调回扰边人马。臣还过宣府、怀来，见各处官军出郊牧牛羊，采薪刍（牧），收获黍粟，伐运材木，人心稍安，生意颇盛，其敛众回营殊为可信。臣复命之日，蒙召问赐对，已详述虏情，近者在廷大臣累请遣人迎复上皇，未蒙俞允，臣窃谓臣将命往使止为讲和而已，其欲遣人迎复定约日期出于也先之口。臣特传道其语言，伏望陛下从群臣之请，别遣材智大臣以往奉迎。虽虏情变诈不测，亦可塞彼无词，不然则直在彼，曲在我，犹豫趑趄，过期失约，及后复欲遣使或者又以命臣，臣自揣愆期，决不敢往。彼此猜疑，和议不成，则上皇终不可复，干戈终不可息，边鄙终不可宁。乞早赐刚断，实为大幸。疏入，仍命大臣再议之。

《明实录》的以上记载与《北使录》中内容完全一致，是据《北使录》景泰元年七月十四日条、七月十七日条、七月二十五日条连缀成文，只是文词上有些改动。而李实到瓦刺之后，与也先的交谈及与上皇见面交谈的情节，没有写进实录。如：李实出使的任务，李实

THE CULTURAL WAY

《北使录》明载“大明皇帝敕书内只说讲和，不曾说来迎驾。”李实也说：“差人不差人，奏知皇帝请圣旨，我每岂敢约期？”景泰帝不欲迎英宗还朝的事实。《北使录》在记李实与明英宗的谈话时有“实以上昔日任用非人，当引咎自责，谦退避位，忠言直谏，上嘉从之”的记载，他如当明英宗得知李实这次不是来迎接自己时，叮嘱李实说：“你每回去上复当今皇帝并内外文武群臣，差来迎我，愿看守祖宗陵寝，或做百姓也好。若不来接取，也先说令人马扰边，十年也不休。我身不惜，祖宗社稷天下生灵为重。”这些情节，明英宗在塞外那种简陋生活的客观描述《明英宗实录》未加采录。都是由封建史官的立场、史法所决定的。为尊者讳，这是中国封建史学千古不变的法则。

总结

通过对《明实录》与其史源史料内容的比较，发现《实录》在采摘原始史料内容时有自己的一套取舍标准，引用史源时做了一些改动，不同的时代背景、不同的作者群，显然影响着对同一史料作出不同的处理。原始史料的作者不是专业的史官，所以在其记述中会存留一些有意或无意的史料，而实录作者作为史官必须按照自己的一套标准对史料进行取舍、删改，为了维护高高在上的皇帝的形象，实录作为国史，不可避免的涉及到一些“隐讳”“为尊者讳”的情况。史官亦有意无意的不可避免的将其国家领导人的历史形象“神化”，这样一来历史的真实性与准确性就会受到影响。作为《实录》如果尽可能保存史料的原貌，当然是求之不得的好事，但问题是，使用此类史料者理应详加考虑，理顺资料的来龙去脉。才能避免在引用时产生理解上的偏颇或失误。本文以《明英宗实录》之明英宗“北狩”中的一些史料为对象，逐项针对性地查阅了《明英宗实录》中的相关记载，发现再采摘史源时多处偏离了史源的原貌。有的需要加以澄清，以免理解时发生混误。

THE CULTURAL WAY

ABSTRACT

Through the comparison of "Ming Shilu" and its historical sources, it is found that "Shilu" has its own set of selection criteria when picking original historical materials, and some changes have been made when citing historical sources. Different era backgrounds, different author groups, obviously affect the different treatment of the same historical material. The author of the original historical materials is not a professional historian, so there will be some intentional or unintentional historical materials in his description, and the author of the actual record, as a historian, must select and delete historical materials according to his own set of standards. In order to maintain the image of the emperor, As the history of the country, the memoir inevitably involves some "taboo" and "taboo" situations. Historians also intentionally or unintentionally "deify" the historical image of their country's leaders, which will affect the authenticity and accuracy of history. As "Records", if the original appearance of historical materials is preserved as much as possible, it is of course a wish. It is a good thing, but the problem is that those who use such historical materials should carefully consider and straighten out the ins and outs of the materials. Only in this way can they avoid bias or mistakes in understanding when citing. Some of the historical materials in the book were used as the object, and the relevant records in the "Ming Yingzong Veritable Records" were checked item by item, and it was found that many places deviated from the original appearance of the historical sources when picking the historical sources. Some need to be clarified to avoid confusion when understanding error.

Key words: *Ming Yingzong, "Bei Shou", direct historical materials, "Ming Shilu"*

HOM ЗҮЙ

1. 薄音湖、王雄. 明代蒙古汉籍史料汇编（第一集）[M]. 呼和浩特：内蒙古大学出版社，2006.
2. 刘定之：《否泰录》，纪录汇编本。
3. 袁彬：《北征事迹》，纪录汇编本。
4. 王雄. 古代蒙古及北方民族史史料概述[M]. 呼和浩特：内蒙古大学出版社，2007.

Narrative of Ming Yingzong's "Bei Shou" Direct Historical Materials in "Ming Shilu"

**МОНГОЛ ХЯТАДЫН ХАМТЫН ЭЗНИЙГ ӨРГӨМЖЛӨХ: ШАДАР САЙДЫН
ЯАМНЫ ТҮШМЭД БА УЛСЫГ УЛАМЖЛАХ ХАСБУУ ТАМГАНЫ УЧИР**

Жао Фа*

ХУРААНГУЙ

Юань улсын Өлзийт Төмөр хаан бол анхдугаар бүхийл монгол орон хийгээд хятад орныг ноёрхсон хүн болно. Хубилай хааны гэрээс: Хөхөгчин хатны дэмжлэг ба “Хунтайжийн хасбуу тамга” бол түүний хаан суурийг залгамжилж чадсаны монголын талынхны элемент болно. Яг энэ үед Чин улсаас уламжилж ирсэн “Хасбуу тамга” дахинтаа илэрсэн байна. Аль олон шадар сайдын яамны хятад түшмэдийн судлахаар дамжин, Өлзийт Төмөр хааны ноёрхлын зүй ёсны чанарт баримт хангасан байна. Шадар сайдын яамны түшмэдийн энэхүү ажиллагаа нь хоёр талын шалтгаантай байдаг. Нэг нь шадар сайдын яамны дүрмийн хөгжлийг дагалдан, эдгээр шадар сайдын яамны түшмэд нэн илүү урьдах түшмэдээ дуурайж хууль ёслолд нийцсэн хүнийг хааны суурины залгамжлагч болгон сонгох дуртай. Хоёр нь шадар сайдын яамны байгууллага хятад түшмэдийн “Хятад хуулийг хэрэгжүүлэх” төвийн байгууламж болж, тэд нэн илүү хятад хууль хэрэгжүүлэх дуртай хааныг сонгож, өөрийн эрхээ өргөтгөхийг хүсэж байв. Өлзийт Төмөр хаан сууринд суусны сүүлээр шадар сайдын яамны түшмэдийг хүндээр хэрэглэж, тэднийг төрийн явдалд оролцуулжээ. Шадар сайдын яамны Жан Шуань хийгээд Жүчин-ий хэрэг дундаас ялалт олж, өөрийн эрх мэдлээ өргөтгөжээ. Гэвч Өлзийт Төмөр хаан мөн хэрэгцээнээс үүсэж шадар сайдын яамны зохих эрх мэдлийг Жуншү шөн-д өгсөн байна. Шадар сайдын яамны байцаах эрхийн мөн чанар нь хааны эрхийн уртадсан байдал болно. Юань улсын дундад сүүлч хүрсний сүүлээр хааны эрх багасахыг дагалдан шадар сайдын яамны ноёд түшмэд эрх мэдлээ хэрэгжүүлж дийлэхгүй болжээ.

Түлхүүр үгс: *Шадар сайдын яам, Улсыг залгамжлах Хасбуу тамга, Монгол хятадын хаан, Шадар сайдын яам ба Жуншү шөн-ий зөрчил*

---

* ӨМИС, МСДС-ийн Монгол түүхийн салбарын докторант, zhaofa2012@qq.com

推立“蒙汉共主”：元初御史台官员与“传国玉玺”事件

赵发

(内蒙古大学蒙古历史学系 内蒙古呼和浩特 010021)

摘 要：元成宗铁穆耳是首位草原和中原汉地的“共主”，忽必烈遗诏、阔阔真的支持以及曾被授予“皇太子宝”是他能够继位可汗的草原因素。此时，秦代“传国玉玺”再现，御史台汉族士大夫官员经过辨认和考订，为铁穆耳成为汉地的皇帝提供了正当性。御史台官员的这一行为背后动因有两个方面：一是御史台制度的演进，致使他们愿意效仿前代御史选择更符合礼法标准和政治标准的继承人。二是行政运行中，御史台成为了汉族士大夫表达“行汉法”的中央机关，他们倾向于选择能够继续推行汉法的继承人，并希望扩大职权。成宗继位后，仍让御史台兼理宪政，御史们利用张瑄、朱清一案在对中书省的政争中取得了胜利。但职能扩大不等于权力扩大，成宗为理顺人事调配权，支持中书省分走了御史台原有的官员自辟权。御史台的监察权本质上皇权的延伸，在元代中后期皇权衰微时，监察权也就无法发挥作用了。

关键词：御史台 传国玉玺 “蒙汉共主” 台省矛盾

13 世纪成吉思汗建立大蒙古国完成了草原各部的整合与统一后，蒙古军队继续向南挺进，最终由他的孙子忽必烈完成了中国的再度统

一。忽必烈推行汉法加快了草原游牧文明和中原农耕文明融合的进程，他建立了中书省、枢密院、御史台等中央机构，并称“中书朕左手，枢密朕右手，御史台为朕医左右手，此其重台之旨，历世遵其道不变”¹，突出强调了御史台的作用。忽必烈去世后，蒙古贵族按照草原传统推选继承人²，同时，世祖朝后期的御史台³成为了汉族官僚最集中的中央机构，与汉地世侯不同，御史台官员更多代表的是士人阶层的利益，他们也在跃跃欲试。

一、元成宗继位的蒙古因素：世祖遗诏、阔阔真支持、“皇太子宝”

元成宗铁穆耳是首位草原和中原汉地的“共主”，他的继位首先是基于“大蒙古国”可汗继位的一系列传统。元世祖忽必烈弥留之际在曾留有遗诏，《元史·不忽木传》“至元三十年（1293），帝不豫，故事，非国人勋旧不得入卧内。不忽木以谨厚，日视医药，未尝去左右。帝大渐，与御史大夫月鲁那颜、太傅伯颜并受遗诏，留禁中”，

赵发，男（1995.11—），内蒙古大学博士研究生，研究方向为蒙古及北方民族史。

¹[明]叶子奇：《草木子》卷三《杂制篇》，北京：中华书局，1959年，第61页。

²关于成宗继位的相关研究，可参阅周良霄先生《蒙古选汗仪制与元朝皇位继承问题》（《元史论丛》第三辑）；涉及继承人资格问题和各方权力斗争，还可参阅陈得芝先生《岭北行省建置考（下）》（载于《蒙元史研究丛稿》）；萧启庆先生所编《剑桥中国辽西夏金元史（907- -1368）》，第568-570页；李则芬《元成宗嗣位的大秘密》（《东方杂志》复刊第五卷第十一期，1971年）；复旦大学邱轶皓《蒙古帝国的权力结构（13-14世纪）——汉文、波斯文史料之对读与研究》（2011年）以及内蒙古大学敖日格勒的博士论文《蒙元时期的汗位继承问题》（2017年）等相关研究。

³元代御史的研究，可直接参考张熙勤的《元代监察制度研究回顾》（《中国史研究动态》2015年第6期）一文；世祖朝的御史台监察作用的发挥，可重点参考郝时远先生的《元代监察制度概述》（《元史论丛》第三辑）和《元世祖时期台察与权臣的斗争》（《元史论丛》第四辑）二文。

THE CULTURAL WAY

三人身份都是怯薛无疑。查同书《玉昔帖木儿传》“三十一年（1294），世祖崩，皇孙南还。宗室诸王会于上都。定策之际，玉昔帖木儿起谓晋王甘麻剌曰：‘宫车晏驾，已逾三月，神器不可久虚，宗祧不可乏主。畴昔储闈符玺既有所归，王为宗盟之长，奚俟而不言。’甘麻剌遽曰：‘皇帝践祚，愿北面事之。’于是宗亲大臣合辞劝进，玉昔帖木儿复坐，曰：‘大事已定，吾死且无憾。’皇孙遂即位”⁴。玉昔帖木儿所谓“大事已定，吾死且无憾”应就是指受忽必烈顾命一事。在《伯颜传》中的记载则是“三十年冬十二月，驿召至自大同，世祖不豫。明年正月，世祖崩，伯颜总百官以听。……成宗即位于上都之大安阁，亲王有违言，伯颜握剑立殿陛，陈祖宗宝训，宣扬顾命，述所以立成宗之意，辞色俱厉，诸王股栗，趋殿下拜”⁵。也言及“顾命”。从这些记载可以看出，成宗能够继位的第一个蒙古因素就是忽必烈的遗诏，这一方式自成吉思汗时代已经有了，《史集》记载：“最后，如[前]所述，当他[成吉思汗]在唐兀惕地区突然得病时，他举行了秘密会议，让他[窝阔台]作了继承者，把大位和大汗尊号授予了他”⁶。

但众所周知，窝阔台去世后脱列哥那称制，贵由去世前海迷失称制，忽必烈去世后，同样有这样一个时期。《史集》言“当忽必烈合罕于莫邻亦勒去世之时……他的儿子真金的长妻，铁穆耳合罕的母亲，在大异密们的赞同下，立即派遣伯颜去追铁穆耳合罕，通知他关于祖父的情况并让他返回，以便让他登临帝位。在铁穆耳合罕到达之前的

⁴ 《元史》卷一百一十九《玉昔帖木儿传》，北京：中华书局，1976年，第2948页。

⁵ 《元史》卷一百二十七《伯颜传》，第3115页。

⁶ [波斯]拉施特主编，余大钧、周建奇译：《史集》（第二卷），北京：商务印书馆，第5页。

THE CULTURAL WAY

一年中，阔阔真哈敦主持了一切重要国事。在他顺利到达以后，召集了大忽里勒台”⁷，据此可知，当伯颜出发的时候，既有忽必烈的遗诏又有阔阔真的支持。阔阔真消息来源是丞相完泽，其本传载“三十一年（1293），世祖崩，完泽受遗诏，合宗戚大臣之议，启皇太后，迎成宗即位，诏谕中外”⁸。在忽里台大会上，当甘麻刺和铁穆耳发生了争执时，阔阔真主张

“薛禅合罕，即忽必烈合罕曾经吩咐，让那精通成吉思汗的必里克的人登位，现在就让你们每人来讲他的必里克，让在场的达宫贵人们看看，谁更为精通必里克’。因为铁穆耳合罕极有口才，是一个[好的]讲述者，所以他以美妙的声音很好地讲述了必里克，而甘麻刺，则由于他稍患口吃和没有完善地掌握词令，无力与他争辩。全体一致宣称，铁穆耳合罕精通必里克，他较漂亮地讲述了[必里克]，他应取得皇冠和宝座……顺利地扶上合罕之位”⁹。

这种讲述“必里克”手段在元英宗继位时也曾使用，《元史·拜住传》载“英宗登极，拜中书平章政事。会诸侯王于大明殿，诏进读太祖金匱宝训，威仪整暇，语音明畅，莫不注目竦听”¹⁰。这便是铁穆耳能够继位的另外两个蒙古因素：阔阔真的计策与忽里台大会诸王的推举。

---

⁷ 《史集》（第二卷），北京：商务印书馆，第375页。

⁸ 《元史》卷一百二十九《完泽传》，第3174页。

⁹ 《元史》卷一百二十九《完泽传》，第3174页。

¹⁰ 《元史》卷一百二十九《拜住传》，第3301页。纳·朝克图曾指出“读必里克是一项必要的流程。而且，还是选举大汗继承人的重要考试科目”，详见氏著《成吉思汗法》，呼和浩特：内蒙古大学出版社，2011年，第122页。

铁穆耳能够继位的第三个蒙古因素是：他曾被授予“皇太子宝”，这一建议由玉昔帖木儿提出，其本传载“（至元）三十年（1293），成宗以皇孙抚军北边，玉昔帖木儿辅行，请授皇孙以储闈旧玺，诏从之”¹¹。《世祖本纪》也载“至元三十年六月，乙巳，以皇太子宝授皇孙铁穆耳，总兵北边”¹²。具体出使这趟差事的是阿鲁浑萨理传，其本传载“成宗抚军北边，帝遣阿鲁浑萨理奉皇太子宝于成宗，乃一至其邸”¹³。选定铁穆耳授予“皇太子宝”，是因为子中真金早逝，忙哥刺有谋反事¹⁴，那木罕曾经被俘¹⁵。真金次子塔刺麻八刺早卒¹⁶，幼子即铁穆耳。忽必烈第三子忙哥刺有子阿难答此时尚年幼¹⁷，另一子也孙铁木儿即后来的泰定帝。忽必烈第四子那木罕，似无子嗣¹⁸。能够与铁穆耳进行竞争的只有真金长子甘麻刺，但诚如前引《史集》中阔阔真的计策，显然她并不支持甘麻刺。学者们虽然认为“授予皇太子宝不等于立为皇太子”¹⁹，成宗自己也将“皇太子宝”视为统军的象征，而非成

---

¹¹ 《元史》卷一百一十九《玉昔帖木儿传》，第2948页。

¹² 《元史》卷十七《世祖本纪》（十四），第373页。

¹³ 《元史》卷一百三十《阿鲁浑萨理传》，第3177页。

¹⁴ 陈广恩《元安西王忙哥刺死因之谜》，载《民族研究》，2008年第3期。

¹⁵ 屠寄《元史二种·蒙兀儿史记》卷七十六《忽必烈汗诸子传》，上海古籍出版社，1989年，第509页。

¹⁶ 柯劭忞：《新元史》卷一八二《朱清传》，北京，中国书店，1988年，第742页。

¹⁷ 陈得芝《蒙元史研究丛稿》，第186页。

¹⁸ 张岱玉《〈元史·诸王表〉补证及部分诸王研究》（内蒙古大学博士论文，2005年），第163页。

¹⁹ 陈得芝认为“授予皇太子宝，反证成宗之即位并非已有先帝成命。”见陈得芝《蒙元史研究丛稿》，第170页注释；萧启庆认为“虽然忽必烈在1293年7月将皇太子印授予铁穆耳，但此目的是派其到漠北统领漠北的军队，未对其进行正式的皇太子册立仪式，因为他相当清楚铁穆耳嗜酒。”见，氏著，《剑桥中国辽西夏金元史(907--1368)》，第568页。

为皇太子的象征，因此他在继位诏书中称“我昭考早正储位，德盛功隆，天不假年，四海缺望。顾惟眇质，仰荷先皇帝殊眷，往岁之夏，亲授皇太子宝，付以抚军之任”²⁰。但无疑“皇太子宝”使得铁穆耳成为了皇位继承人中军事实力最强的那一个。

值得注意的是，授予皇太子宝之事主要是由御史大夫玉昔帖木儿提出，前文已指出，御史大夫虽是蒙古贵族，但御史台中官员则可以色目人、汉人。忽必烈长子真金一直是“汉法派”的坚定支持者，在世祖一朝的中后期，连年战争引起了财困难，忽必烈遂开始任用阿合马等人理财。而崇信儒术的皇太子真金对这些政策颇不以为然，御史台借监察之便，与“理财派”官员进行了多轮较量，这一点后文详论。在阿合马被杀，双方斗争进入白热化之际，有南台御史上言“帝春秋高，宜禅位于皇太子，皇后不宜外预。”²¹真金闻知此事后非常恐惧，阿合马党人趁机发难，致使“世祖怒甚，太子愈益惧。未几，遂薨”²²。从此时便可以看出，御史台官员为了能够继续推行“汉法”，在皇位继承问题上一直是跃跃欲试的，此时“传国玉玺”的再现，恰好他们提供了契机。

二、元成宗继位的汉地因素：传国玉玺

《元史·成宗纪》开篇介绍了成宗年少的事后，接着便是“夏四月壬午，帝至上都，左右部诸王毕会。先是，御史中丞崔彧得玉玺于故臣之家，其文曰“受命天子，既寿永昌”上之徽仁裕圣皇后。至是

---

²⁰ 《元史》卷 18《成宗纪》，第 381 页。

²¹ [元]李学鲁编《菊潭集》卷二《平章政事致仕尚公神道碑》，台湾，新文丰出版社，1985 年，第 482 页。

手授于帝”²³。所谓“故臣之家”，《元史·崔彧传》载“先是，御史中丞崔彧得玉玺于木华黎国王曾孙世德家，其文曰“受命于天，既寿永昌”，上之于后，至是，后手授成宗”²⁴。同书《按扎儿传》的记载更为详细“至元三十一年（1294），国王速浑察之子拾得既没，其家有故玺，王将鬻之，命阔阔术以示中丞崔彧、御史杨桓，辨其文曰：受命于天，既寿永昌。盖秦玺也”²⁵。速浑察是木华黎的次孙，速浑察有子乃燕，乃燕有子硕德，就是上文的拾得（硕德）。硕德中统二年（1261）卒于军中后，散尽家财，故有“鬻玺”之事²⁶。玉玺刚好被阔阔术看到，阔阔术是按扎儿的后裔，按扎儿曾长期跟随忽必烈作战，在金朝灭亡不久后去世，有子数人，其中阔阔术在此时出任御史台都事。阔阔术拿到后，随即上报给了自己的上级，御史中丞崔彧、御史杨桓，《杨桓传》载“至元三十一年（1294），拜监察御史。有得玉玺于木华黎曾孙硕德家者，桓辨识其文，曰“受天之命，既寿永昌”，乃顿首言曰：“此历代传国玺也，亡之久矣。今宫车晏驾，皇太孙龙飞，而玺复出，天其彰瑞应于今日乎！”²⁷。关于玉玺形制，陶宗仪《南村辍耕录》录崔彧的《进传国玺笺》记载更为详细“色混青绿而玄，光彩射人，其方可黍尺四寸，厚及方之三不足，背纽盘螭，四仄

---

²² 《元史》卷一一五《裕宗传》，第 2893 页；又见[元]赵承禧等编撰，王晓欣点校：《乌台笔补·皇太子亲政事状》，2002 年，第 287 页。

²³ [明]宋濂撰：《元史》卷十八《成宗纪》（一），北京：中华书局，1976 年，第 381 页。

²⁴ 《元史》卷一百七十三《崔彧传》，第 4045 页。

²⁵ 《元史》卷一百二十二《按扎儿传》，第 3007 页。

²⁶ 《元史》卷一百一十九《木华黎传》，第 2942 页。

²⁷ 《元史》卷二百六十四《杨桓传》，第 3853 页。

THE CULTURAL WAY

方际，纽尽玺墉之上，取中通一—横竅，可径二分，旧贯以韦条，面有篆文八，刻画捷径，位置匀适，皆若虫鸟鱼龙之状，别其仿佛有若‘命’字、若‘寿’字者。”监察御史臣杨桓至，读之曰：‘受命于天，既寿永昌’此传国宝玺文也。”²⁸随后崔彧、杨桓将玉玺上于徽仁裕圣皇后（阔阔真），由她在忽里台大会上授予铁穆耳。

传国玉玺何以出自木华黎之家呢？《史记》卷六《秦始皇本纪》的集解道：“秦以来，天子独以印称玺，又独以玉，羈臣莫敢用。”正义崔浩云：“李斯磨和璧作之，汉诸帝世传服之，谓‘传国玺’。”韦曜吴书云玺方四寸，上句交五龙，文曰“受命于天既寿永昌”。汉书云文曰“昊天之神皇帝寿昌。”²⁹《汉书》云：“初，汉高祖入咸阳至霸上，秦王子婴降于轵道，奉上始皇玺。及高祖诛项籍，即天子位，因御服其玺，世世传受，号曰汉传国玺。”³⁰延及魏晋南北朝，战乱不断中传国玺也一直在不同的人手中流转，直至隋末大乱，隋炀帝皇后萧氏与其孙杨正道携带传国玺逃往突厥。唐太宗不得传国玺而铸“八宝”，《旧唐书》载“一曰神宝，所以承百王，镇万国；二曰受命宝，所以修封禅，礼神祇；三曰皇帝行宝，答疏于王公则用之；四曰皇帝之宝，劳来勋贤则用之；五曰皇帝信宝，征召臣下则用之；六曰天子行宝，答四夷书则用之；七曰天子之宝，慰抚蛮夷则用之；八曰天子

---

²⁸ [元] 陶宗仪撰；李梦生校点：《南村辍耕录》，上海：上海古籍出版社，2012年，第283页。

²⁹ [汉] 司马迁撰，（宋）裴骈集解，（唐）司马贞索隐，（唐）张守节正义：《史记》卷六《秦始皇本纪》，北京：中华书局，1959年。第228页。

³⁰ [汉] 班固撰，（唐）颜师古注：《汉书》卷九十八《元后传》，北京：中华书局，1963年，第4032页。

信宝，发番国兵则用之。”³¹此后，也时有秦汉时期的传国玺出世的传说。到了宋代，太祖、太宗均是自造宝玺，《宋史》载“秦制，天子有六玺，又有传国玺，历代因之。唐改为宝，其制有八。五代乱离，或多亡失。周广顺中，始造二宝：其一曰“皇帝承天受命之宝”，一曰“皇帝神宝”。太祖受禅，传此二宝，又制“大宋受命之宝”。至太宗，又别制“承天受命之宝”。是后，诸帝嗣服，皆自”³²。说明，确有秦玺在草原诸部流传的可能性。

传国玉玺再现对于“汉法派”官员无疑是一个巨大的利好消息，因而崔彧的《进传国玺笺》在此基础上，列举了三条铁穆耳必然继位的祥瑞之象：一是唐代宗即位前被封楚王，玉玺出于楚，今真金被封于燕王，玉玺出于硕德之家，是为燕地，可应瑞兆；二是玉玺恰好出于铁穆耳返回大都前，可应瑞兆；三是出自周而复始之月末，可应瑞兆。特别是提到了“宋之南迁二百年，无此宝玺也明矣”³³。当阔阔真将玉玺交到铁穆耳手上时“金紫光禄大夫中书右丞相臣完泽率集贤翰林侍从诸臣入贺御前，命出宝玺遍示群臣”，董文用等前启曰：“此诚神物，出当其时，若非皇太妃、皇太孙圣感，何以臻此”丞相以下台臣等，次第上寿。自是内外称庆，咸曰天命有归”³⁴，可见汉族士大夫对传国玉玺之认同。

---

³¹ [晋] 刘昫等撰：《旧唐书》卷四三《职官志二》，北京：中华书局，1975年，第1846-1847页。

³² [元] 脱脱等撰：《宋史》卷一五四《舆服志六》，北京：中华书局，1977年，第3581页。

³³ [元] 陶宗仪撰；李梦生校点：《南村辍耕录》，上海：上海古籍出版社，2012年，第283页。

³⁴ [元] 陶宗仪撰；李梦生校点：《南村辍耕录》，第283页。

回顾这件事主要参与者，从御史都事阔阔术到御史中丞崔彧、御史杨桓，还有前文提到的御史大夫玉昔帖木儿，再考虑元代前期的政治结构，可以说，御史台时汉族士大夫能够进入的最接近核心权力的中央机关，他们其中有一些人是推行“汉法”的坚定支持者，因而一直在与理财派斗争。尽管按照草原传统，传国玺并非是蒙古汗位继承的依据，但成宗朝与世祖朝最大的不同之处在于，成宗是蒙古进入汉地后的第一个皇帝，传国玺的出现意味着他成为的是草原和汉地的“共主”，这一建构正当性的过程主要是由汉族士大夫官僚相对集中的御史台完成的。御史台从此前的跃跃欲试到如今借用传国玉玺为铁穆耳继位寻找正当性，这是一件政治事件，御史台这样做的背后动因是什么？这便需要放在更广阔的制度设计和行政运行上去分析，需要纵向分析御史台发展元代的独特性何在？需要横向分析御史台与元代其他中央机构，特别是涉及理财的中书省、尚书省的矛盾何在？

三、制度演进与位重权轻：御史台官员行为的背后动因

御史台的由来可以追溯到秦代，秦设立御史大夫，位列三公，掌管天下文书和监察官吏。汉承秦制，中央设御史大夫，御史中丞为其副，负责中央监察。魏晋实行御史台总辖，中丞分隶分置原则。唐代御史台分台、殿、察三院，台院设侍御史六人，负责纠弹百官，殿院设殿中侍御史九人，专掌朝会巡幸仪礼纠察，察院设监察御史十五人，分察地方行政官员，在地方又设置道，监察地方州县。宋代御史台仍沿唐制，一台三院，并于全国十五路设监司³⁵。

---

³⁵ 参见邱永明著：《中国古代监察制度史》，上海：上海人民出版社，2006年；张晋藩著：《中国古代监察制度史》，北京：中国方正出版社，2013年。

THE CULTURAL WAY

在元代之前，统治中国北方的辽、金也有相应的御史台职官。辽太宗会同元年（938），辽朝师法唐制“置宣徽、阁门使，控鹤、客省、御史大夫、中丞、侍御、判官、文班牙署”³⁶。最高长官为御史大夫，下设御史中丞、侍御史、殿中侍御史和监察御史等职。次年（939），又设“左右谏院”³⁷，其中右谏院隶中书省，左谏院隶门下省。此外，辽朝承袭唐制于门下省置有“给事中”一职，也有谏诤之责。可以看到，台院和谏院是分开的。在《大金国志·熙宗纪》中记载了金熙宗时期的设置：“御史台置大夫、中丞、侍御史以下，而大夫不除。中丞惟掌讼牒及断狱会法。谏院置左、右谏议大夫，补阙、拾遗，并以他官兼之，与台官皆充员而已”³⁸，金代台谏机构也模仿唐代分属三省，到了正隆时期，中书、门下二省被废止，谏院改隶尚书省，与台院同省办公。同时，尚书省下还有登闻鼓院，“掌奏进告御史台、登闻检院理断不当事，承安二年（1197）以谏官兼”³⁹，而“登闻检院”则是属于御史台的，主要掌管的“奏御进告尚书省、御史台理断不当事”⁴⁰。从历时性的角度看，唐代的监察制度是以御史台和谏院为中心，其中台隶属尚书省，院则分隶中书、门下二省。宋代三省制的重要变化在于中书、门下二省合一称中书门下省，谏院隶属之，改变了唐代谏官分隶中书、门下二省的情况，同时，御史可以行谏言之事，谏官可以

---

³⁶ [元]脱脱撰：《辽史》卷四《太宗纪》，北京：中华书局 1974 年，第 44 页。

³⁷ 邱永明：《中国古代监察制度史》，上海：上海人民出版社 2006 年，第 343 页。

³⁸ [金]宇文懋昭撰，李西宁点校：《大金国志》卷九《熙宗纪》，济南：齐鲁书社，2000 年，第 78 页。

³⁹ [元]脱脱等撰《金史》卷五十六《百官志》（二），北京：中华书局，1975 年，第 1279 页

⁴⁰ 《金史》卷五十六《百官志》（二），第 1280 页；程尼娜：《金代监察制度探析》《中国史研究》2000 年第 1 期。

行监察之权，这便是所谓“台谏合一”的趋势⁴¹。而金朝则是一省制，御史台和谏院均隶属尚书省，台官和谏官也是常常一同办案，比之于宋代运行上的相互合作，金代的登闻鼓院和登闻检院的设置在制度上更加突出了御史台和尚书省之间相互的制衡。

宋代事务上“台谏合一”的趋势和金代制度上“台省制衡”的设计，共同发展成为了元初御史台在整体政治框架中的角色。元初张雄飞献策“古有御史台，为天子耳目，凡政事得失，民间疾苦，皆得言，百官奸邪贪秽不称职者，即纠劾之。如此，则纪纲举，天下治矣。”翰林学士高智耀也上奏“国初庶政草创，纲纪未张，宜仿前代，置御史台以纠肃官常”⁴²。忽必烈遂于至元五年（1268）初下召建立御史台。元代的御史台在设计之初，与宋、金都有继承关系，但又更近一步：

首先是通过“台省分置”来提高御史台的地位。金代的御史台隶属于尚书省，但元代的御史台则与中书省、枢密院并列⁴³，在忽必烈看来：“台官职在直言，朕或有未当，其极言无隐，毋惮他人，朕当尔主”⁴⁴。遂令中书省、枢密院，凡有事与御史台同奏。还有常被引用的“世祖尝言，中书朕左手，枢密朕右手，御史台为朕医左右手，此其重台之旨，历世遵其道不变”⁴⁵之论。正是由于台省分置，两个机构的协调

---

⁴¹ 张晋藩著：《中国古代监察制度史》，第117页。

⁴² 《元史》卷一百六十三《张雄飞传》，第3860页；《元史》卷一百二十五《高智传》，第3073页。

⁴³ [元]赵承禧等编撰、王晓欣点校：《宪台通纪·设立宪台格例》，杭州：浙江古籍出版社，2002年，第14页。

⁴⁴ 《元史》卷十六《世祖纪》（三），第118页

⁴⁵ [明]叶子奇：《草木子》卷三《杂制篇》，北京：中华书局，1959年，第61页。

THE CULTURAL WAY

运作和互相制衡就显得尤为重要。御史台长官的品秩也就相应被提高，唐代御史大夫为正三品，宋、金御史大夫均为从二品，而元代的御史大夫为从一品。

其次是通过“台谏合一”扩大御史职权。这一点其实是宋朝和金朝发展趋势的继续，《历代职官表》载“宋初以知杂御史副丞判台事，及元丰改制，遂以侍御史为中丞之贰。当时虽名三院，其实侍御史班位特崇，盖今副都御史之职任也”⁴⁶。到了元代时御史台也不设台院，保留察院，把台院的职权并入察院，实行一台两院制，殿院则降格为殿中司。掌封驳之任的谏官给事中及左右补阙成为兼修起居住的记事官吏。世祖时置《起居注》，左右补阙，掌朝廷奏闻之事，后又改升给事中兼修《起居注》⁴⁷，左右补阙后改为左右侍仪，于是谏官之职便由宪台官兼任。忽必烈曾说，“即为台官，职在直言，朕为汝君，苟所行为善，亦当极谏，况百官乎？”⁴⁸。这表明在忽必烈的思维中“台谏合一”是理所当然的趋势，自然是受到宋朝和金朝既有制度的影响，到了明代殿院也并入了察院⁴⁹。

再次是便于“行政运作”接纳汉族士大夫。元代御史大夫非蒙古贵族不可充任，御史大夫以下则可汉人、色目人兼用。至元二十三年

---

⁴⁶ [清]纪昀等撰：《历代职官表》卷十八《督察院》（上），上海：上海古籍出版社，1989年，第362页；贾玉英：《中国古代监察制度发展史》，北京：人民出版社，2004年，第56页。另郝时远认为元代采用的还是三院制度，见郝时远《元代监察制度概述》（《元史论丛》第三辑）一文。

⁴⁷ 《元史》卷八十八《百官志》（四），第2225页。

⁴⁸ 《元史》卷一百六十三《张雄飞传》，第3860页。

⁴⁹ [清]纪昀撰：《历代职官表·都察院》，上海：上海古籍出版社，第365页。

THE CULTURAL WAY

(1286)程钜夫曾奏“御史台不用南人，廉能者多，未见其不可用也，上以为然，即命公为嘉议大夫、侍御史，行御史台事，余如故。南人入台，自公始”⁵⁰忽必烈为了安定江南，启用南人，但其死后对南人斥之不用，仅有王都中一个例外⁵¹，直到顺帝时才下诏南人有才学者“中书省、枢密院、御史台皆用之”⁵²。任职者有如贡师泰、周伯其等人。这样的一种官员配置方式，一方面保证了蒙古贵族对于“三足鼎立”之一的御史台的控制，一方面于熟悉汉地事务和历代刑罚的汉族官员又可以切实推动御史台履行其各项职能，张文谦先后任中书左丞深得忽必烈的器重⁵³。崔彧先后两次出任御史中丞累积长达十多年，当崔彧久任风宪请求迁任时，成宗诏谕“卿若辞避，其谁抗言哉！”⁵⁴。董俊曾随木华黎征战中原，曾任兵部、礼部尚书等要职，董氏家族地位遂显赫。至元二十五年（1288）董文用出任御史中丞，其后，董文用的儿子董士恒，侄子董士选、董士珍及其子相继出任御史中丞⁵⁵。御史中丞以下的侍御史、治书侍御史在世祖、成宗两朝也多汉人，首任侍御史为高鸣、张雄飞，治书侍御史为刘瑜、姜彧都是汉人，《高鸣传》载“至元五年，立御史台，以鸣为侍御史，风纪条章，多其裁定”⁵⁶。

---

⁵⁰ 李修生主编：《全元文》卷六八九《何中<翰林学士承旨光禄大夫知制诰兼修国史程公行状>》，南京：凤凰出版社，2004年，第206页。

⁵¹ 《元史》卷一百八十四《王都中传》，第4232页。

⁵² 《元史》卷四十二《顺帝纪》（五），第896页。

⁵³ 《元史》卷一百五十七《张文谦传》，第3697页。

⁵⁴ 《元史》卷一百七十三《崔彧传》，第4045页。

⁵⁵ 《元史》卷一百四十八《董文用传》，第3499页。

⁵⁶ 《元史》卷一百六十《高鸣传》，第3758页。

THE CULTURAL WAY

监察御史崔敬“通刑名法律之学”⁵⁷，监察御史王恽“治钱谷，擢材能，议典礼，考制度，咸究所长，同僚服之”⁵⁸。到了世祖后期，崔彧为切实履行对蒙古贵族的监察，提出御史“初用汉人十六员，今用蒙古十六员，相参巡历为宜”⁵⁹。

最后是以“行台”察“行省”。历代中央虽都有派出巡察地方的官员，但行御史台确为元代之创举，元代前后设立江南行御史台，河西行御史台，云南行御史台和陕西行御史台。大德元年（1297）并为两个，史载“行建康行台为江南诸道行御史台，京兆行台为陕西诸道行御史台”⁶⁰。其中江南行御史台治所的不断迁移背后正是尚书省和御史台的反复斗争。

从制度设计上来看，御史台被置于一个很高的地位，希望御史台能够发挥监察官员的职能，因而在人员上，选择了熟悉汉地事务和历代监察事例的汉族士大夫官僚集团。这样的一种选择带来了两个延伸的效果，一则汉人官僚成为忽必烈“行汉法”的受益者和拥护者，二则御史台成为汉族官僚集中的官僚机构和表达诉求的平台。

然而到了实际的行政运行中，御史台的监察之权却处处受限，这一点集中体现在对理财大臣的监察上。阿合马是忽必烈首先选中的理财大臣，至元三年（1266），元朝政府设立主管钱粮造作的制国用使司，阿合马以平章政事兼领使职，把持财政大权。七年（1270），制国用

---

⁵⁷ 《元史》卷一百八十四《崔敬传》，第4241页。

⁵⁸ 《元史》卷一百六十七《王恽传》，第3933页。

⁵⁹ 《元史》卷一百七十三《崔彧传》，第4039页。

⁶⁰ [元]赵承禧等编撰，王晓欣点校：《宪台通纪》，第168页。

THE CULTURAL WAY

使司罢，改立尚书省总理财政，阿合马又成为平章尚书省事。阿合马与御史台的矛盾，表现在机构改易上主要是两个方面：一方面是“并宪司入漕司”，课赋财税一般由转运使司递送，属尚书省管，又必须受各道宪司的监督。至元五年（1268）元世祖创立提刑按察司时，中书省平章政事阿合马以“庶务责成诸路，钱谷付之转运，今绳治之如此，事何由办？”，廉希宪则据理反驳“若去之，使上下专恣贪暴，事岂可集耶”⁶¹，罢司未成。至元十二年（1275），阿合马援引金朝“旧制”，提出“并宪司入漕司”。御史大夫玉昔帖木儿则言“是司之设，所以广视听、虞非常，虑至深远，不但绳有司而已也”⁶²，事又未成。另一是“并行台于行省”，至元十三年（1276），南宋灭亡，江南归元，监察御史田滋上疏“江南新附，民情未安，加以官吏侵渔，宜立行御史台以镇之”⁶³。忽必烈采纳了建议，在至元十四年（1277）七月下诏设立江南行御史台于扬州⁶⁴，江南行御史台尤偏重对江淮行省的监察，阿合马之子忽辛在江淮行省任职，至元十五年（1278）三月，他奏请由行省检查行御史台文案，忽必烈没有同意。次年（1279）二月，江淮行省再次上奏，要求行御史台的公文奏章先报行省，然后由行省向上呈送。御史大夫玉昔帖木儿认为不可，此事又未被批准。至

---

⁶¹ 《元史》卷一百二十六《廉希宪传》，第3092页。

⁶² 《元史》卷一百六十八《姚天福传》，第3961页。

⁶³ 《元史》卷一百九十一《田滋传》，第4359页。

⁶⁴ [元]赵承禧等编撰，王晓欣点校：《南台备要·立行御史台于扬州》，2002年，第149页。

元二十一年（1284），江淮行省治所迁到杭州时，江南行台不久也迁到杭州，继续实行监察⁶⁵。

阿合马被诛之后，桑哥向忽必烈推荐了卢世荣理财。在卢世荣被任为中书右丞几日后便遭到了御史中丞崔彧的弹劾，忽必烈基于理财的需要以“大忤旨”的名义“下（崔）彧吏按问，罢职”⁶⁶。卢世荣理财江南遇到了跟阿合马一样的问题，他遂在至元二十一年（1284）直接提出罢掉行御史台，改按察为提刑转运司总理各路钱粮事务。忽必烈命其与老臣共议行之。御史台官员力陈不可，忽必烈又问：“世荣为何如？”奏曰：“欲罢之耳”忽必烈说“其依世荣言”⁶⁷，江南行御史台遂被罢。理财权和监察权在江南的斗争在阿合马时期表现为尚书省和御史台的矛盾，在卢世荣时期则表现为中书省和御史台矛盾。第二年（1285），御史台因江南行御史台被罢之事质询中书省，忽必烈反问右丞相安童“行御史台何故罢之？”⁶⁸，安童自然知悉前事，只好奏陈说江南多事，御史台不可罢，但行御史台若继续设在杭州，地处偏远，以“徙之江州，居江浙、湖南、江西三省之中为便”⁶⁹。安童的政治智慧兼顾了御史台和卢世荣的需求，江南行御史台遂在江州再设。至元二十二年（1285）四月，监察御史陈天祥上在历数卢世荣奸状，不久后，卢世荣倒台。

---

⁶⁵ [元]赵承禧等编撰，王晓欣点校：《宪台通纪·江南浙西道杭州置司》，杭州：浙江古籍出版社，2002年，第35页

⁶⁶ 《元史》卷二百〇五《卢世荣传》，第4565页。

⁶⁷ 《元史》卷二百〇五《卢世荣传》，第4567页。

⁶⁸ 《元史》卷十三《世祖纪》，第275页。

⁶⁹ [元]赵承禧等编撰，王晓欣点校：《南台备要·行台移江州》，2002年，第165页。

至元二十四年（1287）间二月，忽必烈再次批准建立尚书省，桑哥为平章政事。桑哥组织了对各级官府的财政勾考，大量贪赃枉法被揭露出来，这反倒证明了此前御史台监察的失职，桑哥遂提出行御史台凡事书呈移文江浙行省，这正是当年阿合马未做成的事情，于此，行御史台和御史台的联系被隔断了。待桑哥事漏被诛后，忽必烈又下诏“行御史台勿听行省节度”⁷⁰再次恢复了行御史台和御史台的联系。

综上，在一定程度上起到了监察的作用，但权臣是否最终被搬倒还是取决于皇帝的意志，因为御史台的监察权事实上是皇权的延续，正是由于元初御史台这样一种“位重权轻”的尴尬地位，致使御史台中“汉法”派官员的感到掣肘，才有了上文提到的南台御史上言忽必烈禅位之事，才使得御史台官员们成宗继位问题上，试图发挥自己的作用。当传国玉玺再次时，御史台官员抓住机会，使得铁穆耳在符合草原传统继位原则的基础上，又增加了其作为中原统治者的正当性，这便是御史台官员行为的横向动因。而从纵向而言，御史台制度发展到元代，在制度设计上，忽必烈将“台省分置”，又将“台谏合一”，接纳了大量汉族士大夫，设立行省的同时即设立行台，这一发展和改革的过程，使得那些本就熟悉历代御史“舍命谏言”“监察百僚”等职责的士大夫们，更主动地为符合他们传统礼法标准和政治标准的人选寻找皇位继承的正当性。故而，在制度演进和实际行政运作的共同作用下，御史台官员利用传国玉玺事件，使铁穆耳在继位之时，就成为“蒙汉共主”。

四、职能扩张与权力收缩：成宗对御史台职权的再调整

---

⁷⁰ 《元史》卷十三《世祖纪》，第344页。

THE CULTURAL WAY

成宗即位后，杨桓疏上时务二十一事“一曰郊祀天地；二曰亲享太庙，备四时之祭；三曰先定首相；四曰朝见群臣，访问时政得失；五曰诏儒臣以时侍讲；六曰设太学及府州儒学，教养生徒；七曰行诰命以褒善叙劳；八曰异章服以别贵贱；九曰正礼仪以肃宫庭；十曰定官制以省内外冗员；十一曰讲究钱谷以裕国用；十二曰访求晓习音律者以协太常雅乐；十三曰国子监不可隶集贤院，宜正其名；十四曰试补六部寺监及府州司县吏；十五曰增内外官吏俸禄；十六曰禁父子骨肉、奴婢相告讦者；十七曰定婚姻聘财；十八曰罢行用官钱营什一之利；十九曰复笞杖以别轻重之罪；二十曰郡县吏自中统前仕宦者，宜加优异；二十一曰为治之道宜各从本俗。疏奏，帝嘉纳之”。至此，蒙元帝国在汉地从战时状态过渡到治理状态，御史台官员们对成宗铁穆耳寄予了很大的希望，他们希望在成宗一朝可以发挥出更大作用，一个典型的案例便是朱清、张瑄谋反案。

世祖时“朱清、张瑄漕江南米涉海入京师，至则遍赂诸用事人”，后来两人因开通漕粮海运权势和地位逐步提升。元贞二年（1296）七月，朱清、张瑄分别被任命为江西行省和河南行省的参知政事，大德三年（1299）朱清擢升大司农，大德四年（1300）升任江西行省左丞，赐玉带。张瑄亦升任河南行省左丞。至元末曾有人向世祖“诬二氏（朱、张）濒海异志，上不听”。元贞元年（1295）“有飞书妄言朱清张瑄有异图者，诏中外慰勉之”。其真正事发是在大德六年（1302）正月，“省臣以朱清、张瑄屡致人言，乞罢其职，徙其诸子官江南者于京”同月，江南僧石祖进告朱清、张瑄不法十事，“命御史台诘问之。帝语台臣曰‘朕闻江南富户侵占民田，以致贫者流离转徙，卿等尝闻之否？’台臣言曰‘富民多乞护持玺书，依倚以欺贫民，官府不能诘治，宜悉追收为便’命即行之，毋越三日。诏自今僧官、

THE CULTURAL WAY

僧人犯罪，御史台与内外宣政院同鞠，宣政院官徇情不公者，听御史台治之”，事有僧告起，故令御史台和内外宣政院同去处理，御史台可监宣政院。同年（1302），成宗诏”籍其家，逮清、瑄至京师”，朱清自杀，”张瑄与其子文虎、朱清子虎俱弃市”。大德七年（1303）正月，“命御史台宗正府委官遣发朱清、张瑄妻子来京师，仍封籍其家资，拘收其军器、海舶等”大德八年（1304）正月，“禁锢朱清、张瑄族属”。同年（1304），五月，“以所籍朱清，张瑄江南财产，隶中政院”。

御史台从案发之始便全程参与，大德七年（1303）时监察御史杜肯构等言“太傅、右丞相完泽受朱清、张瑄贿赂事，不报”其事在二月。到三月时“中书平章伯颜、梁德珪、段真、阿里浑撒里，右丞八都马辛，左丞月古不花，参政迷而火者、张斯立等，受朱清、张瑄贿赂，治罪有差，诏皆罢之”。成宗一怒之下，中书省几乎全员被罢。到四月时，完泽也被罢相。

此案中，御史台官员能够亲临一线处理是因为元代不设大理寺，审案之权归到了刑部，这与唐宋时期的刑部不直接介入审案的机制有所不同。根据《元史·刑法志》所载“流罪以上，须牒廉访司审覆无冤，方得结案，依例待报”，也就是说廉访司有权对案子进行审覆，否则，不能结案。又规定“在都司狱司直隶本台”即御史台。换言之，元代废大理寺的结果导致了司法监察部门御史台可以制衡司法行政机构刑部，这是御史台对中书省司法权之干预，御史们可以通过审覆不断牵出中书省参与要案的重要官员，但应当注意的是，这一点不能够过分扩大，因为元朝统治者并无意让监察机关直接介入司法审判，在《监察合行事件》中明确规定“诸官府见问未决之事，监察御史不能辄凭

告人饰词，取人问卷，侯判决了毕，国有违错，一例纠弹”仍将权力限制在监察范围内。因此当御史台和中书省围绕着“宪台官员自辟”问题发生矛盾时，成宗还是从行政运行的角度，支持中书省“总统人事调配”的做法。

元代的御史台制度托胎于宋、金，宋、金的御史都是由行政长官推荐或者皇帝亲擢，御史台长官并无自辟之权，如宋朝的监察御史由“众学士，本台丞，知互论荐”，后论“委中选举之”，遭到反对，又实行“御史中丞与两胜并举”，再为翰林学士，中书舍人同举二人，给事中亦举二人，最后改为“两省属官举之”⁷¹，金朝也是如此，监察御史由“尚书省具有才能者疏名进呈，以听制授”。所选监察御史的年龄以六十以上者为之，六十以下者备选，虽到金世宗大定二十九年（1189）“金台官得自辟举”⁷²，但尚书省却并未理会。

元初忽必烈设御史台时，除侍御史等高官由皇帝亲擢外，确立了宪台官自选的原则。高鸣亦自称“官得人，自无滞政，臣职在奉宪，愿举察之，毋为员外置人也”⁷³。江南行台御史大夫相威也曾上奏说：“陛下以臣为耳目，臣以监察御史、按察司为耳目。倘非其人，是人之耳目先自闭塞，下情何由上达”⁷⁴可见，元初的中央御史台和江南行御史台都有台官自辟之权。这一权力在阿合马当政时，受到打压，其言“自今御史台非白省，毋擅召仓库吏，亦毋究索钱谷数。及集议中书不至者，罪之”⁷⁵。崔彧对此极力抗争，言曰“台臣于国家政事得失、

---

⁷¹ 《宋史》卷一百六十《选举》（六），第3749页。

⁷² 《金史》卷五十四《选举》（四），第1201页。

⁷³ 《元史》卷一百六十《高鸣传》，第3758页。

⁷⁴ 《元史》卷一百二十八《相威传》，第3129页。

⁷⁵ 《元史》卷二百〇五《阿合马传》，第4561页。

THE CULTURAL WAY

生民休戚、百官邪正，虽王公将相亦宜纠察。近唯御史有言，臣以为台官皆当建言，庶于国家有补。选用台察官，若由中书，必有偏徇之弊”⁷⁶。求继续掌握台官自辟之权。董文用拜御史中丞，“乃举胡祗遹、王恽、雷膺、荆幼纪、许楫、孔从道十余人为按察使，徐琰、魏初为行台中丞，当时以为极选”⁷⁷。到至元二十七年（1290），“诏风宪之选仍归御史台，如旧制”⁷⁸。

成宗继位不久（元贞元年二月），中书省臣便言“宜令廉访司体覆以闻，省台选官核实，定其殿最，以明黜陟。其廉访司官，亦令省台同选为宜”。成宗“从之”。到三月时，又称“枢密院、御史台例应奏举官属，其余诸司不宜奏请，今皆请之，非便。”诏自今已后，专令中书拟奏”。到大德元年（1297）时，省议“台官旧无选法，俱于民职选取，后互相保选，省、台各为一选。宜令台官，幕官听自选择，惟廉访司官，则省、台共选。若台官于省部选人，则与省官共议之；省官于台宪选人，亦与台官共议之”。比之于世祖朝，台官的自选之权被限定在监察御史首领官这一层次，下面的肃政廉访司则是省台同选。到了大德七年（1303）二月，诏“自今除枢密院、御史台、宣政院依旧奏选，诸司毋得擅奏，其举用人员，并经中书省”。大德九年（1305）时，帝谕“中书省、枢密院、御史台臣曰“省中政事，听右丞相哈剌哈孙答剌罕总裁，自今用人，非与答剌罕共议者，悉罢之”。即凡是御史台官员都需要经过中书省，御史台丧失自辟台官之权。成宗要站在更高的角度理顺人事调配关系，而不是一味扩大御史台的权力，双方的配合而不是倾轧才对成宗最有利。

---

⁷⁶ 《元史》卷一百七十三《崔彧传》，第4039页。

⁷⁷ 《元史》卷一百四十八《董文用传》，第3499页。

⁷⁸ 《元史》卷十六《世祖纪》（三），第335页。

最后还应指出，御史台的监察权其实是皇权是延续，当皇权衰微的时候，监察权也就式微。元朝中后期，权臣将自己的心腹强行安插进了御史台，致使御史台难以在发挥如世祖、成宗二朝般的作用，如元英宗时铁木迭儿任相，让自己的党羽铁失为御史大夫。铁木迭儿的儿子锁南，则任治书侍御史。又如元顺帝时撒敦任相，其侄唐其势为御史大夫；伯颜任相，其弟马札儿台为御史大夫；脱脱任相，其弟也先帖木儿为御史大夫；哈麻任相，其弟雪雪为御史大夫。时子奇对此评论到“嗟乎！世祖之设是官（御史台），本以防权奸胶固、党与盘结之意，使之有所防范，击刺以正国势。及其末世，台省要任，乃皆萃于一门，殊失养猫捕鼠、畜狗防奸之意”。

结 论

元世祖忽必烈去世后，不忽木、玉昔帖木儿和伯颜按照遗诏迎立铁穆耳回大都。铁穆耳与甘麻刺的竞争，临朝称制的阔阔真也站在了曾被授予过“皇太子宝”的铁穆耳一边，先可汗遗诏、皇后支持和“皇太子宝”是铁穆耳能够顺利继位为可汗的蒙古因素。此时，秦代的“传国玉玺”突然出现，御史台的几位汉族士大夫官员经过辨认和考订，为铁穆耳继位成为汉地的皇帝提供了正当性，成宗成为了“蒙汉共主”。这些汉族士大夫官员政治行为背后的动因主要有两个方面：从纵向的角度看是御史台制度演进到元代时有了明显的变化，地位高、谏议权和监察权合并、设行省处一般都设行台，使得御史台官员会效仿前代御史，选择符合礼法标准和政治标准继承人。从横向上看，忽必烈出于行政运作的便利，御史台多用汉族士大夫官吏，使得御史台成为世祖朝“汉法派”相对集中的中央机构，他们甚至曾建言忽必烈禅位于真金，故而他们倾向于能够保证汉法继续推行的继承人，并希望扩大自己的职权。成宗继位后，仍然没有设立大理寺，而是继续让御史台掌宪职，他们利用这一便利条件，在张瑄、朱清案中，层层剥

THE CULTURAL WAY

解，牵涉出了众多中书省官员，导致了成宗盛怒之下，几乎将中书省官员全部罢免，取得了政争的胜利。然而职能扩大不等于职权扩大，成宗在宪台官员自辟问题上，站在了理顺人事调配的更高角度，支持中书省统一执行，事实上剥夺了御史台在世祖朝的官员自辟之权。世祖、成宗两朝御史台的监察权其实是皇权的延伸的，在元朝中后期，权臣将自己的亲信安插进御史台，监察权也就杂糅进了不断的权力争斗之中，不再明显了。

ABSTRACT

After Kublai Khan passed away, Buhumu, Yuxi Timur and Boyan welcomed Tiemuer back to Dadu according to the will. In the competition between Tie Mu'er and Gan Ma La, Kuo Kuo Zhen, who was known as the imperial court, also stood on the side of Tie Mu'er who had been awarded the "Crown Prince Treasure". It was the Mongolian factor that allowed Tie Mu'er to successfully succeed to the throne as Khan. At this time, the "Jade Seal of Chuanguo" of the Qin Dynasty suddenly appeared. After identification and textual research by several Han scholar-bureaucrat officials in Yushitai, they provided the legitimacy for Tie Mu'er to succeed to the throne as the emperor of the Han region, and Chengzong became the "Mongol Emperor". The Lord of the Han Dynasty". There are two main reasons behind the political behavior of these Han scholar-bureaucrat officials: From a vertical perspective, there were obvious changes in the evolution of the Yushitai system to the Yuan Dynasty. Offices are generally set up, so that the officials of Yushitai will follow the example of the previous censors and choose successors who meet the standards of etiquette and politics. From a horizontal perspective, for the convenience of administrative operations, Kublai Khan used more Han scholars and bureaucrats in Yushitai, making Yushitai a relatively concentrated central institution of the "Han-Fa faction" in the Shizu Dynasty. They even suggested that Kublai Khan's Zen was located Therefore, they tend to be heirs who can guarantee the continuation of Hanfa, and hope to expand their powers. After Chengzong succeeded to the throne, he still did not establish Dali Temple, but continued to let Yushitai take the constitutional office. They took advantage of this convenient condition, and in the case of Zhang Xuan and Zhu Qing, they peeled off layer by layer, involving many Zhongshu The

THE CULTURAL WAY

provincial officials caused Chengzong to dismiss almost all the Zhongshu provincial officials in his anger, and won the political battle. However, the expansion of functions does not mean the expansion of powers. On the issue of the self-establishment of Xiantai officials, Chengzong stood at a higher angle of rationalizing personnel deployment and supported the unified implementation of Zhongshu Province. In fact, he deprived Yushitai of officials in the Shizu Dynasty. The right to self-invention. The supervisory power of the Yushitai in the two dynasties of Shizu and Chengzong is actually an extension of the imperial power. In the middle and late Yuan Dynasty, the powerful ministers inserted their cronies into the Yushitai, and the supervisory power was mixed into the constant power struggle. It's not obvious anymore.

Key words: *Yushitai, Jade Seal of Chuanguo, "Mongol and Han lords", conflicts between Taiwan and province*

THE CULTURAL WAY

НОМ ЗҮЙ

1. [明]叶子奇：《草木子》卷三《杂制篇》，北京：中华书局，1959年
2. 关于成宗继位的相关研究，可参阅周良霄先生《蒙古选汗仪制与元朝皇位继承问题》（《元史论丛》第三辑）；涉及继承人资格问题和各方权力斗争，还可参阅陈得芝先生《岭北行省建置考（下）》（载于《蒙元史研究丛稿》）；萧启庆先生所编《剑桥中国辽西夏金元史（907- -1368）》，第568-570页；李则芬《元成宗嗣位的大秘密》（《东方杂志》复刊第五卷第十一期，1971年）；复旦大学邱轶皓《蒙古帝国的权力结构（13-14世纪）——汉文、波斯文史料之对读与研究》（2011年）以及内蒙古大学敖日格勒的博士论文《蒙元时期的汗位继承问题》（2017年）等相关研究。
3. 元代御史的研究，可直接参考张熙勤的《元代监察制度研究回顾》（《中国史研究动态》2015年第6期）一文；世祖朝的御史台监察作用的发挥，可重点参考郝时远先生的《元代监察制度概述》（《元史论丛》第三辑）和《元世祖时期台察与权臣的斗争》（《元史论丛》第四辑）二文。
4. 《元史》卷一百一十九《玉昔帖木儿传》，北京：中华书局，1976年
5. 《元史》卷一百二十七《伯颜传》
6. [波斯]拉施特主编，余大钧、周建奇译：《史集》（第二卷），北京：商务印书馆
7. 《史集》（第二卷），北京：商务印书馆
8. 《元史》卷一百二十九《拜住传》，纳·朝克图曾指出“读必里克是一项必要的流程。而且，还是选举大汗继承人的重要考试科目”，详见氏著《成吉思汗法》，呼和浩特：内蒙古大学出版社，2011年
9. 陈广恩《元安西王忙哥刺死因之谜》，载《民族研究》，2008年
10. 屠寄《元史二种·蒙兀儿史记》卷七十六《忽必烈汗诸子传》，上海古籍出版社，1989年
11. 柯劭忞：《新元史》卷一八二《朱清传》，北京，中国书店，1988年
12. 张岱玉《〈元史·诸王表〉补证及部分诸王研究》（内蒙古大学博士论文，2005年）
13. 陈得芝认为“授予皇太子宝，反证成宗之即位并非已有先帝成命。”见陈得芝《蒙元史研究丛稿》，第170页注释；萧启庆认为“虽然忽必烈在1293年7月将皇太子印授予铁穆耳，但此目的是派其到漠北统领漠北的军队，未对其进行正式的皇太子册立仪式，因为他相当清楚铁穆耳嗜酒。”见，氏著，《剑桥中国辽西夏金元史(907- -1368)》
14. [元]李术鲁翀《菊潭集》卷二《平章政事致仕尚公神道碑》，台湾，新文丰出版社，1985年

THE CULTURAL WAY

15. 《元史》卷一一五《裕宗传》，第 2893 页；又见[元]赵承禧等编撰，王晓欣点校：《乌台笔补·皇太子亲政事状》，2002 年
16. 司马迁撰，（宋）裴骃集解，（唐）司马贞索隐，（唐）张守节正义：《史记》卷六《秦始皇本纪》，北京：中华书局，1959 年
17. [汉]班固撰，（唐）颜师古注：《汉书》卷九十八《元后传》，北京：中华书局，1963 年
18. [晋]刘昫等撰：《旧唐书》卷四三《职官志二》，北京：中华书局，1975 年
19. 参见邱永明著：《中国古代监察制度史》，上海：上海人民出版社，2006 年；张晋藩著：《中国古代监察制度史》，北京：中国方正出版社，2013 年
20. [元]脱脱撰：《辽史》卷四《太宗纪》，北京：中华书局 1974 年
21. 邱永明：《中国古代监察制度史》，上海：上海人民出版社 2006 年
22. [金]宇文懋昭撰，李西宁点校：《大金国志》卷九《熙宗纪》，济南：齐鲁书社，2000 年
23. [元]赵承禧等编撰、王晓欣点校：《宪台通纪·设立宪台格例》，杭州：浙江古籍出版社，2002 年
24. [清]纪昀等撰：《历代职官表》卷十八《督察院》（上），上海：上海古籍出版社，1989 年，第 362 页；贾玉英：《中国古代监察制度发展史》，北京：人民出版社，2004 年，第 56 页。另郝时远认为元代采用的还是三院制度，见郝时远《元代监察制度概述》（《元史论丛》第三辑）一文。
25. [清]纪昀撰：《历代职官表·都察院》，上海：上海古籍出版社
26. 李修生主编：《全元文》卷六八九《何中<翰林学士承旨光禄大夫知制诰兼修国史程公行状>》，南京：凤凰出版社，2004 年
27. 《宪台通纪·江南浙西道杭州置司》，杭州：浙江古籍出版社，2002 年

**“ТУНГАЛАГ ТАМИР” МОНГОЛЫН УРАН САЙХНЫ КИНО НЬ ТҮҮХ
БИЧЛЭГИЙН ӨВӨРМӨЦ ХЭЛБЭР БОЛОХ НЬ**

С.Мягмарсүрэн*

ХУРААНГУЙ

Хүн төрөлхтөн туулж өнгөрүүлсэн амьдралын ул мөрөө ямар нэгэн хэлбэрээр үлдээж ирсэн. Энэ үйл явц тасралтгүй үргэлжилж, хөгжиж, дэвшиж, боловсронгуй болсоор түүх бичлэгийн ухаан бий болжээ. Иймээс түүх бичлэг нь нэн эртний түүхэн улбаатай юм. Түүхийн бүхий л үеүдэд тодорхой үе шаттайгаар дэвшин хөгжиж иржээ. Түүх бичлэг хэмээхийг тодорхой нэгэн улсын түүхийн мэдлэг ухааны хөгжил хэмээх агуулгаар дийлэнх түүхчид тодорхойлсоор ирсэн нь судалгаанаас харагдана.

Түлхүүр үгс: *Түүх, түүх бичлэг, түүхэн зохиол, хэлбэр, уран сайхны кино*

Түүхийн хөгжлийн явцад монголчууд оюуны боловсролын хэрэгцээ шаардлагаа хангасан бичиг үсэгтэй болсон нь түүхийн мэдлэг ухааны хөгжилд чухал түлхэц болжээ. Энэ нь түүхээ бичиж тэмдэглэн хойч үедээ уламжлуулан үлдээх боломж өгсөн байна. Монголын түүх бичлэгийг хэлбэрийн хувьд судлаачид дараах байдлаар үечилж авч үзсэн.

1. Монголын түүх бичлэгийн эртний хэлбэр (XIII-XVI зуун)
2. Буддизмын нөлөө шингэсэн түүх бичлэгийн хэлбэр (XVII-XIX зуун)
3. Үндэсний ардчилсан үзэл бүхий түүх бичлэгийн хэлбэр (1921-1940-өөд он)
4. Марксист-Ленинист түүх бичлэгийн хэлбэр (1940-1990-д он)
5. Олон ургальч үзэл бүхий түүх бичлэгийн хэлбэр (1990 оноос хойш)¹ хэмээн ангилан авч үзжээ.

* ӨМИС-ийн докторант

¹ Баярсайхан Д. “Монголын түүх бичлэг” (Удиртгал, эртнээс арван зургаадугаар зуун) I боть. УБ., 2021. т 34-35

THE CULTURAL WAY

Монгол Улсын ерөнхийлөгч Н.Багабанди “Монгол улсын түүх” таван боть зохиолын “Хөтөл үг”-эндээ, “... Манай түүх бичлэг нь эрт цагаас Монгол нутагт аж төрж байсан овог аймаг, ард түмний ахуй байдал, нүүдлийн соёл амьдралын гүнээс үүсэн бүрэлдэж, баяжин хөгжсөөр ирсэн бөгөөд ийм ч учраас “Нүүдэлчдийн түүх бичлэг” ч гэж нэрлэгдэх нь бий”² хэмээжээ.

Эдгээр хэлбэр нь Монголчуудын түүх бичлэгийн уламжлалд өөрийн гэсэн өвөрмөц дүр төрх, дэг жаягийг бий болгож, түүний бодит илрэл болох түүхийн зохиолууд өнөө үед бидэнд уламжлагдан ирсэн ажээ. Бид энэ удаа нэрт соён гэгээрүүлэгч Ч.Лодойдамбын “Тунгалаг тамир” романаас сэдэвлэн туурвисан “Тунгалаг тамир” уран сайхны кино нь түүх бичлэгийн өвөрмөц төрөл болох талаар өгүүлэхийг хичээж байгаа болно. ХХ зууны эхнээс дэлхийн түүхэнд олон үйл явдал тохиолдсон. Тэрхүү үйл явдалд Монгол Улс татагдан орж, улсынхаа тусгаар тогтнолыг зарлан тунхаглах, бусдаар хүлээн зөвшөөрүүлэх, баталгаажуулах үйл явц тасралтгүй явагдсан. Үүний үр шимийг ч бид өнөөдөр хүртэн сууж байна.

Түүх бичлэг судлалын үндсэн асуудлын нэг нь түүх бичлэгийн хэлбэрийн тухай ойлголт мөн. Юуны түрүүн хэлбэр хэмээх ухагдахуунаа тодорхойлон авч үзвэл, “Монгол хэлний тайлбар толь”-д хэлбэр гэдэг нь аливаа нэгэн үзэгдэл юмсын дүр дүрс, үзэгдэх байдал төлөв³ хэмээсэн бол философийн ухагдахуунд хэлбэр гэдгийг, “... гол төлөв бодис буюу үзэгдлийн хэлбэр (бүтэц)-ийг судлахад хөтөлбөр болж өгдөг дүрэм, ажиллагаа, арга”⁴ гэжээ. Академич Ж.Болдбаатар, “... Монголын түүхийн судалгаа түүх бичлэгт: нэгдүгээрт, Монголын Дундад зууны үеийн түүх бичлэг, ялангуяа шашны өнгө аястай түүх бичлэг, хоёрдугаарт, формацийн онолын үүднээс бичсэн түүх бичлэг байсан”⁵ хэмээн дурдсан бол профессор А.Очир Монгол улс дахь түүх бичлэгийн ухаан нь ХХ зуунд хөгжлийн хоёр үеийг туулжээ хэмээгээд “1921-1940-өөд оны хувьсгалт ардчилсан үеийг 1950-иад эхнээс 1980-аад онд Марксист-Ленинист үеийг туулж байна. Харин 1990-ээд оны

² “Монгол улсын түүх” УБ., 2003. т 4

³ Цэвэл Я. “Монгол хэлний товч тайлбар толь” УБ., 1966. т 758

⁴ “Философийн толь” УБ., 1990. т 506

⁵ Болдбаатар Ж. “Түүхийн шинжлэх ухаан, метатүүх ба түүхчид” УБ., 2004. т 10 // Түүхийн Танин мэдэхүйн явц дахь мета онолын ба эмпирик асуудлууд-орчин үе ЭШБХ-ын эмхэтгэл.

THE CULTURAL WAY

эхнээс Монголын түүхийн судалгаа ахиж байгаа үеийг бид олон эшт үзлийн үе гэж нэрлэж байна”⁶ хэмээжээ.

1950-иад оны үеэс Монголын түүх бичлэг нь марксист-ленинист онол арга зүйд тулгуурлан хөгжих болсон бөгөөд энэхүү түүх бичлэгийн хэлбэрийг бид марксист-ленинист түүх бичлэгийн хэлбэр хэмээн ойлгож буй юм. Монголын түүх бичлэг дэх тус хэлбэрийн тухайд, “... БНМАУ-ын марксист-ленинист түүх бичлэгийн онол” гэх буюу “... 1940-оод оноос орчин цагийн Монголын түүх бичлэгийн хөгжилд марксист-ленинист шинэ шат эхэлжээ.”⁷ хэмээн өгүүлжээ. Марксист Ленинист түүх бичлэгийн хэлбэрээр бичсэн түүхийн зохиол нь түүхийн материализм, формацын онолын үүднээс бичиж, түүхийг үл эвлэрэх зөрчил бүхий ангиудын эвлэршгүй тэмцлийн түүх юм хэмээсэн үзэл ба нэг намын үзэл суртлын хүрээнд түүхийн судалгаа хөгжиж байсан байна. Энэхүү хэлбэрээр түүхийг бичихдээ, “...Монголын ард түмний түүх нь бүхэлдээ эгнэгт урагшлан хөгжиж ирсэн үйлдвэрлэхүйн хүчин, үйлдвэрлэлийн харилцаа, анги, ангийн тэмцлийн түүх юм.”⁸ хэмээн үзэж догматик (Ягштал мөрдөх номлол), хуулбарлан дууриах аргад автаж монголын түүхийг формацын онолын үүднээс бичиж байсанд оршино. Тийн атал мөнөөх л үзэл суртлаа нэвт шингээн төрийн зүтгэлтний түүхэнд гүйцэтгэсэн үүргийг үгүйсгэн ангич, намч байр сууринаас хандан, “...Гэвч XIII зууны эхэнд Монголын нэгдсэн улс байгуулагдахын урьдчилсан гол нөхцөл нь ангийн тэмцлийн өрнөл байсныг анхаарах нь чухал юм.”⁹ гэх зэрэг үг, өгүүлбэр нэлээд байгаа нь ажиглагддаг. Бид энэхүү хэлбэрийн тухай өгүүлэхдээ ямарваа нэгэн байдлаар түүхэн зүхлийн үүднээс хандахыг огтхон ч зориогүй бөгөөд харин ч, “...1950-аад оноос 1990-ээд он хүртэл түүх судлалд нэг намын үзэл суртал, нэг онол-арга зүй ноёрхсон тэр хүнд үед манай эрдэмтэд эх орныхоо түүх судлалд маш их зүйл хийж чадсан юм.”¹⁰ хэмээсэнтэй санал нэг байгаа юм. Марксист-ленинист хэлбэрийн түүх бичлэгийн арга зүйн тухайд доктор Д.Батбаяр “Монголын түүхийн шинжлэх ухааны арга зүй, хөгжлийн зарим асуудал” өгүүлэлдээ, “...Намч ангич байр сууринаас хандах зарчим ба түүх зүйн зарчмыг мөрддөг

⁶ Очир А. “Түүх судлал шинэ зуунд” УБ., 2001. т 7. /Түүхийн судалгаа сургалт арга зүйн тулгамдсан асуудлууд

⁷ Бира Ш “БНМАУ-н түүх бичлэгийг хэрхэн судалж байгаа тухай” УБ., 1980. т 24.

Түүхийн судлал. т-XV, F-3

⁸ БНМАУ-ын түүх. УБ., 1966. Тэргүүн боть. т 6

⁹ БНМАУ-ын түүх. УБ., 1966. Тэргүүн боть. т 201

¹⁰ Очир А. “Түүх судлал шинэ зуунд” УБ., 2001. “Түүхийн судалгаа сургалт арга зүйн тулгамдсан асуудлууд” т 7

THE CULTURAL WAY

болгосон”¹¹ хэмээсэн бол Ү.Нямдорж дараах зарчим, аргын дагуу бичигдсэн, тэрхүү арга зүйг удирдлага болгосон түүхийн зохиолго байсан¹² хэмээжээ. Үүнд, зарчим нь

а. Намч чанарын зарчим: Нийгэм түүхэн танин мэдэхүй, ангийн агуулгыг тусгахын хамт, нөгөөтэйгүүр судалж буй үзэгдэл, үйл явдлыг тодорхой байр сууринаас үнэлэхийг шаардана. Түүхийн шинжлэх ухааны намч чанарын зарчим нь ажилчин ангийн болон нийгмийн дэвшилтэт ангийн эрх ашгийг илэрхий хамгаална.

б. Объектив чанарын зарчим: Энэ зарчим нь түүхийн баримт үйл явд явцыг бүх талаар шинжлэн үзэх шаардлага тавьдаг. Түүхийг хүмүүс, нийгмийн бүлэг, анги үйл ажиллагааныхаа хууль, зүй ёсны дагуу үйлдэж байгаа гэж үздэг

в. Түүхэн чанарын зарчим: Энэ зарчим нь үзэгдэл, үйл явдлыг үүсэл, хөгжлөөс нь тодорхой нөхцөлтэй холбоотойгоор судлах арга боловсруулах, тэдгээрийн үзэгдэл, үйл явдлыг тоо ба чанарын олон янз байдлаар танин мэдэх, нийтлэг болон онцлог шинжийг нь тодруулах шаардлага тавина.

Харин энэ үеийн түүхийн судалгааны арга нь, а. Түүхэн харьцуулалтын арга: Нийгмийн хөгжлийн зүй тогтлын илрэх тодорхой хэлбэрийг судлахад чиглэсэн байдлаар нөхцөлджээ. Гэсэн хэдий ч энэ аргаар түүхийг судлахдаа өнгөрсөн түүхийг муучлан бичих өрөөсгөл хандлага түгээмэл ажиглагддаг.

б. Түүхэн гарвалын арга: Нийгмийн үзэгдлүүдийн тухайн үеийн байдал нь тэдгээрийг түүхэн өмнөх үеийн үйл байдалтай нөхцөлдсөн болохыг тодруулан гаргахад чиглэгдэнэ. Өөрөөр хэлбэл түүхэн үйл явдлыг залгамж халаа, харилцан хамааралд нь судална гэсэн үг юм.

в. Улируулан судлах арга: Эдүгээгээс өнгөрсөнд, үр дагавараас шалтгаанд чиглэсэн байдлаар, үзэгдэл юмсын хөгжлийн ерөнхий шинжийн тухай мэдлэгийг нэгтгэхэд туслах сэргээн үзэх явдал юм.

г. Түүхэн ангилалын арга: Судлагдахууныхаа дотоод шинж тэмдэгийн харьцаанд чиглэсэн байдлаар судалгааныхаа объектыг ухаарах онол, ертенцийг үзэх зөв ухаарал дээр буюу нийгмийн амьдралыг ойлгох диалектик материалист ойлголт дээр тулгуурласан байвал сая шинжлэх ухааны үнэ цэнтэй болно.

¹¹Батбаяр Д. “Монголын түүхийн шинжлэх ухааны арга зүй, хөгжлийн зарим асуудал” УБ., 1984. //Түүхийн судлал. I-XVIII, F-8. т 58

¹²Нямдорж Ү. “Түүхийн судлал ба түүний аргазүйн зарим асуудал” УБ., 1990. т 31-35 -Түүхийн судлал. t-XXV, F-3.

THE CULTURAL WAY

Марксист Ленинист хэлбэрээр бичсэн зохиол нь он цагийн хувьд 1950-аад оноос 1990-ээд оны үед холбогдох бөгөөд мөнхүү үед бичигдсэн зохиолуудыг ямарваа нэгэн байдлаар энэхүү хэлбэрт хамруулан үзэж болно.

Монгол оронд социализмын үндэс байгуулагдаж, социалист нийгмийн оюун санааны амьдралын үндэс болсон тухай МАХН-ын XI Хурлын томъёоллоос хойш нийгмийн шинжлэх ухааны бүтээлүүдэд марксист, ленинист арга зүйн шаардлагыг хүчтэй тавих болсон юм. Энэ шаардлагад нийцээгүй гэж үзсэн бүтээлүүдийг улс төрийн удирдлагын хүрээний зүгээс эрс буруушааж, зохиогчдод нь элдэв төрлийн шийтгэл оногдуулах болжээ.

Монгол Улсын Төрийн хошой шагналт алдарт зохиолч [Чадраабалын Лодойдамбын](#) (1917-1970) XX зууны шилдэг “Тунгалаг Тамир” романаар [1970-1973](#) онд [Монгол](#) кино үйлдвэрт [МОНГОЛ](#) хэлээр бүтээсэн гурван бүлэг бүхий хар цагаан өнгөтэй [уран сайхны кино](#) бүтээжээ. Энэ киног Монгол Улсын төрийн хошой шагналт, нэрт зохиолч Чадраабалын Лодойдамба агсан түүх, хувьсгалын сэдэвт хоймсон романы сэдвээр бүтээсэн бөгөөд XX зууны эхэн үеийн Монголын хөдөө нутгийн дүр төрх, эрх чөлөөний төлөөх тэмцэл, шинэ нийгмийн харилцааны ард олны оюун санаанд гарсан өөрчлөлт зэргийг туульсын хэлбэрээр тусган харуулжээ.

“Тунгалаг Тамир” уран сайхны кино нь үндсэндээ түүх, нийгэм-улс төр, ёс зүй, хүн, хүмүүжлийн сэдэвтэй юм. Зохиолч түүхэн үйл явдал, дүр, баатруудын амьдрал үйл ажиллагаа, сэтгэл зүй, зан чанарыг хүний оршихуйн экзистенц, ёс суртахууны үй олон шинж чанар, үзэгдэл үйлдлээр дамжуулан уран яруу үг хэллэг, нарийн сонин зохиомж, гүн бодож бясалгасан үзэл санаа, түүхэн баримтанд тулгуурлан зураглан гаргажээ. Үүнийг баталж доктор Т.Дүгэрсүрэн “Лодойдамба түүхэн философийн онол, аргыг ул суурьтай эзэмшиж чадсан нь түүний зохиол дахь түүхэн үйл явдлын онцлог шинж чанараас илэрхий харагдана. ...Лодойдамбын зохиолуудын нэг онцлог нь гүн ухаан, сэтгэл зүй, уянгалаг аястай байдаг явдал юм. Энэ нь түүний уншигчдын сэтгэлийг соронзон мэт татдаг гол чанар, хүнд санамж болж үлддэг гол цөм нь болой”¹³ гэж үнэлэн дүгнэсэн байдаг.

“Тунгалаг тамир” уран сайхны кино бол Монголын түүх бичлэгийн хөгжилд дэвшилтэт шинэ үзэгдэл болсон юм. Учир нь эл бүтээлд өгүүлэн буй түүхэн цаг үеийн нийгмийн зөрчилдөөнт ахуй

¹³ Дүгэрсүрэн Т.Чадраабалын Лодойдамба (1917-1970) намтар, зохиол.УБ.,1982. т 35

THE CULTURAL WAY

байдал хийгээд ертөнцийн жам ёс, монгол хүний амьдралын мөн чанарыг төгс үзүүлсэнд оршино. Тухайн бүтээлд Монгол орны 1914-1932 оны эдрээт түүхэн цаг үеийн түүхийг уран сайхны аргаар түүхэн баримтанд түшиглэн онц сонирхолтойгоор илэрхийлэн гаргасан байна. Ингэхдээ нийгмийн шинэчлэлийн утгар, өөрчлөлтийн түүхэн нөхцөл, тохироо бүрдэж буй агшин, хувьсгалын үе, түүнийг хүлээж авч буй нийгмийн сэтгэл зүй, улмаар шинэ нийгмийн төлөвшлийн үеийг голлон харуулахыг зорьсон ба энэ зорилгоо бүрэн биелүүлсэн түүхэн бүтээл хэмээн зүй ёсоор үнэлэгдэж байна. Энэхүү түүхэн бүтээлд тухайн цаг үеийн монгол орны нийгэм түүх, монголчуудын аж байдал, ахуй амьдрал, ёс суртахуун, уламжлал заншил, шашин шүтлэг бүгдийг багтаан үзүүлэхдээ уран сайхны дүрүүдээр дамжуулан илэрхийлэх зарчмыг зохиолч баримталсан байна.¹⁴

Монголын түүх бичлэгийн болон нийгэм-улс төр, нийгмийн сэтгэлгээний түүхийг судлахдаа ардын аман зохиол, монголын нэрт сэтгэгч зохиолчид, яруу найрагчдын зохиол бүтээлийг гол судлагдахууны нэг болгон ашиглаж, тэдгээрт агуулагдсан түүх бичлэгийн үзэл санааг шүүн гаргаж илэрхийлсэн уламжлалт туршлага байгааг тэмдэглэе.

Лодойдамбын бүтээл дэх түүхэн үйл явдал, түүхэн хүмүүс, газар нутаг, үйл явдлыг шалтгаан үрийн холбоонд урнаар дүрслэгдсэн үзэгдэл, үйл явдлын утга учрыг гаргаж харуулахын тулд юуны өмнө түүхэн баримтуудыг нарийвчлан ялгаж сонгож авчээ. Улмаар эх бичвэрийг нягт нямбай уншиж судлах үндсэн дээр тэдгээр нь тухайн зохиолд ямар утга агуулгатай, чухам ямар үзэл санаа, үйлдэл үзэгдлээр тусгалаа олсон байна вэ гэдгийг зохиолын тодорхой жишээ баримтаар шинжлэн авч үзэж дэлгэн харуулахыг зорьсон болно. Түүх бичлэгийн онцгой хэлбэр хэмээн үзэж Лодойдамбын “Тунгалаг тамир” уран сайхны кинонд гарч буй түүхэн үйл явдал, түүх бичлэгийн зарим тодорхой чиглэл, түүхэн бодит үйл явдал, түүхэн баримтад анализ хийж, түүхэн философийн үүднээс түүхийн холбогдох ойлголт, категориор дамжуулан авч үзлээ. Энэхүү чанд хатуу шаардлага, шалгуурыг “Тунгалаг тамир” уран сайхны кино давж гарч чадсан байна. Тус кино нь 1914-1932 оны түүхэн үйл явдлыг уран сайхны аргаар харуулснаараа монголын түүх бичлэгийн хөгжилд чухал хувь нэмрийг оруулжээ.

Кинонд түүхэн үйл явдал хийгээд түүхэн бие хүний үйл ажиллагааг сурталчилан таниулах, үндэсний бахархлыг төрүүлэх,

¹⁴ Мөнхбаяр Б.Чадраабалын Лодойдамба /Намтар, уран бүтээлийн товчоон/. т 47

THE CULTURAL WAY

нийгмийн оюун санааны ухамсарт гүнзгий нөлөөлж, улсын тусгаар тогтнолыг батжуулахад гол бодлого чиглэгджээ. Түүх бичлэгийн чухал үүргийн нэг нь үндэстнээ нэгтгэх үүрэгтэй. Энэ үүргээ ч бүрэн дүүрэн биелүүсэн бүтээл юм.

Тус дэлгэцийн бүтээлд 1921 оны ардын хувьсгал, 1932 оны бослогын түүхэн үйл явцыг тодруулан гаргажээ. Өмнө нь “Цогт тайж”, “Ардын элч”, “Өглөө”, “Сүхбаатар” зэрэг түүхэн сэдэвт уран сайхны кино гарсан ба “Тунгалаг тамир” уран сайхны кино нь 3 ангиар хийгдсэнээрээ онцлог юм. Нэг нийгмээс нөгөө нийгэмд шилжихэд нийгмийн оюун санаанд хоосон орон зай бий болдог байна. Өөрөөр хэлбэл тухайн үед бурхны шашны үзэл санаа монголын нийгэмд бат бэх байр суурийг эзэлж байв. Энэхүү үзэл санааг өөрчлөх шаардлага шинэ тутам байгуулагдсан нийгмийн өмнө тулгарч байлаа. Иймд уламжлалт бурхны шашны үзэл санааг марксист, ленинист үзэл суртлаар солих, ангич, намч байдлаар асуудалд хандаж, ангийн тэмцлийг идэвхтэй өрнүүлэх болжээ. Энэ бодлого ч тухайн үедээ амжилт олжээ. Ажилчин, малчин, тариачин буюу хөдөлмөрчдийг нийгмийн тэргүүний давхарга, нийгмийг хөдөлгөгч хүч, манлайлагч нар хэмээн үзэж, нам, төрөөс тодорхой бодлогоор дэмжиж байв. “Тунгалаг тамир” монголын уран сайхны киног бүтээж байх үеийн нийгмийн байдал, дүр төрх, үзэл суртал, хандлага нь дээр дурдсан байдлаар илэрхийлэгдэнэ. Гэвч тус кинонд дээрх үзэл суртал нэвт шингэсэн хэмээн үзэж болохгүй. Энэ нь тун өрөөсгөл дүгнэлт болно. Өмнөх нийгмийн түүх бичлэгийн бүтээлүүд шинэ нийгмийн оюун санааны хэрэгцээг хангаж чадахгүй болж, улмаар шинэ хандлагаар түүхийг нийгэмд түгээх шаардлага тулгарсан. ХХ зууны 2 дугаар хагасаас эхлэн түүхийг шинэ хандлагаар, өөр өнцгөөс тайлбарлан таниулах сурталчилахад дэлгэцийн бүтээлийг өргөнөөр ашиглах болсон.

Тухайн үеийн түүхэн бие хүн Д.Сүхбаатар, Хатанбаатар Магсаржав, Богд Жавзандамба хутагт, Зая гэгээн, Ванданов нарын дүр гардаг бол дам байдлаар Боран Унгерн, Ванчин богд, Засагт хан Гомбожав, Чүлтэм бэйсийн дүр гарна. Түүхэн үйл явдлуудаас дурдвал, **1 дүгээр ангид** Орос, Германы дайны тухай Итгэлт, Павловын ярианд “Итгэлт Оросын Баатар цагаан хааны их цэрэг, Германы цэргийг гишгэлж өгнө”, 1915 оны Хиагтын 3 улсын хэлэлцээрийн талаар кинонд өгүүлэхдээ “Хятадаас холдож, Оростой ойртоход тус дөхөм болно” гэж дүгнэж байдаг. **2 дугаар ангид** Зая гэгээн өгүүлэхдээ, “Боран Унгерн хүрээг эзэлсэн”, Павлов, “Их Монгол Улсыг байгуулж Богдыг хаан ширээнд залахаар Боран Унгерн ирсэн” гэх зэргээр түүхэн үйл явдлыг

THE CULTURAL WAY

харуулна. Мөн Хатанбаатар Магсаржавын үйл хэргийг нэлээн дэлгэрэнгүй өгүүлэх ба Д.Сүхбаатар жанжны Хиагтыг чөлөөлж, “Монгол орон тусгаар улс боллоо” гэсэн мэдэгдэл хийж буйг тодруулан гаргадаг. МАН-ын журамт цэрэг Нийслэл хүрээг эзэлж, түр засгийн газар байгуулж буй түүхэн үйл явдлыг уран сайхнаар илэрхийлж байна. **3 дугаар анги** бол үндсэндээ 1932 оны бослого түүний урьдач нөхцлийг харуулснаараа онцлогтой. Энд Тариатын бага сургуулийн багш Бат өгүүлэхдээ “...Ангийн тэмцэл бол зориг хатуужил хэрэгтэй яггүй ажил. Нэг талаас ард түмэн, нөгөө талаас ноёд тайж нарын Түүх бичлэгийн нэг чухал зарчим байдаг. Аливаа түүхэн үйл хэргийг хэт их дөвийлгөхгүй, бас хэт их өөчилж гоочлохгүй төв шугамыг баримтлан бичих зарчим юм. Кинонд өгүүлж буй үйл явдлууд түүхэн бодит үнэн хийгээд гол шугамаас хазайгаагүйг илтгэдэг. Тиймээс ч хэдэн арван жилийн дараа үнэ, цэнээ алдаагүй, олон түмний ахин дахин үзэх дуртай бүтээл хэвээрээ байгаа нь зохиолч, найруулагч, оператор, зураглаач, жүжигчид болон энэ киног бүтээхэд оролцсон бүх хүмүүсийн хичээл зүтгэл, сэтгэлийн илэрхийлэл юм. Нөгөөтээгүүр кинонд газар усны нэр, хот, хүрээний нэрс нэлээд гарч байгаа нь Монголчуудын ахуй амьдрал байгалтайгаа салшгүй холбоотой гэдгийг илтгэнэ. тэмцэл байгааг ангийн тэмцэл гэж байгаа юм” хэмээдэг.

Кино маань ч гэсэн “Тамирын гол”-ын нэрээр нэрлэгдсэнийг зориуд анхааран үзүүштэй. Түүх бичлэгт ч газар усны нэрсийг чухалчлан үздэг. Кинонд Тарлан хайрхан, Тайшир хан, Тамирын гол, Хануй зэрэг газар усны нэрс, Богдын хүрээ, Нанжин хот, Пертград, Шанхай хот, Ангарын хот, Лу гүний хүрээ, Заяын хүрээ, Хиагт, Хан-Өндөрийн хүрээ, Тариатын хүрээ зэрэг хот хүрээдийн нэрс гарч байгаа нь түүхэн газар зүйн мэдлэгийг илэрхийлнэ.

“Тунгалаг Тамир” монголын уран сайхны кино нь түүхэн үйл явдал, түүхэн бие хүний үйл ажиллагаа, түүхэн газар ус гэсэн 3 зүйл дээр зангидагдаж байгаа юм. Мөн түүхэн дүр, түүхэн үйл явдлыг тодруулж гаргаж байгаа уран сайхны дүрийг хэрхэвч орхигдуулж болохгүй.

Монголын түүхэн уран сайхны кинонд гол дүр Эрдэнийн дүр шиг гүнзгий агаад идэвхтэй оролцсон дүр ховор. Энэ үеийн ард түмний түүхийг Эрдэнийн дүр, түүний туулсан амьдрал нэгд нэггүй харуулж байна. Товчоор хэлбэл Эрдэнийн дүрийг “Тунгалаг Тамир” уран сайхны киноны үзүүлсэн нийгэм, түүхийн цаг үе дэх монголын ард түмний нийтлэг дүрийн хураангуй гэж хэлж болно. Төрөлхийн ухаантай, хэрсүү, зоримог шулуун зан төрхтэй зарц Эрдэнэ шударга бус бүхний өөдөөс

THE CULTURAL WAY

сөрөн тэмцээр сүүлдээ ухамсартай хувьсгалч болж байна. Эрдэнэ амьдралын ээдрээтэй, гуниг зовлон дүүрэн зам туулна. Монгол хүний үнэнч шударга, тууштай, зовлон зүдгүүрийг өөрийн биеэр амссан жирийн хүмүүсийн тод жишээ юм. Монголын ард түмний эрх чөлөө, саруул сайхан ирээдүйн төлөө жинхэнэ тэмцэгчид болж хувирсан” дүр гэсэн дүгнэлттэй санал нэг байна.

Цахиур Төмөр бол киноны гол баатар халхын сайн эрийн дүр юм. Манж Хятадын колоничлол, монголын хаад ноёдын дарлалын эсрэг тэмцэн боссон домогт баатруудын нэгдмэл, дүр Төмөрийн тэмцэл өвөрмөц юм. Дарлал мөлжлөгийн эсрэг монголын ард түмэн олон хэлбэрээр тэмцэж байлаа. Тэрхүү олон хэлбэрийн нэг нь одоо болтол ард түмний дунд домог болон яригдаж байгаа шилийн сайн эрсийн тэмцэл юм. Шилийн сайн эрчүүд бол ашиг хонжоо хайсан хулгайч нар огт биш. Тэд дарлагч ангийн нэр сүрийг доромжилж, адуу малыг нь хүчээр аван ард олонд тарааж, эр чадлаа гайхуулан, хорсол бухимдлаа тайлж байлаа. Улс орон маань тэр цагт харанхуй бүдүүлэг байснаас болж тэрхүү зоригт эрс тэмцлийн ийм гэнэн балчир аргыг сонгон авч байв. Ард түмний тэмцлийн энэхүү хэлбэрийг зохиолч Төмөрийн дүрээр харуулсан юм. Ард түмэн шилийн сайн эрсийг ихэд хүндэтгэн үзэж бахархдаг байлаа. Цахиур Төмөр бол бусад уран сайхны кино дурслэгдсэн сайн эрсийн дүрээс өргөн хүрээтэй, баялаг агуулгатай, анги нийгмийн шинж, түүхэн зүй тогтол, ялангуяа уран сайхны дүрийн хувьд өвөрмөц онцлогтой болжээ.

Дээрхээс нэгтгэн дүгнэвэл:

1. Монголчуудын түүх бичлэгийн уламжлалд өөрийн гэсэн өвөрмөц дүр төрх, дэг жаягийг бий болгож, түүний бодит илрэл болох түүхийн зохиолууд өнөө үед бидэнд уламжлагдан ирсэн ажээ. Бид энэ удаа нэрт соён гэгээрүүлэгч Ч.Лодойдамбын “Тунгалаг тамир” романаас сэдэвлэн туурвисан “Тунгалаг тамир” уран сайхны кино нь түүх бичлэгийн өвөрмөц төрөл болох талаар өгүүлэхийг хичээж байгаа болно. XX зууны эхнээс дэлхийн түүхэнд олон үйл явдал тохиолдсон. Тэрхүү үйл явдалд Монгол Улс татагдан орж, улсынхаа тусгаар тогтнолыг зарлан тунхаглах, бусдаар хүлээн зөвшөөрүүлэх, баталгаажуулах үйл явц тасралтгүй явагдсан.
2. Монгол Улсын Төрийн хошой шагналт алдарт зохиолч Чадраабалын Лодойдамба (1917-1970) XX зууны шилдэг “Тунгалаг Тамир” романаар 1970-1973 онд гурван ангит уран сайхны кино бүтээжээ.

THE CULTURAL WAY

- “Тунгалаг Тамир” уран сайхны киногоор түүхэн үйл явдал, дүр, баатруудын амьдрал үйл ажиллагаа, сэтгэл зүй, зан чанарыг хүний оршихуйн экзистенц, ёс суртахууны үй олон шинж чанар, үзэгдэл үйлдлээр дамжуулан түүхэн баримтанд тулгуурлан зураглан гаргажээ.
3. “Тунгалаг тамир” уран сайхны кино бол Монголын түүх бичлэгийн хөгжилд дэвшилтэт шинэ үзэгдэл болсон юм. Учир нь эл бүтээлд өгүүлэн буй түүхэн цаг үеийн нийгмийн зөрчилдөөнт ахуй байдал хийгээд ертөнцийн жам ёс, монгол хүний амьдралын мөн чанарыг төгс үзүүлсэнд оршино. Тухайн бүтээлд Монгол орны 1914-1932 оны эдрээт түүхэн цаг үеийн түүхийг уран сайхны аргаар түүхэн баримтанд түшиглэн онц сонирхолтойгоор илэрхийлэн үзүүлэхдээ нийгмийн шинэчлэлийн утвар, өөрчлөлтийн түүхэн нөхцөл, тохироо бүрдэж буй агшин, хувьсгалын үе, түүнийг хүлээж авч буй нийгмийн сэтгэл зүй, улмаар шинэ нийгмийн төлөвшлийн үеийг голлон харуулахыг зорьсон ба энэ зорилгоо бүрэн биелүүлсэн түүхэн бүтээл юм. Энэхүү түүхэн бүтээлд тухайн цаг үеийн монгол орны нийгэм түүх, монголчуудын аж байдал, ахуй амьдрал, ёс суртахуун, уламжлал заншил, шашин шүтлэг бүгдийг багтаан үзүүлэхдээ уран сайхны дүрүүдээр дамжуулан илэрхийлэх зарчмыг зохиолч баримталсан байна.
  4. Лодойдамбын “Тунгалаг тамир” уран сайхны кинонд гарч буй түүхэн үйл явдал, түүх бичлэгийн зарим тодорхой чиглэл, түүхэн бодит үйл явдал, түүхэн баримтад анализ хийж, түүхэн философийн үүднээс түүхийн холбогдох ойлголт, категориор дамжуулан авч үзлээ. Энэхүү чанд хатуу шаардлага, шалгуурыг “Тунгалаг тамир” уран сайхны кино давж гарч чадсан байна. Тус кино нь 1914-1932 оны түүхэн үйл явдлыг уран сайхны аргаар харуулснаараа монголын түүх бичлэгийн хөгжилд чухал хувь нэмрийг оруулжээ.

THE CULTURAL WAY

ABSTRACT

The feature film “Tungalag Tamir” is a new progressive phenomenon in the development of Mongolian historiography. This is because it perfectly shows the conflicting social life of the historical times and the nature of the world and the life of the Mongolian people. In that work, the history of the complicated historical period of Mongolia from 1914 to 1932 is expressed in an artistic way based on historical facts in a very interesting way. It is a historical work that aims to focus on the period of maturity and has fully achieved this goal.

Key words: *History, historiography, historical fiction, form, feature film*

НОМ ЗҮЙ

1. Баярсайхан Д. “Монголын түүх бичлэг” (Удиртгал, эртнээс арван зургаадугаар зуун) I боть. УБ., 2021.
2. Батбаяр Д. “Монголын түүхийн шинжлэх ухааны арга зүй, хөгжлийн зарим асуудал” УБ., 1984. //Түүхийн судлал. I-XVIII, F-8.
3. Бира Ш “БНМАУ-н түүх бичлэгийг хэрхэн судалж байгаа тухай” УБ., 1980. Түүхийн судлал. t-XV, F-3
4. Болдбаатар Ж. “Түүхийн шинжлэх ухаан, метатүүх ба түүхчид” УБ., 2004. // Түүхийн Танин мэдэхүйн явц дахь мета онолын ба эмпирик асуудлууд-орчин үе" ЭШБХ-ын эмхэтгэл.
5. БНМАУ-ын түүх. УБ., 1966. Тэргүүн боть.
6. Дүгэрсүрэн Т. Чадраабалын Лодойдамба (1917-1970) намтар, зохиол. УБ., 1982
7. Монгол улсын түүх. УБ., 2003
8. Нямдорж Ү. “Түүхийн судлал ба түүний аргазүйн зарим асуудал” УБ., 1990. Түүхийн судлал" t-XXV, F-3.
9. Очир А. “Түүх судлал шинэ зуунд” УБ., 2001. / Түүхийн судалгаа сургалт арга зүйн тулгамдсан асуудлууд
10. Цэвэл Я. “Монгол хэлний товч тайлбар толь” УБ., 1966
1. Философийн толь. УБ., 1990

ЧИНГИЙН ҮЕИЙН МАО ДА ИН ХЭМЭЭХ ХҮНИЙ ТУХАЙ НОТЛОЛ

Ли Шяохун*

ХУРААНГУЙ

Чин гүрний түүхэнд Мао Да Ин бол ордны улс төрийн байдалд нөлөөлж, шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэсэн хүн биш боловч Чин гүрний үеийн олон эрдэмтэн, туслагч шавь нарын нэг болох түүний хувийн амьдралын туршлага нь тухайн үеийн нийгэм, улс төрийн олон талыг жишээлэн үзэхэд хангалттай билээ. Түүгээр ч зогсохгүй Мао Да Ин-ийг нас барсны дараа үнэнч баатар цол нэхэн өгч хүндэтгэх болжээ. Тиймээс Мао Да Ин-ий амьдралын түүхийг хэлэлцэх нь эрдэм шинжилгээний чухал ач холбогдолтой бөгөөд түүхэн үнэ цэнэтэй юм. Тус өгүүлэлд Мао Да Ин-ий төрсөн, нас барсан он, сар, өдөр, бичгийн нэрийг олон арвин түүхийн материалаас гүйлгэн судалж, амьдралын замналд дүн шинжилгээ хийж, улмаар Мао Да Ин-ий түүхийг харьцангуй бүрэн гүйцэд сэргээх оролдлого хийлээ. Чин гүрний үеийн дунд, доод давхаргын хүмүүсийн амьдралын түүхийн тод жишээ болгохын төлөө юм.

Түлхүүр үгс: *Мао Да Ин, төрсөн ба нас барсан он, туслагч, үрэгдсэн нь*

---

* ӨМИС, МСДС-ийн Монгол түүхийн салбарын докторант

清人毛大瀛生平实考

李晓红

(内蒙古大学蒙古历史学系, 博士研究生)

摘 要

在清朝的历史上,毛大瀛固然算不上能够影响清廷政局,发挥过举足轻重作用的人物。不过,作为数众多的清代士人、游幕学子中的一员,其个人的生平履历已足以反映出当时社会与政治的诸种面相,况且毛大瀛因最终殉国还成为了清朝用以表彰“忠节”的政治典型。故探讨毛大瀛的生平历史,有其重要的学术意义与历史价值。文章通过爬疏勾稽史料,考证出毛大瀛的生卒年及其字号,缕析清楚了其生命运行的轨迹,进而较为完整地还原出毛氏一生的历程,为研究清代政治社会里的中低层人物群体的生命史提供了一个具体而微的鲜明例证。

关键词: 毛大瀛; 生卒年; 游幕; 殉国

一 生卒之年 小字别号

毛大瀛,清朝江苏宝山(今为上海宝山区)人,早年即以诗扬名,号“练川十二才子”之一,但毛大瀛屡仆于科场,终其一生并未能取得科举功名,其孙毛岳生在为之所作行状中便言乃祖年少时“补县学生”,然“屡乡试不录”¹。

关于毛大瀛的生卒年,毛岳生撰《行状》称其卒于嘉庆五年(1800),得年六十六(虚岁)。据之,则毛大瀛应该出生于清雍正十三年(1735)。不过,从毛大瀛所作《四十生朝述怀十四首》及其在乾隆四十年(1775)正月初一所作《元旦》²两诗的记载来看,毛大瀛年四十时,恰为山东王伦起义(乾隆三十九年,1774)的次年(1775)。据之,可推定其生年应该在乾隆元年(1736)。另有一条证据是,毛大瀛的挚友姚令仪在为毛氏的遗著撰写序言时说到“海客长余十八岁”³,而姚令仪的生卒年有墓志为证,生于乾隆十九年(甲

¹ [清]毛岳生《奉直大夫四川简州知州先大夫毛公行状》,《休复居文集》卷六,《清代诗文集汇编》第570册,上海:上海古籍出版社,2010年影印1936年宝山滕氏翻刻道光二十四(1844)嘉定黄氏刊本,第183页。

² [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷六,《清代诗文集汇编》第387册,上海:上海古籍出版社,2010年影印清嘉庆七年刻本,第580页。

³ [清]姚令仪《戏鸥居诗钞序》,毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷首,《清代诗文集汇编》第387册,第508页。

戊，1754），卒于嘉庆十四年（己巳，1809）⁴。因此，毛大瀛之生年可定在1736年，其卒年则应在1800年。

毛大瀛，原名思正，字又莪，改字海客⁵，毛大瀛一般以号行世。据毛氏诗集所载，其早年曾号梅坡。他的《题浦鹤天梅花村四首》第一首首句便称“廿载梅坡子”，下有自注，云“余旧号梅坡”⁶。

二 北上求仕 游幕国府

清乾隆三十三年（1768），毛大瀛与同乡好友许燦等获荐，得附学于国子监，故二人便立即北上京师，谋求科考出仕之机会⁷。

按，毛大瀛与许燦为挚友。光绪《宝山县志》载其小传，略云“许燦，字文光，有奇徵。少习骑射，入武庠。长而厌弃，发愤读书，与毛大瀛、陈汝秋、蒋一元论文赋诗，称畏友。邑令李长青观风询知为武生，奇之，令援例入太学，应试京师。名日起”⁸。在毛大瀛的诗集《戏鸥居诗钞》中即收有其赠许燦之诗数首。其中《送许文光之云南学使幕八首》第一首，语云“襆被相依入帝京，来何草草去何轻”⁹，所言就是毛大瀛与许燦等同被时任宝山县县令的李长青举荐，入国子监为监生事。

同一年的夏天，毛大瀛等人抵达当时的都城顺天府（今北京），便投靠其乡人，在京为官的印宪曾（1719-1789，字昭服，别字松汀，江苏宝山人。中乾隆十五年（1750）乡试，次年为进士，为官清廉，有声誉，善断刑狱。又能急人之难，人乐亲近之。官至浙江分巡宁绍台海防兵备道¹⁰），寓居其所¹¹。

4 [清]姚鼐《通奉大夫四川布政使姚公墓志铭并序》，刘季高标校《惜抱轩诗文集》，上海：上海古籍出版社，1992年，第359页。

5 [清]毛岳生《奉直大夫四川简州知州先大夫毛公行状》，《休复居文集》卷六，《清代诗文集汇编》第570册，第183-185页；《清史稿》卷四八九《毛大瀛传》，北京：中华书局，1977年，第13512页。

6 [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷八，《清代诗文集汇编》第387册，第598页。

7 [清]毛大瀛《大学石鼓诗》，《戏鸥居诗钞》卷四，《清代诗文集汇编》第387册，第550页，其诗云及“岁在戊子夏，贱子游京师”，而毛氏《戏鸥居诗钞》卷三，第538页亦有《北上述怀》诗四首，其后若干首诗歌均是其在北上途中所作，通过这些诗歌，大体可知，毛大瀛当是沿京杭运河一路北上，最终抵京。

8 光绪《宝山县志》卷十《人物列传·文学》，《中国方志丛书》华中地方第407号，台北：成文出版有限公司，1983年影印光绪八年（1882）刊本，第1001页下栏。

9 [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷四，《清代诗文集汇编》第387册，第552页。

10 印宪曾其人生平，详见[清]钱大昕《浙江分巡宁绍台海防兵备道印宪曾墓志铭》（原载陈树德、孙岱《安亭志》卷十五，叶五下栏，收入陈文和主编《嘉定钱大昕全集》（增订本）第11册，上海：上海古籍出版社，2016年，第267-269页）及姚鼐《印松亭家传》，刘季高点校《惜抱轩诗文集》，第147-148页。

11 [清]毛大瀛《初至京师投印比部松汀寓邸有作》，《戏鸥居诗钞》卷四，《清代诗文集汇编》第387册，第549页。

十余天后，毛大瀛移居到国拙斋的住处¹²。所谓国拙斋，即国泰，字雨苍，拙斋应是其号，国泰号为“拙斋”，此出于推定，无直接记载。其一、毛大瀛《戏鸥居诗钞》中数次提及之，初称“拙斋比部”，再称“拙斋方伯”，最后称“拙斋中丞”，这与国泰之任职经历亦符，国泰初在刑部任职，乾隆三十六年（1771）九月辛未，外派山东，任按察使，次年五月甲子，改任山东布政使，四十二年十月甲戌，补授山东巡抚之职。清朝巡抚例兼都察院右副都御史，故有“中丞”之谓¹³。毛大瀛与国泰定交亦当始于此时。毛大瀛与国泰之交，堪称莫逆，清人洪亮吉有一文，述之甚详，兹节录如下：

君（即毛大瀛）为幕府，笺奏最工，业此者二十年。其在山东巡抚国泰幕几十年。国泰者，君在京邸时素识，约为兄弟者也。出官山东，即挟之以行。国性暴戾，妻子仆隶皆若不可一日共居，独重君，始终无纤毫芥蒂。君质直，尝面数其过，国受之，不校也。国盛怒时，或至扑妻子，刃仆隶，独得君数语即解。以是署内外事君如神明。国亦饬所亲下人奉君若奉己。君或赴试，则一府中环以泣，阻其行，若势不可留，则各囊金为赠，君一入试，则所获无算，君亦随手辄尽，不余一钱也。在幕府日，国四鼓即促君起，然巨烛，与分校治官文书，日出，事始竣。国读书，不甚分句读，顾酷嗜作制举文，日必拈一题，强君共作。方御史钱沄之特科国及山东亏缺库项也，上心动，特命亲信大臣偕御史晨夕驰往勘实。其弟国霖规知之，募善走者，先半日驰抵济南，国仓皇丧魄。时署中积金实无数，因乘夜运入司库及运司首府首县各库，以补缺项。然存金尚累累，公廨后有珍珠泉，深丈许，遂舁至泉侧沉之。后抚臣明兴浚池，尚得金数十万，盖国黩贿如此。事大露，逮国入都，下刑部狱治罪。君亦随入，时以谐语宽解。¹⁴

¹² [清]毛大瀛《移寓国拙斋比部斋中》，《戏鸥居诗钞》卷四，《清代诗文集汇编》第387册，第549页。

¹³ 参《清实录》之《高宗纯皇帝实录》第890、909、1044卷，北京：中华书局，1986年，总第19册，第930页上栏；第20册，第177页下栏、第21册，第983页上栏；《清史稿》卷三三九《国泰传》，第11077-11078页；又，《洗冤录备考十一则》正是国泰在山东巡抚任上时所颁行，题名下作“乾隆四十二年山东国中丞拙斋颁发”。国泰是乾隆四十七年（1782）山东亏空巨案的主要当事人，故《洗冤录备考》收入道光24年（1844）刊印之《重刊补注洗冤录集证》（宋慈原著、王又槐增辑，李观澜补释，卷5《重刊洗冤录彙纂补辑》，叶2下栏）时，或因之而隐其名。

¹⁴ [清]洪亮吉《跋简州知州毛大瀛所致书及纪事诗后》，《更生斋文甲集》卷四，刘德權点校《洪亮吉集》，中华书局，2001年，第1043-1044页。

THE CULTURAL WAY

据上引洪亮吉文，毛大瀛在国泰处任幕僚达十年之久，直至乾隆四十七年（1782）年，国泰案发为止。

据上引洪氏文所言，国泰外派山东任官，携毛氏共往。而经笔者前文考证，国泰以刑部郎中外任山东按察使的时间在乾隆三十六年（1771）九月，故毛大瀛随国泰前往山东，始任其幕僚的时间即在此时。毛氏诗集《戏鸥居诗钞》第四卷所录数首诗可为之证：

其一、《济南杂感》第一首即云“旅食行踪那自由，萧然襆被更齐州，依人偶寄青油幕，怀古还登白雪楼”，又一首有语云“每於镜里识头颅”并自注“头颅”出典“陶弘景云‘今年三十六头颅’可知余亦三十六矣”；其二、诗名作《冬至前一日拙斋大方伯招同胡玉田陈延叟屈东侯讌集见山草堂对雪分韵得诗四首》；其三、《除夕》，该诗首两句“三年燕市逢除夕，今岁羈栖历下城”。¹⁵

前文已经考证出毛大瀛生于清乾隆元年（1736），故其三十六岁时，正值乾隆三十六年（1771）。毛诗所谓“偶寄青油幕”，自言其任职国泰幕府；“三年燕市逢除夕”指自乾隆三十三年（1768）夏至三十六年（1771）秋，毛氏离京赴山东为止，其在京师所度过的三个除夕；“今岁羈栖历下城”，自谓该年（乾隆三十六年，1771）在济南度过除夕。

乾隆三十七年（1772），清廷始修《四库全书》，并立四库馆以责其事。毛大瀛因书体甚佳¹⁶，故亦得由附监生充任四库馆誊录，不过，毛大瀛何时入京充誊录，这在其孙毛岳生为之所作行状中并无具体交代。通过检阅毛大瀛现存诗稿，我们可以发现若干蛛丝马迹，其《四十生朝述怀十四首》第四首有语“去岁秋风命仆夫，重携书剑走燕都……但以微名留典籍……”又，《送蒋立可归绍兴》一诗，语云“去秋我入都，濒行挽白搭。殷勤进良规，諄复勉大业。严冬毳毳归，相见诉尘劫”¹⁷。由之可见，乾隆三十九年（1774）秋，毛大瀛北上应试，虽未能中举，但谋得了四库馆抄录差事，故迟至同年冬方南归山东幕府。从毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷六所载诸诗来看，之后的数年时间，毛大瀛应该一直在国泰幕府任职，直至乾隆四十七年（1782），国泰贪腐亏空案爆发。同年春，国泰被押解回京受审，而毛大瀛亦随同入都，毛大瀛于案事无涉，故未受牵连。

¹⁵ [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷四，《清代诗文集汇编》第387册，第556、560页。

¹⁶ 前揭洪亮吉文云其“笺奏最工，业此者二十年”，毛大瀛的书体，参见文末所附毛大瀛寄印绶园诗札一通。

¹⁷ [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷六，《清代诗文集汇编》第387册，第580、581页。

三 四海流离 游幕为业

毛大瀛因国泰案再返京师，国泰被责令自裁后，毛大瀛为之料理后事¹⁸，不负知己。此时的毛大瀛自身处境并不太好，寓居在寺庙及友人那里，仍充四库馆膳录之役。关于毛大瀛此时仍供役四库馆的事情，在其诗集中可以发现一些记载。其中《题周小濂载书图》一诗有言“周郎挟策走京洛”“惟时天子重儒术，特开石室名山储，爰置写书各官职，北堂西邸来于于，周郎晨书复暝写，余亦厕列为钞胥”¹⁹，说的就是二人在京师充四库馆膳录之事。

周铨（字号小濂，苏州人，曾寓居扬州）在乾隆四十八年（癸卯，1783年）时北上应举²⁰，未能中式，却获荐得入四库馆为抄书匠，乾隆五十年（乙巳，1785）因父丧，匆匆南归²¹。前此一年，毛大瀛虽已因充膳录期满而得按例议叙陝西州同知，然而亦因需服父丧，不能西行候缺为官²²。前揭毛氏诗集所载其与周铨等人的联韵诗《集小濂鉴远楼招同吴芑岳夜饮联句三十四韵》中有语“春风湖上吹”“一别经三年”，所说“一别经三年”就是指毛、周二入乾隆五十年（1785）年自京城分别后的首次相聚，两人的这次相聚宴饮发生在乾隆五十三年（岁戊申，1788）初春。

在与周铨分别后的数年期间，毛氏依旧依人为幕僚官，其《甬上杂咏》数首中“记曹聊代鱼鳞使”“独爱使君风义重，特分一榻下狂生”“趋依幕府慰灯前”等数句所指甚明，然其在何处游幕则难详考²³，惟知其活动的区域大概在今浙江宁波一带。乾隆五十二年（岁丁未，1787），钱大昕应鄞县令钱维乔之邀，总纂县志，毛大瀛就有诗一首呈送钱大昕，诗末有注语，云“时聘先生纂修新志”²⁴。

乾隆五十三年（岁戊申，1788）年四月前后，毛大瀛经多方筹措，终拟赴陝西候缺，携子同行，走水路，先至扬州。毛大瀛在扬州曾作短期逗留，

¹⁸ [清]毛岳生《奉直大夫四川简州知州先大夫毛公行状》，《休复居文集》卷六，《清代诗文集汇编》第570册，上海：上海古籍出版社，2010年，第185页。

¹⁹ [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷七，《清代诗文集汇编》第387册，第595-596页，同年，毛大瀛亦因父丧南归，参见毛氏该诗诗中自注文。

²⁰ [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷七《集小濂鉴远楼招同吴芑岳夜饮联句三十四韵》载周铨联句“信宿黄花寺，穷年幕府僚”有自注“癸卯秋闱，与海客同寓黄花寺”，《清代诗文集汇编》第387册，第591页。

²¹ [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷七，《清代诗文集汇编》第387册，第596页。

²² [清]毛岳生《奉直大夫四川简州知州先大夫毛公行状》，《休复居文集》卷六，《清代诗文集汇编》第570册，上海：上海古籍出版社，2010年，第183页；又毛大瀛《甬上杂怀》，《戏鸥居诗钞》卷七，《清代诗文集汇编》第387册，第589页，其中一首末句“此日休劳张奉薄，几曾西笑向长安”，下有自注“时将服闋，赴秦中候补”，所言服闋，正指其服父丧期将满。

²³ 或为印克曾，时在宁绍台道任上，参见前揭钱大昕撰墓志铭及姚鼐撰家传。

²⁴ [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷七，《清代诗文集汇编》第387册，第590页，钱大昕于乾隆五十二年（1787）春往鄞县修志，历五月而成，参见《竹汀居士年谱》，《嘉定钱大昕全集》，第1册，第32-33页。

与扬州士人唱和往来，诸如“扬州八怪”之一的罗聘、寓居扬州的金兆燕，李保泰等人同时，毛大瀛与从苏州来扬州的周铨重逢，周铨且为之置办远行所需的物事，毛大瀛为表谢意，撰诗以赠之。²⁵

乾隆五十三年（1788）夏，毛大瀛携子毛际盛过徐州，探视其长女，其后毛大瀛西行，其子则返扬州。²⁶毛大瀛行至湖北境，遇毕沅、惠龄，得其赏识，暂在湖广总督暨湖北巡抚幕府任事，后因参加修筑坝堤，治水有功，得到毕沅举荐，留任湖北，侯州副之职，毛大瀛有诗《弇山总制以余同原任汉阳太守杨芳春武昌太守史湛汉阳大令谢王鹭天门大令沈清直奏留湖北工次感赋四首》记此事²⁷。毛大瀛虽有州副之名，但仍在侯缺之列，实际上仍旧从事着幕府书记的工作，正如毛大瀛诗中所自言“薄宦依然幕府身，掌记飞书羞阮瑀”“监州觅解期犹早”。

毛大瀛在毕沅、惠龄的幕府中任职时间不算长。《行状》中仅云“寻以忧罢去”，然而毛大瀛丁母忧的时间则不可知，现仅知毕沅在举办六十寿宴时，毛大瀛仍在湖北总督幕府中供职，并作诗为毕沅贺寿²⁸。毕沅生于雍正八年（1730）八月十八日²⁹，故至少在乾隆五十四年（1789）秋八月前后，毛大瀛仍旧供职於毕沅、惠龄幕府中。

四 书生仗剑 尽忠殉国

毛岳生《行状》记称，毛大瀛后来又因举荐得以往山东侯缺，且提及段文经一案，言毛大瀛曾参与该案件的审讯，然而没有具体系年³⁰。因毛大瀛诗

²⁵ [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷八《小濂送别韵》《别周小濂于湖上重过扬州会晤叙次成诗即用小濂送别韵》《走笔赠罗两峰》《访金棕亭博士于康山草堂留饮有赠次棕亭正月九日泛舟湖上韵》《赠李啬生郡博》《小濂为余治行装送行感激成诗三叠山中倡和韵四首》《罗两峰属题鬼趣图成七古四十韵》，第599-601页；金兆燕《棕亭诗钞》卷八《毛海客周小濂毛青士各次余正月九日湖上宴集诗韵为赠叠韵奉训兼送海客赴陕四首》《次韵送毛海客之官案中四首》，《续修四库全书》本，上海：上海古籍出版社，2002年，第1442册，第259页。

²⁶ [清]毛大瀛《荆州客感》，《戏鸥居诗钞》卷八，《清代诗文集汇编》第387册，第604页，怀其女之诗下有云“携儿六月过徐州，弱女相逢泪暗流，岂谓乃翁如梗泛，谁知尔弟亦浮萍”，下有注语，言“六月间，余携儿过扬州，探视大女，余行后，儿子亦赴扬州，追忆之下，殊难为怀也”。

²⁷ [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷八，《清代诗文集汇编》第387册，第606页；又，洪亮吉己酉岁（1789）初旅次武昌，毛大瀛于正月初二日邀之共游武昌三山并赏梅，洪亮吉有诗记之，称毛大瀛为“太仓毛州倅大瀛”，见洪亮吉《卷施阁诗集》卷八，刘德权点校《洪亮吉集》，第623页，其孙为所撰行状称其因“参治河决，功成，权汉阳通判”，无系年，见前揭毛岳生《休复居文集》卷六，《清代诗文集汇编》第570册，第183页。

²⁸ [清]毛大瀛《弇山总制六十寿讌诗》，《戏鸥居诗钞》卷八，《清代诗文集汇编》第387册，第605页。

²⁹ [清]钱大昕《太子太保兵部尚书湖广总督世袭二等轻车都尉毕公墓志铭》，吕友仁校点《潜研堂集》之《潜研堂文集》卷四十二，上海：上海古籍出版社，2009年，第767页。

³⁰ 按，毛岳生所撰《毛大瀛行状》中关于毛大瀛早中年时期的若干记事多有含混不清之处，这应该是由毛大瀛在嘉庆五年（1800）被白莲教徒击杀殉难时，毛岳生尚年幼，而该行状又是其在毛大瀛过世二十余年后所撰，毛大瀛中年时长期漂泊在外，与家人分隔，惟其入川为令后，才将其妻及其他家人接往官署，故毛岳生《行状》对其祖入川后之行迹记载较为详实，多可取，而对毛大瀛任职幕府、在外漂游所历二十余年间的的事迹则多语焉不详。

稿所收并非其全帙，所以，从其诗集中难寻其在乾隆五十四年后有无再往山东任职的记载。不过幸运的是，笔者在行将撰写完该文时偶然发现了《重修简州志》收录了清人高士魁撰写的一篇《奉直大夫知简州事毛公传》³¹一文记载毛大瀛晚年的事迹，特别是毛氏参与川藏间军事、剿杀苗民白莲教众事尤其详细，可资考证。

结合前文所引姚令仪序言以及前文屡引的《行状》可知，乾隆五十六年（1791）末至乾隆五十七年（1792）秋，毛大瀛曾跟随惠龄参加了清朝与廓尔喀之间的战事，³²而惠龄在湖北任巡抚时，毛大瀛又是他及总督毕沅的幕府官，乾隆五十四（1789）年九月至五十六年（1791）间，惠龄又恰在山东巡抚任上。五十六年十一月入京述职，随即升任四川总督，朝廷令其协同福康安“剿办廓尔喀匪”。正值惠龄在山东巡抚任上的辛亥年（1791）春，山东德州发生洪灾，致使河坝决堤，沿岸受灾。惠龄在湖北巡抚任上时即已知晓毛大瀛善于治水，因此起用丁忧在家的毛大瀛，令其治水，修筑溃坝。事成恰逢毛大瀛服丧期满，惠龄便署令其任利津县县丞³³。

廓尔喀战事之后，毛大瀛因功补潼川府经历（一作“参军”），因“督运军粮事”，未赴任。后累积战功，获升任四川中江令，时在乾隆五十八年（1793年）³⁴。嘉庆元年（1796），达州白莲教起事，毛大瀛随福康安、惠龄及勒保等人进剿白莲教众，再立战功，升简州知州。后勒保被弹劾罢官，毛大瀛原被保荐出任潼川知府，因之亦遭罢免。嘉庆四年，毛大瀛获命，复任简州知州，时白莲教众起事为乱者甚众。嘉庆五年三月辛巳，毛大瀛领兵出境，欲阻之于简州境外，终因寡不敌众，为白莲教众杀于金堂县境内的土桥沟，时在是年三月壬午（农历三月十三日，公历4月23日）。³⁵

毛大瀛死后，其友吴昇有歌诗悼之³⁶。张问陶亦有诗及论其死难事，张氏所撰诗的其中一句“崩雪埋头心不死”下之注文记有一则关于毛大瀛的佚事，甚有兴味，值得一录。文载“海客从征西域，途中为崩雪所压，遇厨人继至，以铁勺挖出，得不死。同行数骑及所乘马不及救，皆立僵雪下”³⁷，这里说毛

³¹ 咸丰《重修简州志》卷十三中《艺文志》，叶51下栏。

³² [清]姚令仪《戏鸥居诗钞序》，毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷首，《清代诗文集汇编》第387册，第508页。

³³ 咸丰《重修简州志》卷十三中《艺文志》，清咸丰三年（1853）凤山书院刊本，叶51下栏。

³⁴ 咸丰《重修简州志》卷十三中《艺文志》，叶51下栏；又，民国《中江县志》卷五《职官·文职表》，《中国地方志集成·四川府县志》第21辑，亦记其任中江县令在乾隆五十八年，第696页。

³⁵ [清]毛岳生《奉直大夫四川简州知州先大夫毛公行状》，《休复居文集》卷六，《清代诗文集汇编》第570册，第184页；咸丰《重修简州志》卷十三中《艺文志》，叶51下栏至52下栏。

³⁶ [清]吴昇《毛海客刺史挽歌》，《小罗浮山馆诗钞》卷九，《清代诗文集汇编》第443册，上海：上海古籍出版社，2010年影印同治四年（1865）刻本，第348页；

³⁷ [清]张问陶《庚申四月闻贼犯简州毛海客大瀛刺史被害》，《船山诗草》卷十五，北京：中华书局，1986年，第426页。

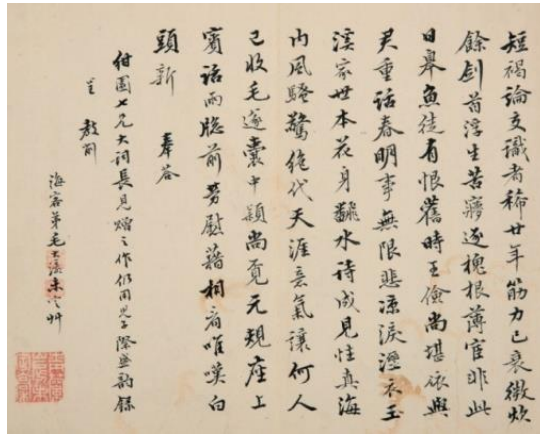

THE CULTURAL WAY

大瀛在随军征西藏时，曾遭遇雪崩，赖“厨人”解救，方得以脱困。这名“厨人”后来一直跟随毛大瀛，名王诚，最终也随毛大瀛殉难³⁸。

毛大瀛诗名早成，著作甚丰，据毛岳生所撰《行状》，其著有诗集三十卷，文集八卷、杂著六卷，身后刊行的著作只有诗九卷，词话一卷、丛话一卷³⁹而已，他稿均已佚失。

附录：毛大瀛手迹、毛大瀛像

³⁸ [清]毛岳生《奉直大夫四川简州知州先大夫毛公行状》，《休复居文集》卷六，《清代诗文集汇编》第570册，第184页。

³⁹ 按：《戏鸥居词话》《丛话》有王欣夫、赵怡深等《戊寅丛编》本，词话后又收入唐圭璋《词话丛编》。其早年所作诗被王鸣盛选录，刊入《练川十二家诗》，南京图书馆有藏本，《中国古籍总目》似亦失收。

THE CULTURAL WAY

ABSTRACT

In the history of the Qing Dynasty, Mao Daying was certainly not a figure who could influence the political situation of the Qing court and played a pivotal role. However, as one of the numerous scholars and Youmu students in the Qing Dynasty, his personal life experience is enough to reflect the various aspects of society and politics at that time. Moreover, Mao Daying became the Qing Dynasty's honor for the death of his country because of his death. Loyalty" political model. Therefore, discussing Mao Daying's life history has important academic significance and historical value. The article researches the date of Mao Daying's birth and death and his name by crawling through Gouji historical materials, analyzes the track of his life, and then restores the course of Mao's life in a relatively complete way. The life history of the group of characters provides a concrete and vivid example.

Key words: *Mao Daying, year of birth and death, ordinary, martyrdom*

НОМ ЗЫЙ

1. [清]毛岳生《奉直大夫四川简州知州先大夫毛公行状》，《休复居文集》卷六，《清代诗文集汇编》第570册，上海：上海古籍出版社，2010年影印1936年宝山滕氏翻刻道光二十四（1844）嘉定黄氏刊本
2. [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷六，《清代诗文集汇编》第387册，上海：上海古籍出版社，2010年影印清嘉庆七年刻本
3. [清]姚令仪《戏鸥居诗钞序》，毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷首，《清代诗文集汇编》第387册，第508页。
4. [清]姚鼐《通奉大夫四川布政使姚公墓志铭并序》，刘季高标校《惜抱轩诗文集》，上海：上海古籍出版社，1992年
5. [清]毛大瀛《大学石鼓诗》，《戏鸥居诗钞》卷四，《清代诗文集汇编》第387册，第550页，其诗云及“岁在戊子夏，贱子游京师”，而毛氏《戏鸥居诗钞》卷三，第538页亦有《北上述怀》诗四首，其后若干首诗歌均是其在北上途中所作，通过这些诗歌，大体可知，毛大瀛当是沿京杭运河一路北上，最终抵京。
6. 光绪《宝山县志》卷十《人物列传·文学》，《中国方志丛书》华中地方第407号，台北：成文出版有限公司，1983年影印光绪八年（1882）
7. 印宪曾其人生平，详见[清]钱大昕《浙江分巡宁绍台海防兵备道印宪曾墓志铭》（原载陈树德、孙岱《安亭志》卷十五，叶五下栏，收入陈文和主编《嘉定钱大昕全集》（增订本）第11册，上海：上海古籍出版社，2016年，第267-269页）及姚鼐《印松亭家传》，刘季高点校《惜抱轩诗文集》
8. [清]毛大瀛《初至京师投印比部松汀寓邸有作》，《戏鸥居诗钞》卷四，《清代诗文集汇编》第387册
9. [清]毛大瀛《移寓国拙斋比部斋中》，《戏鸥居诗钞》卷四，《清代诗文集汇编》第387册
10. 参《清实录》之《高宗纯皇帝实录》第890、909、1044卷，北京：中华书局，1986年，总第19册，第930页上栏；第20册，第177页下栏、第21册，第983页上栏；《清史稿》卷三三九《国泰传》，第11077-11078页；又，《洗冤录备考十一则》正是国泰在山东巡抚任上时所颁行，题名下作“乾隆四十二年山东国中丞拙斋颁发”。国泰是乾隆四十七年（1782）山东亏空巨案的主要当事人，故《洗冤录备考》收入道光24年（1844）刊印之《重刊补注洗冤录集证》（宋慈原著、王又槐增辑，李观澜补释，卷5《重刊洗冤录彙纂补辑》，叶2下栏）时，或因之而隐其名。

THE CULTURAL WAY

11. [清] 洪亮吉《跋简州知州毛大瀛所致书及纪事诗后》，《更生斋文甲集》卷四，劉德權點校《洪亮吉集》，中华书局，2001年
12. [清] 毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷四，《清代诗文集汇编》第387册
13. 前揭洪亮吉文云其“笺奏最工，业此者二十年”，毛大瀛的书体，参见文末所附毛大瀛寄印绶园诗札一通。
14. 或为印宪曾，时在宁绍台道任上，参见前揭钱大昕撰墓志铭及姚鼐撰家传。
15. [清]毛大瀛《戏鸥居诗钞》卷八《小濂送别韵》《别周小濂于湖上重过扬州会晤叙次成诗即用小濂送别韵》《走笔赠罗两峰》《访金棕亭博士于康山草堂留饮有赠次棕亭正月九日泛舟湖上韵》《赠李畜生郡博》《小濂为余治行装送行感激成诗三叠山中倡和韵四首》《罗两峰属题鬼趣图成七古四十韵》，第599-601页；金兆燕《棕亭诗钞》卷八《毛海客周小濂毛青士各次余正月九日湖上宴集诗韵为赠叠韵奉训兼送海客赴陕四首》《次韵送毛海客之官秦中四首》，《续修四库全书》本，上海：上海古籍出版社，2002年
16. [清]毛大瀛《荆客客感》，《戏鸥居诗钞》卷八，《清代诗文集汇编》第387册，第604页，怀其女之诗下有云“携儿六月过徐州，弱女相逢泪暗流，岂谓乃翁如梗泛，谁知尔弟亦浮萍”，下有注语，言“六月间，余携儿过扬州，探视大女，余行后，儿子亦赴扬州，追忆之下，殊难为怀也”。
17. [清]毛大瀛《弇山总制六十寿讌诗》，《戏鸥居诗钞》卷八，《清代诗文集汇编》第387册
18. [清]钱大昕《太子太保兵部尚书湖广总督世袭二等轻车都尉毕公墓志铭》，吕友仁校点《潜研堂集》之《潜研堂文集》卷四十二，上海：上海古籍出版社，2009年
- 1 按，毛岳生所撰《毛大瀛行状》中关于毛大瀛早中年时期的若干记事多有含混不清之处，这应该是由毛大瀛在嘉庆五年（1800）被白莲教徒击杀殉难时，毛岳生尚年幼，而该行状又是其在毛大瀛过世二十余年年后所撰，毛大瀛中年时长期漂泊在外，与家人分隔，惟其入川为令后，才将其妻及其他家人接往官署，故毛岳生《行状》对其祖入川后之行迹记载较为详实，多可取，而对毛大瀛任职幕府、在外漂游所历二十余年间的事迹则多语焉不详。
19. 清]吴昇《毛海客刺史挽歌》，《小罗浮山馆诗钞》卷九，《清代诗文集汇编》第443册，上海：上海古籍出版社，2010年影印同治四年（1865）
20. [清]张问陶《庚申四月闻贼犯简州毛海客大瀛刺史被害》，《船山诗草》卷十五，北京：中华书局，1986年
21. 按：《戏鸥居词话》《丛话》有王欣夫、赵怡深等《戊寅丛编》本，词话后又收入唐圭璋《词话丛编》。其早年所作诗被王鸣盛选录，刊入《练川十二家诗》，南京图书馆有藏本，《中国古籍总目》似亦失收。

**Р.ЧОЙНОМЫН ЗОХИОЛ БҮТЭЭЛИЙН ДУНДАД УЛС ДАХЬ ЦААСАН
ХЭВЛЭЛ ДАМЖУУЛГЫН ЗОХИОЛ БҮТЭЭЛИЙН ТУХАЙД**

Наргил*

Л.Хасбаатар*

ХУРААНГУЙ

Монгол улсын төрийн шагналт яруу найрагч Р.Чойномын зохиол бүтээл нь ХХ зууны 90-ээд оны эхнээс дундад улсад хэвлэгдэн тархсан бөгөөд өргөн олон уншигчдын халуун хүрээллийг олов. Зохиол бүтээл нь сонин сэтгүүлээс эхлэн цахим орчин, олон нийтийн вичат тавцан хүртэл өргөнөөр тархжээ. Зохиол бүтээлийнх нь ид хүч өргөн олон уншигчдын сэтгэлийн чавхдасыг аргамжсан бөгөөд шинэ хэвлэл мэдээллийн цаг үед нэн олон хүлээн авагчтай болсон байна. Тус өгүүлэлд түүний бүтээлийн дундад улс дахь дамжуулгын зам сувгийн хэсгээс цаасан дамжуулгын зохиол бүтээлүүдийн ерөнхий байдлыг танилцуулах болно.

Түлхүүр үгс: Р.Чойномын зохиол бүтээл, дамжуулгын зам суваг, цаасан хэвлэл

Р.Чойнон дөчин гуравхан наslaад хорвоог орхисон хэрнээ түүний шүлэг бүтээл нь эдүгээ хүртэл өргөн олон уншигчдын зүрх сэтгэлд үүрд хадагдан үлдсэн байна. “Ад үзэгдсэн гар бичмэлийг минь, алтаар үнэлэх цаг заавал ирнэ” гэж зөгнөсөн нь үнэн болон биелэв. Найрагчийн шүлэг бүтээл нь дундад улсад уламжлагдан орж ирж олон уншигчид зохиолчдын эцэж цангасан оюуныг нь булгийн усаар ундаалав уу гэмээр найраг шүлгийн Чойном судлал ч гүнзгийрч эхэлсэн билээ.

Нэг. Шүлгийн түүвэр

1991 онд ӨМСХХ-оос анх дундад улсад хэвлэгдсэн Р.Чойномын бүтээл болох “Сүмтэй бударын чулуу” шүлгийн түүврийг хэвлүүлэн

* ӨМИС, МСДС-ийн 2022 оны сэтгүүл зүйн ухааны магистрант

* ӨМИС, МСДС-ийн багш, доктор профессор

THE CULTURAL WAY

тархаасан байна. Тус бүтээл нь 1991 оноос эхлэн урьд хожид арваад удаа хэвлэгдэн тархсан байна. Сүмтэй бударын чулуу дундад улсад хэвлэгдэхээс өмнө 1990 онд тус номын анхны хэв нь монгол улсад гарчээ. Зарим анхны хэвд орж амжаагүй шүлэг бүтээлийг нь “Өд” сангаас дахин нэмж оруулаад шинэтгэн хэвлэсэн юм. Үүнд дээрх зохиолын гар бичмэл эхийн 20 хувь нь хулгайд алдагдсан тухай “Р.Чойномын шүлэг зохиолын хураангуй”-н дурсамж найрууллын боть (Г.Ганчимэгийн “Зууны мэдээ” сонинд мэдээлсэн Д.Ганболдтой хийсэн ярилцлага 2011.7.26)-д тодорхойлон өгүүлжээ.

ӨМСХХ-оос 1991 оны 5 сард Сүмтэй бударын чулуу хэмээх бүтээлийн анхдугаар хэвийг хийж, 1999 оны 7 сард хоёр дахь удаа хэвлэн, 2002 оны 5 сард гурав дахь удаа хэвлэжээ. Тус номыг хэвлүүлсэн тоо 2000-4000 дэвтэр, зүсмийн ялгал 850x1168мм 1/32, хэвлэлийн цаас 21.5, үсгийн тоо 12966 мөр. Бичигт, Содномваанжил нар буулгаж, ӨМСХХ хэвлүүлэн тархааж, ӨМЭЗААДС-ийн хэвлэх үйлдвэр хэвлэжээ. Содномваанжил хариуцан найруулж харгуулан, Данзан хавтсыг нь урлан чимэглэсэн юм.

ӨМСХХ-оос 1996 онд Солонгод Л.Хасбаатар докторын зохион найруулсан “Чойном судлал жич түүний шүлгүүд” гэх номын анхны хэвийг 1996 оны 10 сард хийж, 1996 оны 12 сард анхдугаар удаа (1-1000 дэвтэр) хэвлэжээ. 2005 оны 2 сард засаж шинэтгэн хоёр дахь хэвийг хийж, 3 сард (1-2000 дэвтэр) хэвлэн тархаасан байна. Тус номын дэд бүлэгт Сүмтэй бударын чулуу түүврийн шүлгийг багтаалгүй, дундад улсад ер хэвлэгдээгүй шилдэг 65 уянгын шүлэг ба 18 найраглалуудыг эмхэтгэн оруулжээ. С.Тэргэл хариуцан найруулж, урлан чимэглэгчээр Басудай Хасбилиг ажилласан юм. Тус бүтээлийн зүсэм ялгал 850x1168мм 1/32, хэвлэлийн цаас 21, үсгийн тоо 450 мянга. Хэвлүүлэгч ӨМСХХ, тархаагч Хөлөн буйр хотын Синхуа номын дэлгүүр, хэвлэгч ӨМЭЗДС-ийн хэвлэх үйлдвэр болно. ӨМСХХ-оос 1997 онд Р.Чойномын “Уяхан замбуутивийн наран” шүлгийн түүврийг хэвлэн тархаажээ. Тус номыг Сумьяа, Б.Бүрэн, Б.Дамдинсүрэн нар буулгаж, Содномваанжил найруулж харгуулан, Б.Хасбилиг хавтсыг урлан чимэглэжээ. 1996 оны 9 сард анхдугаар хэвийг хийж, 1997 оны 9 сард анх удаа хэвлэсэн (1-2200 дэвтэр) байна. 2005 оны 2 сард хоёрдугаар хэвийг хийж, 3 сард хоёр дахь удаа (1-2000) хэвлэв. Зүсмийн ялгал нь 850x1168мм 1/32, хэвлэлийн цаас нь 9.375, үсгийн тоо 5188 мөр буй. ӨМЭЗААДС-ийн хэвлэх үйлдвэр хэвлэжээ. Тус номын хэвлүүлэгчийн үг:

THE CULTURAL WAY

“Уяхан замбуутивийн наран” түүвэр бол манай хэвлэлийн хорооноос 1991 онд хэвлүүлсэн “Сүмтэй бударын чулуу”-ны дараах Р.Чойномын бас нэг уянгын шүлгийн түүвэр болно. Тус түүвэрт угийн 31 богино шүлэг, 7 найраглалаас гадна Б.Дамдинсүрэн нөхрийн буулгаж ирүүлсэн хэдэн шүлгийг ч хамарч түүвэрлэв. Үүнд Цог сэтгүүлийн 1992 оны 2 дугаар хугацаанд нийтлэсэн П.Бадарчид зориулж бичсэн “Шүлэглэсэн захиа” ба “Хүсэл хяслын дууль” (дуртгал дурсамж) ном дахь “Охиндоо бичсэн захидал”, Хөлөн буйр сэтгүүлийн 1993 оны 5 дугаар хугацаанд нийтлэсэн “Азийн тухай бардамнал” зэрэг болно. Тэрбээр Л.Озогошийн эмхэтгэн найруулсан “Уяхан замбуутивийн наран” бүтээл дэх “Диваажин” ба Ш.Сүрэнжавын найруулсан “Хаана байна тэр диваажин”-г харгуулан дутуу бадгийг нь нөхөж тавьсаныг энд тодорхойлье.

“Сүмтэй бударын чулуу” ба “Уяхан замбуутивийн наран” хоёр түүвэр бол одоогоор олдсон Р.Чойномын уянгын шүлгийнх нь онцлох бүтээл гэж болно. Тус бүтээлийн оршилд:

“Тус түүвэр дэх “би” болон “Сүмтэй бударын чулуу” дахь “би”-тэй харьцуулж үзсэнд илүүц гурван зуу илүү мөр шүлэг бичиж, хойнох бичсэн он сарыг нь үзвэл, тус түүврийн “би”-г 1972 оны 8 сарын 14-нд бичиж, нөгөөг нь 1973 оны 7 сард бичлээ гэж байна. Бид уг ёсоор буулгав. Зохиомжийн талаар ч тус хоёр шүлэг нэлээд зөрөөтэй байна. 1997 оны сар, Хайлаарт” хэмээн бичсэн байлаа. Үүнээс үзэхэд шүлэг бүтээлд ээдрээтэй зүйл бас олон байдаг байж, шүлэг бүтээлийн хуримтлууллын ажил нь хүндхэн ажил гэдгийг мэдэж болох билээ.

ӨМҮНХХ-оос 2002 онд Р.Чойномын орчуулсан “Сайхан хүүхэн” шүлгийн түүврийг Буянхишиг найруулж, Хаст харгуулан хэвлүүлэв. Тус номын өмнөх үг хийгээд Л.Цэнд-Очирын бичсэн “Сайхан хүүхэн”-ий дурсамж зохиолыг оруулсан байна. Энэхүү бүтээл нь Р.Чойномын суу билигт яруу найрагч төдийгүй орчуулагч судлаач байсан гэдгийг гэрчилсэн бүтээл байгаа юм.

ӨМСХХ-оос 2005 онд Р.Чойномын “Улаан дэвтэр” (1-2000 дэвтэр)-ийг хэвлэжээ. Тус ном нь 1965 оны 2-6 сарын хооронд бичсэн улаан хавтастай дасгал шүлгийг нь яруу найрагч Д.Пүрэвдорж гуай хариуцан эмхэлж “Улаан дэвтэр”-ээр нэрлэн хэвлүүлэхэд үүнд нь бараг 200 илүү уянгын шүлгүүд байж билээ¹. Энэ бол түүний шүлэг эхлэн

¹ Л.Хасбаатар. Чойном судлал жич түүний шүлгүүд. ӨМСХХ 2005, т 8

THE CULTURAL WAY

бичихийн дасгал боловсролыг харуулсан баримт байж яруу найргийн дасгалын дэвтэр 017 хэмээн номерлосноос үзэхэд өмнө нь 16 дэвтэр шүлэг бичиж үлдээсэн нь мэдэгдэж буй². “Р.Чойномын улаан дэвтэр”-ийн хойнох үг:

“Бүх дэвтэр 18.5x113 хэмжээтэй улаан өнгийн хиймэл арьсанцараар өнгөлсөн хавтасны дотор талыг хөх улаан гантиг цаасаар тодорлосон нь тэр үед улсын хэвлэх үйлдвэрийн хийж байсан дэвтэр лавтай мөн. Дотор хавтсыг 1-81 хүртэл хөх өнгийн тосон балаар дугаарласан нь цэнхэр бэхээр ихэвчлэн бичсэн зохиогчийн эхээс ялгагдаж буй нь уг дэвтрийг эзэмшигч хожим тал нүүрээр бус бүтэн хуудсаар дугаарласан нь илэрхий. Дэвтрийн хавтаснууд салсныг мөн цагаан үдээсээр ганц хомнан торгоожээ. Уг дэвтрээс зөвхөн мэдэгдэж буй угаар тооцоход 26 хуудас лавтай үрэгдсэн бололтой. Зохиогч хавтасны эхний дэлгэц дээр 1961 онд авахуулсан гэрэл зургаа наажээ. Уг зураг хар цагаан боловч өөрөө будсан байна. Хонгордуу үсээ харлуулж, уруулаа гүн улаанаар будаад шаргалдуу царайдаа улаан туяа цацсан нь өөрийгөө нөхөрсөгөөр шоглосон байж болох юм. Мөн дэлгэвээс хавтасны ард “Муусайн шүлгийн дасгал, 17 дугаар, 1965 он” гэж бичсэнийг нягталбаас энэ дэвтэр 16 дэвтэр байсан агаад үргэлжлэл хэдэн дэвтэр буйг эдүгээ тааж хэлэхэд бэрх аж. Улаан дэвтэрт 7 хавтсыг бал харандаагаар “Дасах тусам сайхан харагдах ...”, “Найз нөхөд минь ээ ...”, “Жаргана даа бид ...” нэргүй гурван шүлгийг хар бэхээр, бусдыг хөх бэхээр бичжээ. Шүлгийн түүвэрт зохиогчийн өөрийн гараар хийсэн чимэг зураг, аялгууны тэмдэглэл байсныг тэр хэвээр буулган оруулсныг үзэж болно”³.

ӨМСХХ-оос “Хорвоод үлдэх дуу” гэх шүлгийн түүвэр (1-2000)-ийг хэвлэжээ. 2001 оны 1 сард тус шүлгийн түүврийн анхны хэвийг хийж, 2005 оны 4 сард хоёр дахь удаа хэвлэн тархаажээ. “Р.Чойномын шүлэг зохиолын хураангуй” 1 дүгээр ботид тайлбарласнаар: Тус бүтээлийг 1997 онд Чойбалсан хотын номын сангаас зээлэн авчирч буулгаад буцаасан бөгөөд тус номын сан нь “Ц.Дамдинсүрэнгийн нэрэмжит” болоход нь “Монголу уран зохиолын дээд бичиг оршив” (4 дэвтэр), “Монгол уран зохиолын тойм” (дээд дэвтэр), “Ц.Дамдинсүрэнгийн намтрын хуудаснаас” зэрэг өөрийнхөө хадгалж байсан номуудыг өгсөн билээ. “Хорвоод үлдэх дуу” хэмээх шүлгийн

---

² Л.Хасбаатар, Р.Чойном Л.Чулуунбаатар. IMoFiF e.V 2015, т 90

THE CULTURAL WAY

нэрээр нь тус түүврийг нэрлэсэн юм. Энэ шүлгийг 1979 оны 4 сарын 24-ний шөнө бичиж тэр дороо хийгээд өглөөний 4 цагт таалал төгссөнийг нутгийнх нь найз Нармандахын дурсамж, шавь Түвшинжаргалынх нь хэвлүүлсэн дуртгал зэргээр нотлогдоно.

ӨМСХХ-оос 2006 онд Р.Чойномын “Хоноцын хүүхэд” гэх шүлгийн түүврийг хэвлэжээ. Тус дэвтрийн анхны хэвийг 2006 оны 8 сард хийж, 2006 оны 8 сард анх удаа хэвлэв. Хэвлэлийн цаас 16.25, зүсмийн ялгал 850x1168мм 1/32 (1-2000 дэвтэр) үсгийн тоо 230 мянга. Тус түүврийг Мөнхдалай, Хай Шянь, Сайнзаяа буулгаж, хариуцсан найруулагчаар Баянбулаг ажиллажээ. ӨМСХХ хэвлүүлэн тархааж, ӨМЭЗААДС-ийн хэвлэх үйлдвэр хэвлэв.

Өвөр Монголын хэвлэлийн бүлэглэл ба ӨМСХХ хамтран Б.Дамдинсүрэнгийн эмхэтгэн найруулсан “Р.Чойномын шүлэг зохиолын хураангуй – уянгын шүлгүүд”-ийг хэвлэн тархаажээ. Үүнд тус цуврал ном нь нийт 5 боть байдаг. 1 дүгээр боть нь Р.Чойномын шүлгийн бүтээл, 2 дугаар боть нь найраглалын бүтээл, 3 дугаар боть нь шүлэглэсэн тууж романы эмхэтгэл, 4 дүгээр боть нь дурсамж найрууллын эмхэтгэл, тавдугаар боть нь туужийн зохиолын эмхэтгэл болно.

Тус бүтээлийг Тунляо хотын Хун Чөн хэвлэлийн үйлсийн хязгаарт компани хэвлэв. Хариуцсан найруулагчаар Б.Дорж, хавтсыг урлан чимэглэгч Тун Чинхай ажиллав. 6 дугаар сард анхдугаар хэвийг хийж, 9 сард анх удаа хэвлэсэн байна. Хэвлэлийн цаас 24.75, зүсмийн ялгал 787x1092мм 1/16 (1001-3000 дэвтэр) үсгийн тоо 235.8 мянга. Тус номд Р.Чойномын эдүгээ илрээд байгаа бүх шүлэг бүтээлийг эмхэтгэн оруулжээ. Өмнө нь дурдсан бүх зохиол бүтээлийг багтаан оруулсан бөгөөд эдүгээ олдоод байгаа, гэхдээ ном түүвэрт багтаагүй дэл сул шүлгүүдийг нь нэмэн оруулжээ.

Хоёр. Хэвлэгдээд байгаа ном бүтээл

“Хүн” шүлэглэсэн роман ӨМСХХ 1995, Хасгоо, Оюунгоо, Ван Хайин, Өлзиймаа, Майцэцэг шинэ үсгээс буулгаж, хариуцсан найруулагч С.Тэргэл, урлан чимэглэгч Р.Тогтуунбилиг тус тус ажилласан байна.

---

³ Б.Дамдинсүрэн. Р.Чойномын шүлэг зохиолын хураангуй-дурсамж найрууллууд. ӨМХБ ӨМСХХ 2014, т 386

THE CULTURAL WAY

“Р.Чойномын уран бүтээлийн шинэ олдвор” ӨМСХХ 2001, “Тал дахь тулалдаан” Шянган тянь ма хэвлэлийн хороо 2004 хэвлүүлэв.

“Хүлэг” ӨМАХХ 2006, Халиа буулгаж, хариуцсан найруулагчаар Юй Шушянь, чимэглэгч Шюй Жиндун ажиллажээ. “Р.Чойномын нууц захидлууд” ӨМАХХ 2008, Наранбилиг буулгаж, хариуцсан найруулагчаар Юй Шушянь, чимэглэгч Шюй Жиндун ажиллав.

“Мөнхзул” ӨМХБ 2010, хариуцсан найруулагчаар Содном, чимэглэгч Данзан ажиллав. “Р.Чойномын шүлэг зохиолын хураангуй” (5 боть) ӨМХБ ба ӨМСХХ хамтран Б.Дамдинсүрэн эмхэтгэн найруулжээ.

“Р.Чойном, Л.Чулуунбаатар” IМоFiF e.V 2015, Солонгод Л.Хурцбаатар найруулав. Эдгээрээс гадна Р.Чойномын намтар түүхийн тухай номуудыг харвал хэвлэлийн хороо, он, дугаар байхгүй хэвлэгдсэн байна.

Гурав. Зохиол бүтээлийн сэтгүүлийн дамжуулга

Р.Чойномын бүх сэтгүүлд нийтлэгдсэн зохиол бүтээлийг бүрэн эмхэтгэхийн тулд, алдарт яруу найрагч Өвөр монголд анхлан танигдсанаар үндэслэл болгон 1990-2021 он хүртэлх монгол сэтгүүлүүдийг шүүн үзэх хэрэгтэй. Үүнд:

Өнөр цэцэг, Цолмон, Торгон жолоо, Шилийн гол, Дэлхийн утга зохиол, Хун галуу, Цэлгэр, Жиримийн уран зохиол, Залуу зохиолч, Алтан гарди, Шар мөрөн зэрэг сэтгүүлүүд багтаж байна.

ДҮГНЭЛТ

Цаасан хэвлэлээр дамжуулагдаж байгаа зохиол бүтээлд Р.Чойномын дундад улс дахь хэвлэгдсэн шүлгийн түүвэр, ном бүтээл, сонин сэтгүүлд нийтлэгдэж өнгөрсөн шүлэг найраг жич бусад шүлгийн түүвэр ба ном хэвлэлд орсон зохиол бүтээлд хуримтлал хийж бүртгэн задлан цаасан хэвлэлийн дамжуулга нь өргөн олон уншигчдын хүртээлийг олж байгаа бөгөөд одоогоор шинэ хэвлэл мэдээллийн цаг үед ч гэсэн өрсөлдөөний байр сууриа хадгалсаар байна гэдгийг нотолж болно.

THE CULTURAL WAY

Товчилсон үгс:

ӨМХБ – Өвөр монгол хэвлэлийн бүлэглэл

ӨМСХХ – Өвөр монголын соёлын хэвлэлийн хороо

ӨМАХХ – Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо

ӨМЭЗААДС – Өвөр монголын эдийн засаг аж ахуйн дээд сургууль

ABSTRACT

At the beginning of the 1990s, the works of Renqin Quenomu, the winner of the Mongolian National Prize, were favored and sought after by the readers in China. With the popularity of the Internet, his works have evolved from paper communication to network communication, with a wide range of dissemination. Renqin Que Nuomu's works have more readers in the new media era. His works touch the heartstrings of readers, and the arrival of the new media era has made Renqin Que Nuomu's works gain more readers.

This paper divides the dissemination channels of Rinchen Chunom's works in China into two categories: paper dissemination and network dissemination, and demonstrates the expansion of the dissemination channels of works in the new media era.

Key words: *Rinqin Choinom 's works ; Communication channels ; Network dissemination ; Paper dissemination*

THE CULTURAL WAY

НОМ ЗҮЙ

1. Л.Хасбаатар. Чойном судлал жич түүний шүлгүүд. ӨМСХХ 2005
2. Л.Хасбаатар. Р.Чойном Л.Чулуунбаатар. I МоFiF e.V 2015
3. Б.Дамдинсүрэн. Р.Чойномын шүлэг зохиолын хураангуй-
дурсамж найрууллууд. ӨМХБ ӨМСХХ 2014
4. С.Наргил. Чойномд тулгасан ял. ӨМСХХ 1991
5. Дүүтуул. Өвөр монголын уран зохиол дахь Р.Чойномын үзэгдэл.
2015
6. Р.Чойном. Уяхан замбуутивийн наран. ӨМСХХ 2005
7. Р.Чойном. Хар цэцэг. ӨМСХХ 2007
8. Р.Чойном. Хорвоод үлдээх дуун Р.Чойномын уран бүтээлийн
шинэ олдвор. ӨМСХХ 2005
9. Р.Чойном. Мөнхзул. ӨМСХХ 2010
10. 姚俊秀. 蒙古国诗人日·却诺木作品中的蒙古情结研究[D]. 内蒙古师范大
学, 2013
11. 都翔蕤. 俄罗斯文学在中国的传播效应研究[D]. 内蒙古大
学, 2021. DOI:10.27224/d.cnki.gnmdu.2021.001763.

ДАРЬГАНГЫН ХҮН АМЫН ТУХАЙ ТОВЧ ӨГҮҮЛЭХ НЬ

Э.Итгэл*

ХУРААНГУЙ

Монгол улсын үндэсний төв архивт хадгалагдан буй “Чин улсын үеийн сүүлч үе”, “Богд хаань монгол улсын эхэн үе”-д холбогдох хүн ам зүйтэй холбоотой баримт сэлтэд үндэслэн бичихийг зорив. Учир нь дан ганц чин улсын үеийн хүн ам зүйтэй холбогдох архивын материал бараг үгүй тул, чин улсын дараах хэдэн жилийн түүхэнд холбогдох баримт материалд түшиглэхийг зайлшгүй шаардлагатай юм. Чин улсын үеийн баримтад сүргийн хүн амын тоог нарийн тэмдэглэсэн материал үгүй ч, харин хүн амын аж байдалтай холбогдох баримт мэр сэр тааралдах нь буй. Тэрхүү баримтуудад, сүргийн газарт зөрчил гаргасан худал хулгай явсан, тэдгээрийг байцаан шийтгэсэн тухай баримтууд ихэнхийг эзэлж байна.

Түлхүүр үгс: *Дарьганга, хүн ам, Чин улс, Богд хаант монгол улс, XX зууны эхэн*

Хүн амын нийгмийн бүрэлдэхүүн гэдэг бол тухайн нийгмийг бүрдүүлж буй хүмүүс тэдгээрийн аж байдлыг илтгэх нэгэн чухал хүчин зүйл юм.

XX зууны эхэн үеийн Монголын хүн амын нийгмийн бүрэлдэхүүний талаар эрдэмтэн Ж.Урангуа өөрийн бүтээлдээ дэлгэрэнгүй авч үзсэн байдаг. Тэрээр “XX зууны эхэн үеийн Монгол улс (1911-1919)” хэмээх бүтээлдээ тухайн үеийн Монголын хүн амын нийгмийн бүрэлдэхүүнийг “ноёд, тайж нар, сул харчууд, хамжлагууд, санваартан гэсэн 5 бүлэгт хувааж тодорхойлсноор авч үзлээ”¹ гэж тэмдэглээд эдгээр бүлгүүдийг 1918 оны тооллогын баримтанд тэмдэглэснээр энэхүү 5 бүлэгт хувааж авч үзсэн байна.

---

* ӨМИС-ийн докторант

¹ Ж.Урангуа. XX зууны эхэн үеийн Монгол улс (1911-1919). УБ., 2006. т 188

THE CULTURAL WAY

XX зууны эхэн үеийн Дарьганга сүргийн хүн амын бүртгэлийг ажиглавал хар хүмүүс (эрэгтэй), эмс (эмэгтэй), лам хэмээн ерөнхийд нь 3 ангилан бүртгэсэн байна. Ноёд, тайж, сул харчууд, хамжлага гэх зэргээр огт тэмдэглээгүй байна. Энэ нь чин улсын үед цахар сайдын газарт хүргэдэг баримттай үндсэндээ адил мэт.

Архивын баримт материалд тулгуурлавал сүргийн ард иргэд нь дотроо нийгэмд гүйцэтгэж буй үүргээрээ ялгагдаж байсан бөгөөд тусгай албан хаагчид, энгийн иргэд сул ард, жинхэнэ лам хэмээн бүртгэгдсэн байхаас гадна мөн гадаад хүмүүс буюу худалдаачид хүн амын бүрэлдэхүүн орох юм.

Хүн амын нийгмийн бүрэлдэхүүний нэг том хэсэг бол “жинхэнэ лам” нар юм. Эдгээр нь 18-аас дээш насны сахил санваар хүртсэн эрэгтэй хүмүүс болно. Хүн амын дэлгэрэнгүй бүртгэлд лам нарыг хутагт хувилгаан, хамба, гавж, гэх зэрэг цол зэргээр нь тэмдэглэлгүй ерөнхийд нь жинхэнэ лам гэж бүртгэжээ. Харин нутгийн хутагт хувилгаадыг тодорхойлсон бүртгэл дансанд² хувилгаан хэмээх 12-54 насны 10 хүн бүртгэгдсэн бөгөөд тэдгээрийн гарал, харьяалагдах сум, хөрөнгө нь өмнө ба тус онд хэд, хэдий хэр татвар төлдөг тухай нэлээд мэдээ агуулагджээ.

Сул ард бол Хүн амын бүрэлдэхүүний хамгийн том хэсэг юм. Архивын баримтаас үзвэл эдгээр нь малчид, дархчууд, худалдаачид, хөлсний хөдөлмөр эрхлэгчид гэх зэргээс бүрдэж байв. Дарьганга уран дархчуудаараа алдартай бөгөөд тэдгээрийн тухай баримтад: “дархчууд нь дотроо төмрийн, модны, мөнгөний”³ гэж ялгагдаж байснаас гадна насны хувьд 18-аас дээш насны хүмүүс байжээ. Мөн энд онцлох зүйл нь ажил хөдөлмөр эрхэлдэггүй хүний тоог тэмдэглээгүй тул энэ талаар өгүүлэх боломжгүй байна. Мал адгуулдаг, гэр малын ажил эрхэлдэг гэж эрэгтэй 1417, эмэгтэй 2876 хүн бүртгэгдсэн байна.

Хүн амын бүрэлдэхүүний талаар өгүүлэхэд нэгэн онцлох зүйл бол хүн амын шилжилт хөдөлгөөн юм. дайчин улсын үед дарьганга сүргийн газраас гол төлөв богдын шавь болохоор өөрийн хүсэлт өргөн мэдүүлээд зохих газруудад мэдэгдсэний үндсэн дээр шлжилт хөдөлгөөн

² МУУТА. Ф-84. Д-1. ХН-45

³ МУУТА. Ф-84. Д-1. ХН-48

THE CULTURAL WAY

хийдэг байжээ. Ингэхдээ өөрийн ойр төрөл төрөгсөдийн хамт шавь болохоор хүсэлт илэрхийлсэн байх аж. Бусад газар нутгийн харьяа хошуунд орох гэсэн хүсэлт огт үгүй байна. бас ар, өвөр монголын аль нэг газраас дарьгангад чөлөөтэй орж гарах хүмүүс мэр байх авч тэдгээр нь олонхдоо байр сууриа ололгүй элдэв хэрэгт орооцолдох нь элбэг байжээ. Энэ тухай дарьгангад үүрлэсэн бүлэг хулгай нарыг баривчлан тэднээс өчигийг авч сийрүүлсэн бичиг хэмээх баримтад дэлгэрэнгүй өгүүлсэн байдаг. Эдгээр нь дарьганга сүргийн хүн амын бүрэлдэхүүнд хамаарах чухал материал болох юм.

Овгийн бүрэлдэхүүн

Дарьганга угсаатны зүйгээр олон жил судалгаа хийсэн эрдэмтэн бадма-оюу “өмнөх судалгаануудыг үзвэл дарьганга овгийн бүрэлдэхүүнийг шинжилж судалсан зүйл хараахан алга байна”⁴ гэжээ. Бас судлаач Билигсайхан бээр “дарьгангад үе уламжлагдаж ирсэн угийн бичиг болон овог, аймгийн тухай бичмэл түүхийн баримт одоогоор оллоогүй”⁵ гэж тус тус өгүүлжээ. Гэсэн хэдий ч эдүгээ монгол нутаг дахь овог, ястны судалгааны бүтээлүүдээс дарьгангад буй овгийн талаар чамгүй мэдээлэл бидэнд олгогдож байна.

Их эрдэмтэн Б, Ренчин нарын 1979 онд хэвлүүлсэн судалгааны бүтээлдээ боржгин овгийн тархацын тухай тэмдэглэхдээ дарьганга сүргийн газрыг тэмдэглэсэнгүй өнгөрчээ. Л, Жамсран “дарьгангад буй овгуудын тухайд жачин, порни, хар үхэр, амбагайт, хөхий, марлан, тангач, татир, жарууд, сөнөд гэх зэрэг овог байхын дотор хотогойд, шарнууд зэрэг баруун монголд байдаг овгууд одоо ч байгаа нь дарьгангын хүн ам эрээвэр хураавар шинжтэй байсныг харуулж байна”⁶ гэсэн байна.

Дарьгангад буй овгуудын талаар А.Очир Ж.Сэржээ нарын “Монголчуудын овгийн лавлах”⁷ гэх бүтээлд Дарьгангын түүх болоод Дарьганга нутаг одоогийн аль аль сумдын газар нутгийг хамарч байгааг мөн Дарьгангачуудын доторх овгийн бүрэлдэхүүнийг тэмдэглэсэн байна. Тухайлбал, Баатуд, Боржигон, Гэрүүд, Юншөөбү, Өөлд,

⁴ Б.Бадма-Оюу. Дарьгагын угсаатан зүй. УБ., 2007 нүүр 27

⁵ Т, Билэгсайхан дарьганга түүхийн тойм, УБ., 2015

⁶ Б, ренчин, монгол ард улсын угсаатны судлал, хэлний шинжлэлийн атлас, УБ, 1979

⁷ А.Очир Ж.Сэржээ. Монголчуудын овгийн лавлах. УБ., 1998

THE CULTURAL WAY

Урианхай, Халх, Хошууд, Хөхийд, Хэрээд, Цахар, Шар цахар, Адаг, Амбагай, Гахан, Жарууд, Жид, Зээрд адуун, Паршит, Татари, Урианхан, Халбагад, Хотогойд, Хэрнүүд зэрэг овог байгааг онцолжээ.

Эрдэмтэн Б.Бадам-Оюу 2007 оны судалгааныхаа үр дүнд Дарьгангын угсаатны зүйн асуудлыг тодруулаад, овгийн талаар нэлээд баримт эмхэтгэн хэвлэжээ. Тэрээр Дарьгангад буй овгуудын талаар “Боржигон, Хорчин, Чонос, Шарнууд, Авга, Харнууд, Юншээбуу, Түмэд, Өөлд, Урианхан, Соёд, Дөрвөд, Хуучид, Ашид, Мэргэд, Хэрээд, Харчин, Амбагай(тан), Цувдаг, Тайж, Цахар, Сартуул, Хошууд, Хатагин, Алагууд, Батуд, Онгуд, Гахан, Хөхнүүд, Тангуд, Хөхийд”⁸ гэх зэрэг түүхэн овгийн нэр тааралдаж буй онцолсон байна. бас Дарьгангын түүх, угсаатан, ёс заншил, соёлын асуудлуудыг хөндсөн нь тус судалгааны ажил өргөн цар хүрээг хамарсан нь тод харагдана.

Бидний ажигласнаар, эдүгээгийн сүхбаатар аймгийн 6 сумын газар нутаг буюу хуучин сүрэгчдийн нутаг дахь ихэнх овгууд нь 1990 оноос монгол улс даяар овог сэргээж хэрэглэхтэй холбоотой үүссэн шинэ зохиомол овгууд байна. бас хуучин нэрлэгдэж ирсэн овгуудыг дотор нь, түүхэн овог – боржгин, цахар, амбагайт, шарнууд, хатагин, хэрээд, сартуул, мэргэд гэх мэт. Эрхэлдэг аж ахуйгаараа овоглосон - адуучин, тэмээчин, хоньчин, алаг хээр адуутан, хээрнүүд гэх мэт. Нутаг усаараа овоглосон алтан овоо, дарь, ганга, орло, овоот гэх мэт байдалтай байна.

Дарьганга сүрэгчдийн дунд тохиолдох, аман уламжлалаар эдүгээг хүртэл хадгалагдаж ирсэн эртний нийтлэг овгуудыг товчлон жагсаавал:

Хатагин бол халх голын сав нутагт эртнээс нааш нутагласаар ирсэн одоо ч нутаглаж байгаа эртний түүхт овог.

Хөхийд бол халхын нэгэн отгийн бүрэлдэхүүн хэмээгдэж, ерөнхийдөө сэцэн хан аймгийн харьяанд байжээ.

Боржгин бол эртний гаралтай, чингис хааны овог дээдэст холбогдох овог билээ. Алтан ургийнхны гол илэрхийлэл болох, халх ястны гол том овог билээ.

---

⁸ Б.Бадам-Оюу. Дарьгагын угсаатан зүй. УБ., 2007

THE CULTURAL WAY

Урианхан бол эртний сурвалжит овог. Даян хааны захиргаанд халх, цахарын хамт зүүн гурван түмнийг бүрэлдүүлж байв.

Чонос бол тайчууд аймгийн бүрэлдэхүүнд байсан эртний том аймаг байжээ.

Шарнууд бол баруун монгол, буриад, өвөр монголд түгээмэл тархсан овог болно. Их шарнууд, бага шарнууд, шаргай, шаргалууд гэх салбартай.

Түмэд бол зүүн, баруун түмэд хоёр хуваагдана. Баргудай аймагт харьяалагдаж байв.

Юншөөбү бол даян хааны үеийн зургаан түмний нэг. Нум сумт баатарлаг аймаг гэсэн хятад нэр ийнхүү өөрчлөгдсөн байна.

Мэргэд бол монгол удмын хүчирхэг бие даасан том аймаг байв. эдүгээ тус овог халх болон бусад монгол овогтны дотор нэлээд тархсан.

Сөнөд бол нирун монголын нэгэн овог, хойдын долоон хөвгүүний нэг нь сөнөд нэртэй байгаад түүний хойч үе сөнөд овогтон болсон.

Тангуд бол 1226 онд монголын захиргаанд олон тооны тангуд иргэд иржээ.

Сартуул бол чингис хааны байлдан дагууллаар ирж суурьшсан түрэг угсааны иргэд болох юм. хожим сэцэн сартуул хошуу хэмээгдэж байжээ. Монгол орны баруун хэсгээр голдуу буй.

Тайж бол язгууртан ноёд, тэдний төрлийнхнийг бүхэлд нь ингэж нэрлэнэ.

Хэрээд бол хангай хэнтий нурууны завсарт нутаглаж байсан томоохон ханлиг улс болно.

Хошууд бол ойрадын дөрвөн гол аймгийн нэг байв. тэд халх, буриад, өвөр монголд уусаад өөрсдийгөө хошууд овогтон гэж болжээ.

Цахар бол зах хар гэсэн хатуу тушаал хүлээсэн цэргийн зохион байгуулалтаас улиран үүссэн хүмүүс юм. эдүгээ дарьгангад хоньчин цахар, шар цахар, үхэр цахар гэх мэт овог авсан хүмүүс элбэг.

THE CULTURAL WAY

Өөлд бол манж нар зүүн гарыг байлдан эзлээд ард иргэдээс дарьгангад шилжүүлэн мал маллуулан суулгасан юм. энэ овог дарьгангад олон тохиолдоно.

Хорчин бол хишигтэн цэргийн нэгэн төрөл. Нум саадаг агсаж, хоромсого зүүгчдийг хорчин гэнэ. Хожим хасарын үр хойч нар ба харьяат олон нь хорчин овогтон болжээ.

Харчин бол чуулалт хаалганаас улиастай хүртэл 64 өртөө байгуулсанаас 20 өртөөг өвөр монголоос гэр хөрөнгийн хамт нүүлгэн суулгасан харчин ардууд дагнан залгуулж байжээ.

Хуучид бол чингис хааны 18 дахь үеийн ач гүдэн хаанд хүрч ирээд харьяат аймгаа хуучид хэмээн нэрлэсэн байна. цахар түмний отгийн нэг болж байсан.

Харнууд бол хонгирадын салбар овог юм. хожим халхын голлох овгуудын нэг болжээ.

Хөхнүүд бол хөхнуураас нүүж ирсэн хүмүүсийн үр хойчис болно.

Авга, авга нар бол чингис хааны дүү бах бэлгүдэйн удмынхан үе уламжлан захирч ирсэн аймаг.

Онгуд бол эртний монгол аймаг юм. онигудын салбар овог, далан хар уулын дагуу нутаглаж байв.

Алагууд бол эртний цахар найман отгийн нэг.

Цувдаг бол өөлдийн доторх хэрээ цувдаг, нохой цувдаг, хулан цувдаг зэрэг салбар овгуудын нэрийн хэсэг үлдэц гэжээ⁹.

Дээр дурдсан овгууд бол аман байдлаар уламжлагдан ирсэн эртний овгууд болох юм. мөн хожим дарьгангын сүрэгт байх олон овгууд хоорондоо ижилсэж бие биедээ ууссаны дүнд үүссэн овог тохиолдоно. Тухайлбал:

---

⁹ Б.Бадам-Оюу. Дарьгагын угсаатан зүй. УБ., 2007 нүүр 28-33

THE CULTURAL WAY

Зээрнүүд буюу зээрд адуутан бол дарьганга дахь гол овог. Хааны сүргийн зүүн гар адуучны талын хүмүүсээс бүрэлджээ. Одоогийн асгат сумынхан өөрсдийгөө зээрднүүд хэмээн.

Хээрнүүд буюу хээр адуутан бол баруун гар адуучны гол овог болох юм. хээр зүсмийн адуу зонхилон өсгөдөг байж, одоогийн халзан сумынхан болно.

Зачин сум бол аман түүхийн мэдээнд өгүүлсэнээс, цахар найман хошуунаас ирсэн ах дүү гурвын үр хойчис гэнэ¹⁰.

Орлой бол орлой гурван зээрд хэмээх уулын нэрнээс улбаалан үүсчээ. Энэ бол нуггийн шүтээн уул болно. Яг үүнтэй адил дарь овоо, ганга нуур, баяндулаан гэх зэргээр овоглох болсон жишээ арвин буй.

Ямаат бол хуучин хонин сүргийн харьяаны ардуудаас ийм овогтой хүмүүс гарах болжээ.

Эцэст нь тэмдэглэхэд, хүн амын алба, шилжилт хөдөлгөөний нөлөөгөөр дарьгангад бусад нутгаас ирсэн ардуудын овог нь нэлээд сонин дүр зургийг дарьгангын овгийн бүрэлдэхүүнд оруулсаныг энд онцолмоор байна. дээрх дарьганга дахь овгуудын ихэнхийг бүрэлдүүлж буй овгуудыг сурвалжлан үзэхэд тэдгээр нь дарьганга сүргийн газар бүрэлдсэн цагаас хойш үүссэн болох нь мэдэгдэнэ.

---

¹⁰ А.Очир Ж.Сэржээ. Монголчуудын овгийн лавлах. УБ., 1998 нүүр 56

THE CULTURAL WAY

ABSTRACT

Finally, I would like to emphasize that due to the influence of population service and migration, tribes of people from other areas in Dariganga have been included in the composition of Dariganga tribes. Most of the tribes in the Dariganga area are reported to have been formed since the formation of the Dariganga area.

Key words: *Dariganga area, historical population, Qing empire, Bogd Khanate, 20th century*

НОМ ЗҮЙ

1. МУУТА. Ф-84. Д-1. ХН-45
2. МУУТА. Ф-84. Д-1. ХН-48
3. Ж.Урангуа. XX зууны эхэн үеийн Монгол улс (1911-1919). УБ., 2006
4. Т.Билэгсайхан дарьганга түүхийн тойм, УБ., 2015
5. Б.Ренчин. Монгол ард улсын угсаатны судлал, хэлний шинжлэлийн атлас. УБ., 1979
6. А.Очир Ж.Сэржээ. Монголчуудын овгийн лавлах. УБ., 1998
7. Б.Бадам-Оюу. Дарьгагын угсаатан зүй. УБ., 2007

МЭДЭЭ, МЭДЭЭЛЭЛ

NEWS

THE CULTURAL WAY
CENTER FOR CULTURAL STUDIES

“СОЁЛЫН ЖИМЭЭР” Соёл Судлалын Төвийн тухай

Анх 2015 онд монгол судлаач залуу эрдэмтдийн судалгааны ажлыг дэмжих, харилцан туршлага солилцох зорилготойгоор “Содон Соёд” эрдэм шинжилгээний нэгдэл байгуулагдаж байв.

2020 оноос “Соёлын Жимээр” соёл судлалын төв болгон өргөтгөв. Тус төвийн үйл ажиллагааны цар хүрээ улам өргөжин, судалгаа шинжилгээний ажлыг сурталчлахын сацуу орчуулга, хөрвүүлгийн ажлыг гүйцэтгэх боллоо.

Эрдэм шинжилгээний өгүүллийг хөрвүүлж найруулан, монгол улсад хэвлэгдэх стандартад нийцүүлэх, тухайн ажлыг сэтгүүлд хэвлүүлэх ажлыг гүйцэтгэсээр ирэв. Мөн тусгай төслийн хүрээнд бичигдсэн судалгааны ажлыг хөрвүүлж, орчуулан монгол улсад хэвлүүлэх ажлыг зохион байгуулсаар байна. Үүнээс гадна бидний бас нэг онцлох үйл ажиллагаа бол монгол судлаач эрдэмтдийн судалгааны ажлыг дэмжих зорилгоор эрдэм шинжилгээний сэтгүүлийг монгол улсад эрхлэн хэвлүүлэх ажлыг өрнүүлсээр байна.

2022 оны 1 дүгээр улирлаас манай сэтгүүл **ISSN** буюу олон улсын эрдэм шинжилгээний номын санд албан ёсоор бүртгэгдэн цаашид улирал тутам хэвлэхээр төсөвлөн ажиллаж байна.

РЕДАКЦ

© Тус сэтгүүлийг хэвлэх эрх хуулиар хамгаалагдсан болно.
Зөвшөөрөлгүй бүх төрлөөр хуулбарлахыг хориглоно !

THE CULTURAL WAY
CENTER FOR CULTURAL STUDIES

„...إلى هذه المرحلة من تطويره“

تحت إشراف د. محمد عبد الحليم عبد الحليم ، مدير المركز ، في الفترة من 1 و 2022
ISSN 2790-1234 ، وهو من إصدارات المركز الثقافي للدراسات والبحوث ، الذي
أسسه د. محمد عبد الحليم عبد الحليم ، مدير المركز ، في الفترة من 1 و 2022

... إلى هذه المرحلة من تطويره“

تحت إشراف د. محمد عبد الحليم عبد الحليم ، مدير المركز ، في الفترة من 1 و 2022
ISSN 2790-1234 ، وهو من إصدارات المركز الثقافي للدراسات والبحوث ، الذي
أسسه د. محمد عبد الحليم عبد الحليم ، مدير المركز ، في الفترة من 1 و 2022

... إلى هذه المرحلة من تطويره“

تحت إشراف د. محمد عبد الحليم عبد الحليم ، مدير المركز ، في الفترة من 1 و 2022
ISSN 2790-1234 ، وهو من إصدارات المركز الثقافي للدراسات والبحوث ، الذي
أسسه د. محمد عبد الحليم عبد الحليم ، مدير المركز ، في الفترة من 1 و 2022

... إلى هذه المرحلة من تطويره“

تحت إشراف د. محمد عبد الحليم عبد الحليم ، مدير المركز ، في الفترة من 1 و 2022
ISSN 2790-1234 ، وهو من إصدارات المركز الثقافي للدراسات والبحوث ، الذي
أسسه د. محمد عبد الحليم عبد الحليم ، مدير المركز ، في الفترة من 1 و 2022

«... إلى هذه المرحلة من تطويره“

“СОЁЛЫН ЖИМЭЭР” Соёл Судлалын Төвөөс
кирилл үсэгт хөрвүүлсэн судалгааны бүтээлээс

1400 ЖИЛИЙН ӨМНӨХ ӨВӨГ
МОНГОЛ ХЭЛ

1400 жилийн өмнөх өвөг
МОНГОЛ ХЭЛ

Солонгод Д.Хурцбат

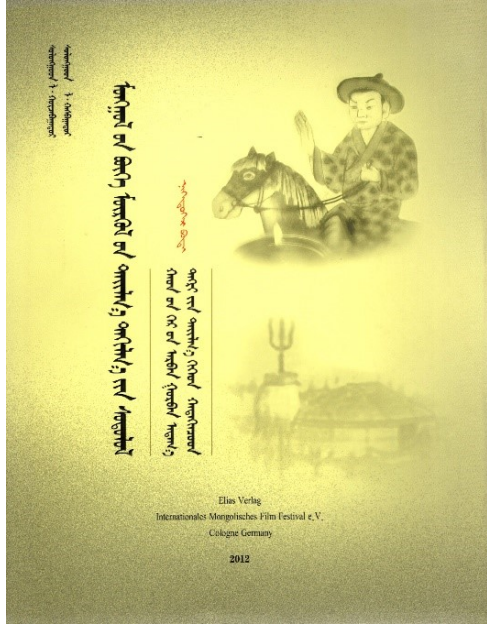
1400 жилийн өмнөх өвөг
МОНГОЛ ХЭЛ

Elias Verlag IMoFiF e.V.
Cologne Germany 2020

1400 жилийн өмнөх өвөг
МОНГОЛ ХЭЛ

Солонгодол Хуриватарын Хадгаламж Суудлын Цуврал

© 2021 by Elias Verlag IMoFiF e.V. - Cologne, Germany

© 2021 by Elias Verlag IMoFiF e.V. - Cologne, Germany

Өвөг монгол хэл - Монгол брахми бичиг

1450 онд бичигдсэн
— бичигдсэн бичиг —
Монгол брахми бичиг

© 2021 by Elias Verlag IMoFiF e.V. - Cologne, Germany

Elias Verlag IMoFiF e.V.
Cologne Germany 2021

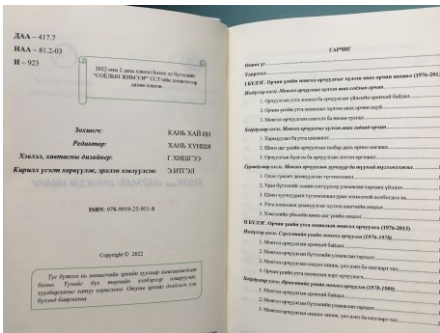
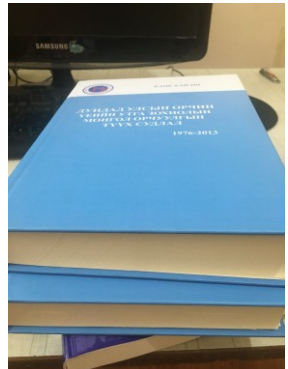
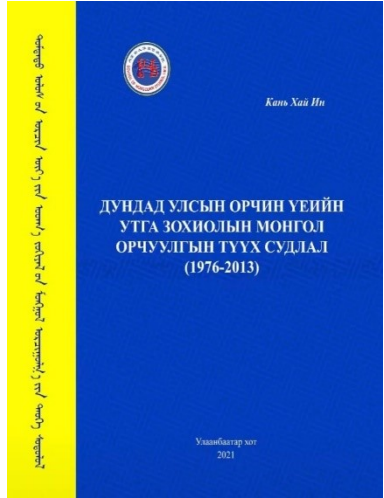
КИРИЛЛ ҮСЭГТ ХӨРВҮҮЛЖ, ЭРХЛЭН ХЭВЛҮҮЛСЭН СУДАЛГААНЫ БҮТЭЭЛ

2021 онд анх удаа хийгдсэн "Кирилл үсэгт хөрвүүлж, эрхлэн хэвлүүлсэн судалгааны бүтээл"

Кирилл үсэгт хөрвүүлж, эрхлэн хэвлүүлсэн судалгааны бүтээл

Кирилл үсэгт хөрвүүлж, эрхлэн хэвлүүлсэн судалгааны бүтээл

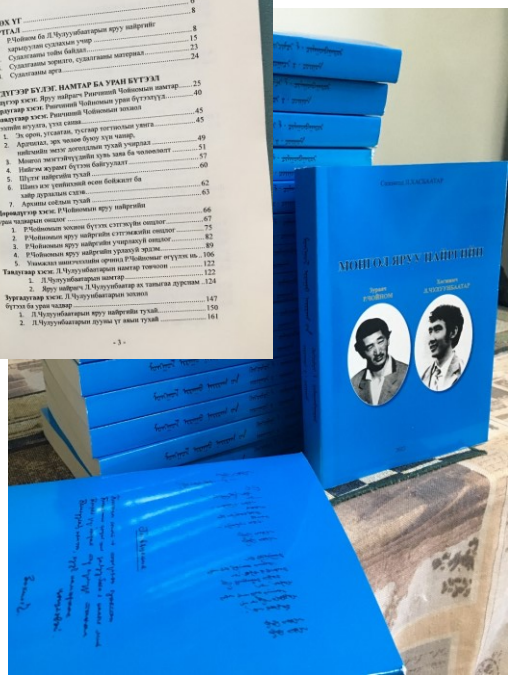
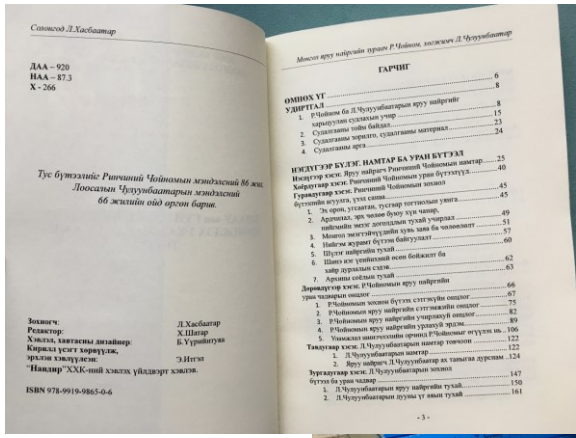
Кирилл үсэгт хөрвүүлж, эрхлэн хэвлүүлсэн судалгааны бүтээл

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠶᠢᠷᠠᠭᠤ ᠨᠠᠶᠢᠷᠭᠢᠨ ᠶᠤᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ ᠲᠤᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ ᠲᠤᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠶᠢᠷᠠᠭᠤ ᠨᠠᠶᠢᠷᠭᠢᠨ ᠶᠤᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ ᠲᠤᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ ᠲᠤᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠶᠢᠷᠠᠭᠤ ᠨᠠᠶᠢᠷᠭᠢᠨ ᠶᠤᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ ᠲᠤᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ ᠲᠤᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ

“СОЁЛЫН ЖИМЭЭР” эрдэм шинжилгээний сэтгүүлд

ӨГҮҮЛЭЛ ХҮЛЭЭН АВАХ

Ерөнхий шаардлага:

- Урьд өмнө хэвлэгдээгүй байх
- Монгол судлал ба түүх, соёлын чиглэлийн асуудлыг хөндсөн байх
- Шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, шинэлэг үзэл санаа дэвшүүлсэн байх
- Судалгааны логик уялдаа, дэс дараалал тодорхой байх

Техник шаардлага:

- Кирил үсгээр бичигдсэн байх (үүний хамт гарчиг, товч агуулга, түлхүүр үг зэргийг англи хэл дээр бичих)
- Хэл зүй хийгээд найруулга зүйн ямар нэг алдаагүй байх
- Үг үсгийн алдаагүй байх
- Цаасны хэмжээ В5
- Үсгийн өндөр 12
- Эшлэл зүүлтийг тухайн хуудсанд хийх эсвэл АРА форматаар бичсэн байх (үсгийн өндөр 10)
- Нүүрийн тоо – 8-15

Судалгааны ажлын бүтэц:

Гарчиг

- Гарчиг англи хэл дээр (content)
- Судлаачийн овог нэр, эрдмийн цол зэрэг, эрхэлж буй ажил, и-мэйл хаяг, утасны дугаарыг бичих
- Товч агуулга
- Товч агуулга англи хэл дээр (abstract)
- Түлхүүр үг
- Түлхүүр үг англи хэл дээр (key word)
- Судалгааны үндсэн хэсэг
- Дүгнэлт
- Ном зүй
- Дагалдуулал (хэрвээ шаардлагатай бол үйлдэх)

Өгүүлэл хэвлэгдэх явц:

- Өгүүлэл хүлээн авна.
- Өгүүллийг редакцийн гишүүд шүүн хэлэлцэнэ.
- Хэвлэх ба үл хэвлэхийг шийднэ.
- Хэвлэгдэх боломжтой засварлах, өөрчлөх зүйлс буйг мэдэгдэнэ (тодорхой хугацаа өгнө).
- Өгүүлэл хэвлэгдэнэ.

8-15 – גיליון 15 – 2000

(10 מקומות למחבר)

מספר המחברת/המחברתות של כתובת הכתובת של המחברת/המחברתות

12 מקומות למחברת

B5 מקומות למחברת

מספר המחברת/המחברתות של כתובת המחברת/המחברתות

מספר המחברת/המחברתות של כתובת המחברת/המחברתות של המחברת/המחברתות

(מקומות 100 למחברת/המחברתות)

מספר המחברת/המחברתות של כתובת המחברת/המחברתות של המחברת/המחברתות של המחברת/המחברתות

הערות:

מספר המחברת/המחברתות של כתובת המחברת/המחברתות של המחברת/המחברתות

מספר המחברת/המחברתות של כתובת המחברת/המחברתות של המחברת/המחברתות של המחברת/המחברתות

מספר המחברת/המחברתות של כתובת המחברת/המחברתות של המחברת/המחברתות של המחברת/המחברתות

מספר המחברת/המחברתות של כתובת המחברת/המחברתות של המחברת/המחברתות

הערות:

מספר המחברת/המחברתות של כתובת המחברת/המחברתות של המחברת/המחברתות של המחברת/המחברתות

-> **לשון המורה** ..

-> **לשון המורה** (הוראה) • **לשון המורה** (הוראה) • **לשון המורה** (הוראה) ..

-> **לשון המורה** ..

-> **לשון המורה** ..

-> **לשון המורה** ..

לשון המורה :

-> **לשון המורה** (הוראה) • **לשון המורה** (הוראה)

-> **לשון המורה**

-> **לשון המורה**

-> **לשון המורה**

-> **לשון המורה** (key word)

-> **לשון המורה**

-> **לשון המורה** (abstract)

-> **לשון המורה**

-> **לשון המורה**

-> **לשון המורה** • **לשון המורה** • **לשון המורה** • **לשון המורה** • **לשון המורה**

-> **לשון המורה** (content)

-> **לשון המורה**

לשון המורה :